

“ દીલ્હી નરેશ ”

મીરબલ.

અને

બાદશાહ

ભાગ ૧ થી ૧૮

સંશોધન કરી છાત્રી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શાહ મંગળદાસ ત્રિલોકરામ બુકબોલર.

ગાંધીરોડ—અમદાવાદ

પ્રાપ્તિ ૪ થી.

પ્રતિ ૪૫૦.

નવે ૧૯૨૧

સંસ્કૃત ૧૯૮૧.

મિત્રદાર પીન્ડીયા પ્રેસમાં મીત્રીલાલ ગણપતરામે છાપી

પ્રાનકેરનાકા—અમદાવાદ

કૌમલ રૂ. ૦-૮-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કાપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૫૨૫૩૧ તર્ગીક

પુસ્તકનું નામ લા. ૧૨૧૧૨ અને ૮૧૨૮૮૮

વિષય ૬-૩

“ દીલ્હી નરેશ ”

ખીરબલ

અને

બાદશાહ

ભાગ ૧ થી ૧૮

મસોવન કરી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
શાહ મંગળદાસ જાનતિરામ બુકસેલર.

મળીના—અમદાવાદ

અ. િ. વી. ૪૧ ૧૧ ૫૦.

અ. રા. ૨૫ ૨૪ ૧ ૮૧.

“મનહર નંદિ” પેસમાં માતીલાલ ગણપતરામ ૩ પા

પ નંદરનાકો - અમદાવાદ

કૌભન રૂ. ૦-૮-૦

ગુજરાત વિધાપાઠ ગ્રંથાલય ખાતેર ખબર.

અમદાવાદ

ગુજરાતી કોમીયર્સ-સંગઠ

બુકસેલર મંગળદાસ જોષીતારામ શાહ.

જનરલ મરચન્ટ એન્ડ પબ્લીશર. રીઝીરેડ--અમદાવાદ.

ચતુર મુંદર (ચોવીસ ભાગ) જેની અંદર રાસલીલા દાણુ
લીલા; લગ્નમાં ગવાતાં ગીતો અને જસમા એકાદ્ય
તથા સાધીત્રીના ગરબાવાળું અસો ચાળીસ પાનાનું
ફળદાર પુસ્તક બહાર પડ્યું છે. કીં ૦-૧૨-૦

આ ચરીત્રની વાર્તા--આંખોનાં ચરીત્રો તેમજ તેમની
બહાદુરી જાણવી હોય તો આજેજ મંગાવો. કીં ૦-૮-૦

બીરબલ અને બાદશાહ--(ભાગ ૧ થી ૧૮) અતી
મનારંજક તેમજ એક એકથી ચડે એવી ચમત્કારી
વાર્તાનો મોટો જથ્થો બહાર પડ્યો છે. કીં ૦-૮-૦

હોદાલ પદમણી--પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ માટે વાંચવા લાયક
પુસ્તક કીં ૦-૧૨-૦

જસમા મોટી--બહાદુર સીંહરાજના પંચમાં ફસાદ
છતાં જેને પોતાનું શીયળ સાચવ્યું છે. કીં ૦-૫-૦

નરસીમહોતા નોવેલ--અકતી રસથી બરપુર નોવેલ
તથા છે કીં ૦-૧૨-૦

છેલ જરાર--ઇતિહાસીક વાર્તા ખાસ વાંચવાલાયક કીં ૦-૮-૦

કાનો કુંભાર--હરધડી હસાવનાર તેમજ નીતી અને
અકિતથી બરપુર ચમત્કારી વાર્તા. કીં ૦-૮-૦

ભપંકર જુતાવળાનો ગેબી ચમત્કાર ૦-૮-૦

તમામ જાતનાં પુસ્તકો કીંદાપત બાવે વેચનાર,

બુકસેલર મંગળદાસ જોષીતારામ શાહ.

જનરલ મરચન્ટ એન્ડ પબ્લીશર રીઝીરેડ--અમદાવાદ.

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

શાહાણુપતના સાગર અને હાસ્યના હોજરૂપ.

બાદશાહ અને ખીરબલની અપૂર્વ ગમ્મત આપનારી વાર્તાઓ.

(લખનાર-પુરોહિત-પૃથ્વીચન્દ્ર-રાજગોર.)

ઉક્ત નરરત્નોનાં સંક્ષિપ્તે ઇવન વૃતાન્ત.

પ્રિય પ્રવિણ પાઠકા ! જેવી રીતે મોગલવંશ માલ્લી બીમાન સહેનશાહ અકબરનું ઇવનચરિત્ર પુસ્તકારૂઢ થયેલ છે. તેવી રીતે સુલતશીરોમણી વીરનર ખીરબલનું ઇવનચરિત્ર પુસ્તકારૂઢ થયેલ નથી અર્થાત્ વીરમણી ખીરબલનું મુખ્ય નામ શું હતું, તેમનો જન્મ ક્યાં ક્યા વર્ષમાં, કઇ ગાતિમાં, અને કેને ત્યાં થયો હતો ! તથા કોની સમ્રાટ વસી કવ્ય કેમવાણી લીધી હતી અને ક્યા સંગેગ વન-શાત્ દિલ્લી પતી અકબરશાહના દરબારમાં કવ્યપદાધિકારી થયા બા-ગમશાળી થયો હતો ? વગેરે વગેરે હકીકતોનો પત્તા થથાસ્થિતી પ્રકાર કોઇપણ ઇતીહાસાદિથી પ્રાપ્ત થતો નથી. અઘાપી પયત જે કંઈ એમના વિશે લેખ બહાર પડેલ છે તે માત્ર ફત્તહયાનુસારજ છે હા એટલુંજ તો નિઃસંશય છે કે ખીરબલ કોઇપણ આદાણુ અને આર્યધર્મનો સુસ્ત હીમાયતી હતો. તેમજ નિકમ સંવત ૧૬૨૬ માં પ્રતાપી શહાનશાહ જહાંગીરન મહમદ શેખ ઉલ અકબરના દર-બારમાં દાખલ થયો હતો એમ અકબરના નામાથી પણ સાબીત

ધાય છે. (અકબર ચરિત્રમાં ઈ.સ. ૧૫૭૪ માં દાખલ થવું બતાવેછે) બીરબલ મત્સ્યદીપજ્ઞાનું, હીંદી, ફારસી, અરબી તથા સંસ્કૃત બા-
પાનું તથા છટાદાર મનહર કવિતા રચવાનું પુર્ણજ્ઞાન ધરાવનાર
હતો. એટલુંજ નહિ, પણ બીરબલ હાજરબાબી, વીનોદી અને
વીરશૌરભણી હતો. બીરબલ વિ. સં. ૧૬૪૨ ના ફાગણ શુદ્ધ ૨
ને વાર ગુરૂને રોજ અફઘાનીસ્તાનમાં રોશનીઆ અને હુસુદખાન
પદાણી સાથેના યુદ્ધમાં અસીમ વીરત્વ દર્શાવી રમરાંગણમાં વીર-
નરોના રાખની ચમ્પા કરી ચિરકાળ નિંદ્રાને સ્વાધીન થયો હતો.
અફશોસ નામ તેનો નાશજ છે !

બહાલા વાંચકશ્રદ્ધ ! ચવન કુળ મહાન નરરત્ન અકબરશાહનું
જીવનચરિત્ર તો વિશ્વવિખ્યાત છે અર્થાત એમના (જન્મ) સીંધમાં
નગરકોટમાં રાજા રાણાપ્રસાદ ને ત્યાં રાજપરોણા તરીકે રહેતા
હતા ત્યાં હીજરી સંન ૯૪૯ ના રજબ માસની તા. ૫ મી રવી
વાર ઇ. સ. ૧૫૪૨ ના અકટોમબરની તા. ૧૫ અને સંવત ૧૫-
૯૮માં અકબરનો જન્મ થયો હતો. પિતાનું નામ શહાનશાહ
હુમાયુ અને માનું નામ મરીયમ મહાની (કે હમીદા,) હતું અક-
બરનું વય તેર વર્ષ ને ચાર માસનું થયું અને પિતાનું અકાળ
મરણ થયું એથી લઘુવયમાંજ રાજ્યની લગભગ હાથ કરી છેક
સંવત ૧૬૦૫ લગી. (૫૦ વર્ષ રાજપદ ભોગવી) દીક્ષાના રાજ
સિંહાસનને દીપાવ્યું હતું,

અકબરશાહ ગુણીજનને પોશીદો, દયાળુ ગુણુઆલી, અહલ
ઈન્સારી. નિષ્પક્ષપાતી, પ્રજાપ્રીય, કવી પંડિતોનો સંવાદ, શ્રવણ
કરવા શોખી, મીલનસાર, રંકરાવપર સમાન માયા બતાવનાર અને
તત્વજ્ઞાની ઇત્યાદી ઇત્યાદી મહાન ગુણોધારક હતો એટલુંજ નહી
પણ શુરવીર. ધીર-દાનવીર-કરદાન ઉલોગી હોવાથી અભાવધિ

પર્યાંત પાશ્વિમાત્યા પ્રદેશમાં પણ જોના નામની ખ્યાતિ વિસ્તરી રહેલ છે એ કંઈ એણે આનંદની વાર્તા નથી ! ધન્ય છે એવા અદલ ઇન્સાફી પ્રજાપ્રીય નરવરોને ! !

વીવેકી વાંચનાર ! એ મહાન પ્રતાપી શહેનશાહના અને ખીરબલ વચ્ચે વખતો વખત જે ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી વીનાદી વાર્તાઓ થતી હતી. તે પછી ફેટલીક વાર્તાઓનો અત્ર સંગ્રહ કરી આપ સમક્ષ રજુ કરેલ છે; તેનું અવલોકન કરી-તેના સાર ગ્રહણ કરી આપ પણ દાબર જવાબી અને સહાપ્રીયશાઓ એજ મારો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, માટે આ શ્રેષ્ઠતરફ જરા લક્ષ આપો.

વાર્તા પહેલી.

“ જે જગતનિયંતા નથી કરી શક્તો તે હું કરી શકું છું ! ”

એક દીવસ અકબર આદલાદ દર્મેશાના નીચમ કરતાં વહેલા દરબારમાં પધાર્યા હતા, તેનું કારણ એ હતું કે તે સમય કંઈ શહેનશાહના મનમંદીરમાં રાજ્યમદ પ્રકટ થયેલું હતું અને એ ધીજ જે જે સભાસદો સભામાં આવતા હતા તે તે સભાસદોને ગર્વસહીત પ્રજા કરવામાં આવતો હતો કે-“જે જગતનિયંતા પરમેશ્વર નથી કરી શક્તો તે હું કરી શકું છું.” અર્થાત પરમેશ્વર કરતાં પણ મારામાં વીશેષ સામર્થ્યતા છે. એવો બાવાર્થ દર્શાવનારો સવાલ કરવામાં આવતો હતો. પરંતુ પરમેશ્વર કરતાં વીશેષ સામર્થ્યના કયા પ્રકારની છે. તે સંબંધી કોઇ પણ પૂચ્છ નહીં કરી શક્યો તેનું કારણ અન્ય ન હતું પણ એજ હતું કે જે તે એમ કહે કે આપ નામદાર જે કહો છો તે સત્ય છે, તે

તેનું સત્ય કારણ બાદશાહ પુછ્યા વગર રહે તેમ ન હતું એટલે પરમેશ્વર કરતાં બાદશાહ વધારે શક્તીમાન છે એ પ્રમાણસહ સમીત કરવાને દાખલ દલીલો રજુ કરવા અસંભવીત હતાં અને જે આપ નામદાર ફરમાવો છો તે અયોગ્ય છે, તો શહેનશાહ બધા થાય. આમ બન્ને પ્રકારે સુડીમાં સપડાયેલી શોપારીની પેઠે સંયોગ બન્યો હતો, એથી સર્વ નીરતર થઈ નિરાસને સ્થિત થતા હતા. કેટલોક વખત વિત્યા પછી બ્યારે રાજા બીરબલનું આગમન થતું ત્યારે પણ શાહે પુર્વવત પ્રશ્ન કર્યો. એટલે તેનો બાવાર્થ વીચારી જે પ્રકારથી પાદશાહનો મર્વ લય થાય અને ગુરૂશો પ્રગટ થવાને બદલે આનંદ સંતોષ અને સંકેત્ય પ્રગટ થાય એવા યોગ્ય શબ્દોથી ઉત્તર આપ્યો કે—જુપાલ સુડામણી ! જે આપ ફરમાવો છો તે સત્ય છે ! “ બાદશાહે પુછ્યું ” તેનું કારણ કહો ? ” બીરબલે કહ્યું છ જઠાપનાહ ! જે આપકોઈ મનુષ્યપર ગુસ્સે થઈ બાઓ તો તેને દેશનિકાલની સજા કરી શકો છો, પણ પરમેશ્વર દેશનિકાલની સજા કરવા શક્તીમાન નથી, કેમકે સર્વ સુડીમાત્રને રચનાર પરમેશ્વર એકજ છે તે જે કદી કોઈ મનુષ્યપર ક્રુરમાન થાય તો તેને દેશપાર કરી શકતો નથી—મતલબ એ કે સુડીમાત્રનો ધણી પરમેશ્વરજ છે તો પછી દરેક સ્થળે પોતાનીજ સત્તા હોવાથી દોષીતને હલપાર ક્યાં કરવો ? એથીએ કામ પરમેશ્વરથી થતું નથી; પણ આપ નામદાર એ કામ કરી શકો છો મારે જે કામ પરમેશ્વર ન કરી શકે તે કામ આપ કરી શકો છો એ વાત સત્ય છે.” આવો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ મર્વ રહિત બની બીરબલના વચનને વધાવી લીધું અને સ્નેહ પુર્વક સમાસદો સન્મુખ બીરબલ પ્રત્યે કહ્યું કે—ધન્ય છે મારા મુનેબજક

મીત્ર ! તમોએ પોતાને હાની થવાને; ડર નહી રાખતા. વ્યથા-
 નીપુર્વક મને જે ટકાર કરી સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વરની અમાધ
 શક્તિ મારા હૃદયમાં સ્થાપીત કરી મારા ગર્વને નિર્મૂળ કરવા
 સુકિત વુઠત વચન કહ્યું, એથી પરમાત્મા તરફ મારી દૃઢ પ્રીતી
 બદિત અને વિશ્વાસ પેદા થયા, એ માટે ખચીત આભારી છું.
 રાજસેવકો કે મંત્રીઓ માત્ર રાજેન્દ્રની પ્રિતીકૃપા મેળવવા હાજી
 દા કરે તેઓને વાસ્તવીક વિચારતા હીતશત્રુઓ સમજવા; કેમકે
 જે વાત માટે ચાંપીને ચોગ્ય શબ્દો કહેવા ધરીત હોય છતાં અ-
 કૃપા થવાના ભયથી કહે નહી તેા તેથી પરીણામે રાજ્યને મોટા
 ધકો હાની પહોંચે છે. પરંતુ તમોએ તો પોતાની ઉત્તમ ફરજ
 આદા કરી મારા પૂર્ણ કૃપાનાથ થવાનો હક મેળવ્યો છે અને પર-
 મેશ્વર પાસે હું સદેવ માગણી કરતો રહીશ કે મારા નિરંતર
 ઉત્કર્ષ આહક રાજ્ય સાહેબના અંતઃકરણમાં આવાજ ઉત્તમ વિ-
 ચારણાઓની પ્રેરણા ઉદ્ભવ કરજે તમારા વચનમાં ઉપરથી મને
 સાર લાગે તેવો ભાવ છે કે પરમેશ્વર હૃદયપારની સજ્જ કરી શકે
 નથી, પણ તમો કરી શકો છો પરંતુ એ વચનને અંદર સખ
 આનંદદાર ફટકો છે કે તમે કરી શકો તે પરમેશ્વર કરી શકે
 નથી, કેમકે તમો માત્ર હિન્દુસ્તાનના થોડા ભાગ પર સત્તા ધરાવે
 છો જેથી હૃદયપાર કરી શકો પણ પરમેશ્વર તો અખીલ વિશ્વને
 ધતિ છે જેથી હૃદયપારની શીક્ષા કરવા શક્તિવાન નથી, એમ કહી
 મારી તુચ્છતા અને પરમાત્માની મહત્તા પ્રદર્શિત કરી તકી મે
 તેનો સંસાર્થ મદાય કરી તમારા હીતકારી વચનને વધારી લીધેલ
 છે. પ્રિય ! મારા માટે નિરંતર આવીજ કાળજી ધરાવશે એવી
 મારી બલામયુ છે ! ” આ પ્રમાણે આદ્યાદ્ય બોલવું સાંભળી

સર્વ સમાસદો આશ્ચર્ય પામ્યા અને ખીરખલ અદ્યક્ષકૃત કુરનશ બળવી પોતાને આસને બેઠો.

સાર—(૧) જે ખુશામતિયા સ્વાર્થ સાધક નોકર, ચાકરને મીત્રો પોતાના કપરી કે મીત્રને રાજી રાખવા જે કહે તેમાં હાજી હા કહી પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાજ મથન કર્યા કરે છે; પણ ચ-
આર્થ ઉત્તર કે સલાહ આપી પરીણામે હીત થાય તેવા ઉપાયો આદરી પોતે યશબ જન થતા નથી તેઓને ધીકાર છે. (૨) જે માલીકો કે મીત્રો હીતસ્વીના સત્ય વચનો અવણુ કરી તેનું તત્વ અહણ્ય ન કરતા પ્રેમ દર્શાવવાને બદલે ઉલટો ધુરશો બતાવી અ-
નાદર કરે છે તેઓનું પરીણામે અનીષ્ટ થાય છે અને જે હીત વચનોને વધાવી લે છે તેનો સદૈવ વિજ્ય થાય છે.

વાર્તા ખીજ.

“ તકદીર મોટી કે તદખીર ? ”

એમ સમય અકબરશાહે રાજા સાહેબ ખીરખલને પુછ્યું કે રાજા સાહેબ, તકદીર (પ્રારબ્ધ) બડી છે કે તદખીર મોટી છે ? ” ખીરખલે ઉત્તર આપ્યો કે “ આલમ પનાહના તદખીર (જીજ્ઞાસ) કરતાં તકદીર બડી છે; કેમકે તકદીર ચારી આપે તેજ તદખીર સફળ થાય છે, નહીં ત્યાહે તેટલો શ્રમ (મહેનત) પણ પુન્ય તરના નર કોડી ન પામે માટેજ તકદીર નહીં પણ તકદીર બળવાન છે ” આવું ખીરખલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહે કહ્યું રાજા સાહેબ ! તેની સાબીતી આપો તો સત્ય મનાય. ખીરખલે કહ્યું આ વાર્તા તનો કાલે જવાબ દહશ. ”

બ્યારે ખીજે દીવસ થયો ત્યારે અકબરશાહ અને ખીરખલ બંને

જાણું જાગલ દરવા માટે ગયા ત્યાં કોઇ એક ગીરીની શુદ્ધમાં
 પલાંઠી વાળીને બંને બેસી ગયા. બન્નાં બેઠે બેઠે મધ્યાન્હ વીતી
 ગયો, ત્યારે બાદશાહ બૂખથી પીડવા લાગ્યો અને વિચાર્યું કે—
 “ અહિંથી ઉડીને જો ક્યાંક પશુ જમીને કંઈક ખોરાકની વસ્તુ શો-
 ધીશ તો બૂખ બાગશે. ખીરમલ તો બાગ્યને બરોંસે બસે બૂખે
 મરે, પશુ હું તો બાગ્યને બરોંસે ન રહેતાં ઉલ્લમ કરીશ જેથી
 લાભ હાય લાગશે. રાજર્ષિ બત્તીકરીએ પશુ કશું છે કે આલ-
 સ્યજ મનુષ્યોના શરીરમાં રહેશે મોટો સત્તર છે; ઉલ્લમ જેવો
 કોઇપણ બંધુ નથી માટે ઉલ્લમ કરનાર પુરુષ કદી દુઃખી થતો
 નથી તેમજ અન્ય નીતીવેતાઓએ પશુ કશું છે કે ઉલ્લમી પુરુષ
 રૂપ સિંહનેજ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાયછે. લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થવામાં હંવબાગ્ય
 પ્રદાન છે. એમ કહેનાર કુતસીન પુરુષો સમજવા. માટે હજવનો.
 (બરોંસો) તજ હજ પોતાની સક્તી વડે પુરુષાર્થ કરવો પછી મેહે-
 નત ક્યાં છતાં પશુ કાર્ય સીદ્ધ ન થાય તો તે તેમાં શું દોષ ?
 ઉલ્લમ વડેજ કાર્યની સીદ્ધી થાય છે. મનોરથ ક્યાંથી સીદ્ધી થતી
 નથી. જેમકે સતેમે સિંહ હોય તેના મુખમાં કંઈ આવડીને મૂકે
 પશુઓ પેશી જતા નથી. તે તો પોતે ઉડીને શીકાર કરે તો જ
 બક્ષ મળે છે. જે બાગ્યમાં દશે તે ઘરે એમ ધારીને પોતાના
 ઉલ્લમ છોડી દેવો નહી, જેમકે ઉલ્લમ ક્યાં સીવાય તલમાં તેલ છે
 છતાં પશુ હાય લાગતું નથી. તે પશુ ઘાણીમાં ઘાણીને પીંડીએ
 તો તેલ નીકળે છે, પશુ એમને એમ તેલ નીકળતું નથી. તેમ
 ઉલ્લમ ક્યાં સીવાય કાર્ય સીદ્ધી પશુ થતી નથી.

આવા નિશ્ચયપર આવી તરત જાગલમાં જામથી તેમ દરવા
 માંડ્યું એટલામાં સંયોગવસ્થા પકવાન બરેલું-ડોગલું મળી આવ્યું,

એથી મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે—“ તદખીર બડી ચીજ છે ! જો હું ખીરબલની પેઠે બાઝપર આધાર રાખી શુકામાં જ બેસી રહ્યા હોત તો આવી મીઠાઈ ક્યાંથી હાથ લાગત. આહા ! ઉઘમ એજ ચિંતામણી છે ! !

એમ મઠલાતો જ્યાં ખીરબલ બેઠો છે ત્યાં ગયો અને જને જણે પકવાન આરોગી કુધાને શાંત કરી. તે પછી બાદશાહે કહ્યું કે “ કેમ કવીરાજ ! તદખીર કેવી બડી ચીજ છે ? કે જેનાથી બૂખ ભાગી; પણ જો બાઝપર બરોસો રાખી બેસી રહ્યા હોત તો મૂખે પ્રાણ જતો રહેત નાટે ઉઘમ એજ અગમ્ય છે ? ”

બાદશાહનું આનું બોલવું સાંભળી ખીરબલે કહ્યું—“ નામદાર ! આપે તો ઉઘમ ક્યો હતો, પણ મેં શું ઉઘમ ક્યો હતો કે મને વગર મહેનતે કળ મળ્યું ? માટે તદખીર કરતાં તમદાર બડી છે કે આપ જેવા શોધબોળ કરી મારા સરખાને શુકામપર બેઠા મીઠાઈ ખવરાવી આનંદ આપે છે. માટેજ કહું છું કે તદખીર કરતાં તમદાર બડી છે અને એનું મત્વક્ષ પ્રમાણ આપ સમક્ષજ રજુ છે; છતાં હજુ તદખીરનાં વખાણ કરો છો. એ ખચિત આશ્ચર્યજનક પ્રકાર છે. ” આ પ્રમાણે ખીરબલનું બોલવું સાંભળી બાદશાહ ખુશ થઈ ગયા.

સાર—(૧) મનુષ્ય માત્રને ઉદ્દેશજ સકળ સિદ્ધિદાતા છે. ઉદ્દેશવડેજ બાઝ ખીસે છે. હાથમાં રહેલો પંખો પણ હસાવ્યા વિના સુંદર પવવનો આનંદ આપતો નથી. બાણમાં પીરસાયેલું બોજન પણ હાથથી મુખમાં દાખલ કરી ચાવી ઉતામાંવિના બૂખ ભાગી શકતું નથી, અને મહુરાંવાછત્રો મુખ આગળ મેલણ છતાં હાથના સ્પર્શ વિના અને આનંદ આપતા નથી. માટે ઉદ્દેશજ

પ્રધાન્ય છે. (૨) લ્હોગનં વિંદનારા પુરુષો તો કથે છે કે—
પ્રયાસનું નહિરે પ્રમાણ, સુખ હરિ આપ્યું આવે. પ્રયાસનું.

અતિ પ્રયાસ પયોગત દીતી, કશું સર્વું નહી કામઃ
શનરૂ મીઠા થવા મધવાને, વસ્ત્રા દાસે અર્ધ ધામ. સુખ હરી. ૧
અતી પ્રયાસ બળી દિદાસન, રહેજે આપ્યું સુખ ધામ;
લગુ હનુમંત બમે જુતલમાં, ગુણીકા મધ મહાધામ. સુખહરી. ૨
હીડી કશું સંચે બહુ કષ્ટે, તેતરને ઉપયોગ.
મુપક કરે અમ મિથ્યા મંદીર કરી મરે કરે અહીબોગ. સુખહરી. ૩
સુધા માટે અમ કર્યો પશુ તે પાસુ હરી સુર.
રહેજે મુકિત હરી આપે અસુરને ચોગી દમે દેહપર. સુખ હરી. ૪
માટે સદા સ્વતંત્ર દયાનો પ્રીતમ, કહેતાં જતી આવે ન કાંઈ;
કલાડી કલ્પના રાખે તેમ રહીયે, બજી સ્થો જગત ગુસાઈ. સુખ હરી. ૫

વાર્તા ત્રીજી.

“સત્ય અને જુઠામાં શું અંતર છે?”

એક સમય અકબરશાહે ખીરબલને પુછ્યું કે—“કવીરાય સામામાં
અને જુઠામાં શો તફાવત છે? ખીરબલે જવાબમાં જણાવ્યું કે—“મરીબ
પરવર! આંખ અને કાનના વચમાં જેટલું અંતર છે તેટલુંજ અંતર
સત્ય અને જુઠામાં છે” બાદશાહે પુછ્યું “એ કેટલી રીતે છે તે
સ્પષ્ટપણે સમજાવો.” ખીરબલે કહ્યું—“ધર્માવતાર જે કાનેથી તે જુઠું
અને નજરેથી તપ્પસી જોયું તે સત્ય હોય છે; માટે આંખ અને કાનના
અંતર સમાન સત્ય અને જુઠામાં અંતર છે.”

આ પ્રમાણે બીરબલનું પ્રમાણસહ બોલવું સાંભળી બાદશાહ બહુ આનંદિત થયો.

સાર—જે વાત કાનેથી સાંભળી તે બધી વખતે ખેટી જ પડે છે, પણ જે વાત નજરેથી તપાસી ખાતરીબંધ જણાઈ હોય તે બહુધા સાચીજ પડે છે; પણ માત્ર ઉપલક્ષીઆ તપાસ પર આધાર ન રાખતાં જરા ઉંડા ઉત્તરવાની જરૂર છે નહિ તો વખતે કાબને બદલે હાલિ થાય છે. માટે પૂરતા તપાસની નજરે તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરવું.

વાર્તા ચોથી.

“ સત્ય મિત્ર એજ સાચો પારસમણિ છે ! ”

એક સમય ધરનના બાદશાહે અકબરશાહને પૂછ્યું કે—“ તું આપની પાસે પારસમણિ છે ? અકબરશાહે બીરબલનો હાથ પકડી કહ્યું કે—“ વીરમણિ ! આ મારી પાસે પારસમણિ છે ? જેમ પારસમણિના સ્પર્શથી લોહા જેવી તક્ત સસ્તી ધાતુ પણ સુવર્ણ બની જાય છે તેમ આ બીરબલ રૂપ પારસમણિના સમાગમથી સુર્ણ પણ સુરશિરોમણી બની રાજેન્દ્રના કંઠમણી બને છે.

આ પ્રમાણે અકબરશાહનું બોલવું સાંભળી ધરનના શાહનશાહ બહુજા પસંદ થયા.

સાર—કલ્પમ કરવાથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે, અને ધનથી મહાન માન મળે છે, પણ સંસારમાં સદ્મિતરૂપી પારસમણિ મહા મુશિખતે પણ પ્રાપ્ત થતો નથી—પ્રવીણ સાગરના કતો કવિ મહેરામણશ્રદ્ધે પણ કશું છે કે—

માત તાત સુત જાત, પ્રીયા સખલી મીલીહે રહેલ;

સત્ય મિત્ર સંસારમે, મિલના મુશ્કેલ.”

વાર્તા પાંચમી.

“ વિન્ધમાં વાયક ચાતુરી એજ મહાન વશિકરણ છે ! ”

એક સમય અકબર બારશાહે એક દોલત નામના અમલદારનો કંઈ વાંક પડવાથી ક્રોધિત થઈને તેને દરબારમાંથી દુર રહેવા હુકમ કર્યો. આ હુકમ સાંભળી દોલત રાજ સાહેબ ખીરખલી પાસે જઈ પોતાના પર બાદશાહની થયેલી છતરાણ સંબંધીની બીના જાહેર કરી અને એમ પણ અરજ કરી કે—“ મારું પુત્ર દરબાર આવવું કાયમ રહે તેવી કંઈ કૃપા થાય તો મોટા આભાર થાય. ” વગેરે વગેરે બાણી બધી વચનો સાંભળી દયાળુ ખીરખલે એક યુક્તિ બતાવી કે—“ માત્ર જે હું કહું તેટલાજ શબ્દો ફરી એકવાર શાહાનશાહ હજુર જઈ કહે કે જેથી ઈશ્વર કરશે તો તમારી ધારેલી ધારણા પાર પડશે. ” એમ કહી યુક્તિભર્યા શબ્દોનો પાઠ પઢાવ્યો. અને તેણે પણ તેમના કથન મુજબ દરબારમાં જઈ અકબરશાહની હજુર કહ્યું કે—“ મુલક મુઆઝીમ ! દોલત દરબારમાં ફરીને એકવાર હાજર થયેલ છે માટે ફરમાવો. રહે કે જાય. ”

આવું યુક્તિ યુક્ત બોલવું સાંભળી બાદશાહનો ચુસ્તો ઉતરી ગયો; કેમકે તેના વચનમાં એ ચમત્કૃતિ હતી કે દોલતને આપે દરબારમાંથી જવાનું કહ્યું હતું છતાં ફરી એકવાર દરબારમાં દોલત હાજર છે માટે ફરમાવો હવે દરબારમાં દોલત રહે કે જાય ? આવું સાંભળતાંજ બાદશાહે હુકમ કર્યો—“ મારા દરબારમાં દોલત સદા કાયમ રહ્યા કરે. ” આવો હુકમ સાંભળતાં દોલત મહા હર્ષવંત થયો અને પૂર્વની પેઠે પોતાના હોદા પર કાયમ થઈ મોજ મગ્ન કરવા લાગ્યો.

સાર—જમતમાં મરણ-મોહન-વશીકરણ, ઉપચારને વિ-

ત્રોટકાદિ જે જે તાત્કાલિક સિદ્ધિદાતા મત્રો છે તે ખરી રીતે તપાસતાં વચનમાંજ વસી શકેલાં છે. જુઓ કે કાગડો કેનું ધન લઈ લે છે અને કોયલ કોને ધન દઈ દે છે! કંઈજ નહિ માત્ર એક જીભની કડવાસ મિઠાસને લીધેજ અળખામણા કે બ્રહ્મા ચક્રિયે છીએ. કહ્યું છે કે—

“ખાત ખાત સખ એક હૈ, બતલાવનમેં ફેર;

એક પવન બાદલ મીસે, એક હી દેત બિખેર. ૧

જીભામેં અમૃત બસે, વિષમી ઉનકે પાસ;

એક બોલસે લાખ સ્યે, એક લાખ વિનાશ. ૨

માટે જો જગતમાં મનોવાંછિત પૂર્ણ કરવા ઇચ્છતા હોય છે તો જે સમય પર જેવું બોલવું યોગ્ય હોય તે સમય પર તેવુંજ બોલવું કે જેથી સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય.”

વાર્તા છઠી.

“સંસારમાં આંધળાં મનુષ્ય અધિક છે કે દેખતાં?”

એક સમય અકબર બાદશાહે ખીરબલ પ્રત્યે પૂછ્યું કે—

“રાંજ સાહેબ! આ સંસારમાં વસનારા મનુષ્યો પૈકી આંધળાં મનુષ્યો વિશેષ હશે કે દેખતાં?” ખીરબલે કહ્યું—“જહાંપનાંદ? મારી સમજ પ્રમાણે તો દેખતાં કરતાં આંધળા મનુષ્યો અધિક છે.”

જો કે આ પ્રમાણે ખીરબલે કહ્યું, પણ બાદશાહના મનમાં એ વાત પ્રતીતલાયક જણાઈ નહિ. એથી ખીરબલે ફરીથી અરજ કરી કે—“નામદાર! અત્યારે જો કે આ વાત આપના માનવામાં નહિ આવતી હશે; પરન્તુ હું ચોક્કસ સમયમાં એ વિષેની ખાતરી કરી આપીશ.”

તદનંતર ફેટલાક દિવસો વિત્યા પછી એક દિવસ ખીરખલ ચાંદની ચોકમાં એક દફતર સહિત કારકુનને સાથે લઇ એકા અને એક દાટકું જોડું સાંધવું શરૂ કર્યું. આ અજબજબ જેવો ખનાવ નિહાળવા હજારો લોકો ત્યાં થઇ પસાર થવા લાગ્યા અને જે કોઇ આવતા તે પૂછતા કે—“ કેમ ખીરખલ સાહેબ ? આજે આપ આ શું કરો છો ? ” એમ જેઓ પૂછતા તેઓનું નામ પેસો કારકુન આંધળાઓની પંક્તિમાં લખાવ કરતો હતો; કેમકે જોડું સાંધે છે એમ જોયા છતાં પણ ‘ શું કરો છો ’ એમ પૂછતા હતા. જેથી એ દેખતા છતાં આંધળા હોવાથી આંધળાઓનાં લિપ્તમાં તેઓનાં નામો લખાતાં હતાં. અને જે આવીને પૂછતા કે—“ શું સાહેબ ! આજે તો જોડું સાંધવા માંડ્યું છે કે ? ” એવાઓનાં નામો દેખતાઓનાં લિપ્તમાં લખાતા હતાં.

આ પ્રમાણે મુશ્મત ચાલતાં ચાલતાં સાંજ સમયે ખુદ બાદશાહ સાહેબની સ્વારી પણ ત્યાં આવી અને તેમને પણ પૂછ્યું કે—“ ખીરખલ શું કરી રહ્યા છો ? ” ખીરખલે ઉત્તર આપ્યો કે—“ નામવર ! એજ ક્યાં અને જોયાં કરે છું કે આ સંસારમાં આંધળા ફેટલા અને દેખતા ફેટલા છે ? ” ખીરખલનું આ પ્રમાણે બોલવું સાંભળી બાદશાહની સ્વારી તો આગળ ચાલી ગઇ. સંધ્યા સમય થવા આગ્યો અને જ્યારે લિપ્તમાં લખાવણાં નામનો કિસ્સા મથુતાં આંધળા વિશેષ જગ્યામાં ત્યારે ખીરખલ પોતાના મુકામ તરફ રવાના થઇ ગયા.

ખીજે દિવસે શકાનચાહે અમા દિવસની હકીકત પૂછી એટલે ખીરખલે અમા દિવસે થયેલી નોંધ રજુ કરી અને તપાસી જોયું તો આંધળાઓની પંક્તિમાં ખુદ પોતાનું નામ પણ મોઝુદ હતું.

એ જોઈ તેનું કારણ પૂછ્યું તો તેણે અરજ કરી કે—“ ખુદાવિંદ ! તમામ આવનારા નજરેથી જોતા હતા કે હું જોઈ શકતો હતો છતાં આંધળા પેઠે પૂછતા હતા કે ‘ શું કરો છો ? ’ તો પછી એવાએને આંખ છતાં પણ આંધળા કેમ ન ગણવા જોઈએ ? એમદથી માફ કરશો પણ આપ નામદારે પણ એજ પ્રમાણે પૂછ્યું હતું, જેથી આંધળાની ગણનામાં ગણાયા છો. આ પ્રજા સાંભળી સાહચર્ય મેળ મળે, અને બીજાઓની બુદ્ધિની તારીફ કરવા લાગ્યો. સાર—વાર્તાનો સાર બુદ્ધિની તારીફ માટે ખુદ્દોજ છે.

વાર્તા સાતમી. ફાંસીને બદલે માન.

દુરિજન દામ લગાડવા, કાર્ય કરે પ્રતિકુળ;

પણ ભગવાન પાધરો, મહાજન પણ અનુકુળ.

દીલ્લી શહેરમાં એક હીરાચંદ નામનો દાંલિક રોડ અને બાંજનું અકલ્યાણ કરનાર માણસ રહેતો હતો. તેની સાથે તેના માણ નામનો એક મહા પાપી મિત્ર રહેતો હતો. તેના તે પાપી મિત્રના પાપની શિક્ષા તેને વધારે પાપી બનાવનાર હીરાચંદને વધારે ધીકારતા હતા. આનો કાઠ કાઢવા માટે નગરવાસીઓએ એવી અફવા ઉરાડી કે જે સુવારમાં કોઈ માણસ હીરાચંદનું મોં જુવે તો તેને તે દીવસે ખાંવાને મળતું નથી ? આ અફવા ફેલાતીફેલાતી એકદમ રાજ્યને કાને અથડાઈ તેની સચાઈ શોધવા માટે બાદશાહે હીરાચંદને સીપાઈઓ પાસે પકડી મંગાવી એકાંત સ્થળમાં એસાડી રાખ્યો બીજે દીવસે સવારમાં બાદશાહે ઉઠતીવારજ તેનું મોં જોઈ

બોલ્યો કે મને ખાવાનું મળે છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરું. બા-
 દશાદને જમવાનો વખત થયો. રાજા જમવા બેઠો. જેવો રાજા
 જનક યાજ્ઞમાંથી અન્નનો કોળીઓ ઉપાડી મુખમાં મેલવા જાય
 છે તેવોજ ઉપરથી બોજન યાજ્ઞમાં ઘરોડો પડ્યો તેથી બાદશા-
 દને સુગ ચડી અને ખાધા વગરજ બોજન પરથી જાડી નીકળ્યો.
 અને ખીજ રસોઇ બનાવવાનો હુકમ આપ્યો. આ બનાવથી બા-
 દશાદને ખાત્રી થઇ કે હીરાચંદનું મોં જોયું તેના આ ચમત્કાર
 છે. માટે તેવા પાપીનો નાશ કરવો એજ ઉત્તમ માર્ગ છે !
 એવા દરાવ કરી ચંડાલોને બોલાવી હુકમ ચતાંજ ચં-
 ડાલો તેને લઇ ચાલ્યા. પણ રામ રાખે તેને કાણુ આપે. પુરો
 નસીયવાન ! હજુ કંઇક પાપ કરવાનાં બાકી રહ્યાં હસે તેથી
 રસ્તાનાં બીરબલ મળ્યો. બીરબલે આવી દશાએ પહોંચેલા હીરા-
 ચંદની બવાનક કથા સાંભળી દીલગીર થયો અને તેથી બીરબ-
 લને દવા આવવાથી તેને એકાંતમાં લઇ જઇને કહ્યું કે. “ અહ્યા
 દવેતું જરા પણુ કરીશ નહી, જે વખતે તને ફાંસીએ લટકાવતી
 વખતે પુછશે કે તારી શી ઇચ્છા છે ? એમ પુછે ત્યારે તું એટ-
 લુંજ કહેજે કે મારે મોહું જેવાથી માણસોને ખાવાનું મળતું
 નથી, પણુ રાજાનું મોં જોતાં આજે મને ફાંસીની શિક્ષા થઇ છે
 માટે મારે એટલુંજ લોકોના પરોપકાર માટે જાહેર કરવા માગું
 છું કે કોઇપણુ બાદશાહનું મોં સહવારમાં જોશો નહીં, નહીં તો
 મારા જેવી દશાએ પહોંચસો ! એટલું કહી બીરબલ ચાલી ગયો.
 હીરાચંદને ફાંસીના માચડા પર લઇ જઈ ચંડાલોએ પુછ્યું કે,
 “ બોલ હવે તારી શી ઇચ્છા. ” હીરાચંદે બીરબલનું કહેલું
 કહેવાથી ચંડાલો વીરમય થઇ બાદશાહ પાસે જઈ સઘળા બીના

વીદીત કીધી, આ સાંભળતાંજ બાદશાહ ઉઠટો અકળાયો અને પોતાની ફજેતી થશે એમ માની ચંડાસોને કહ્યું કે “ જાઓ તેને આરી પાશે લાઓ રાજાનો હુકમ થતાંજ ચંડાસો હીરાચંદને લઈ રાજાની દબુરમાં ઉભો કીધો, રાજાએ તેને ધનામ આપી કહ્યું કે જા તારા અપરાધની તને હામા કરવામાં આવે છે. માટે આ વાત કોઈની આગળ કરતો નહી.” હીરાચંદને વીદાય થયેસો જોઈ, બાદશાહે ચંડાસોને પુછ્યું કે ” તને રસ્તામાં કોઈની બેટ થઈ હતી ” ચંડાસોએ કહ્યું કે, હા, શીરતાજ ! ખીરબલની ! ” બાદશાહ તરત સમજી ગયો કે આ સજાની ખુબી ખીરબલનીજ છે શાખાશ છે એની રીશાજ બુદ્ધિને ! એમ વખાણ કરતો તે મનમાં ને મનમાં આનંદમયી બન્યો !

સાર—અકલની કેવી બલીહારી છે અકલવાન મોત-માંથી પણ બચી શકે છે માટે અકલ એજ કીરતારની કરામત છે.

વાર્તા આઠમી.

“ સનજનતાનો ધર્મ અને વ્યવસ્થાની કસોટી. ”

એક સમય વાત પીત અને કહના ન્યુનાધીકપણાને લીધે ખીરબલના શરીરમાં સખત તાવની ખીમારી થઈ આવી તેથી અણુ દીવસ લગી ખીલકુલ ખીજાનામાંથી ઉઠાડું પણ નહીં જમારે તણુ દીવસ થયા અને રાજા સાહેબને દરબારમાં આવવા જે-વડી તાકાદ નથી એમ અકબરશાહના જાણુવામાં આવ્યું ત્યારે તરતજ શહેનશાહની સ્વારી ખીરબલને ત્યાં જઈ પહોંચી અહા ! મૈત્રી ધર્મની પણ સત્તા અગાધ છે. ! !

પ્રિય વાંચનાર ! મૈત્રીપણના ધર્મ વિશે પુરપોષમ શરૂ થતુ-પધારી સર્વજન વિહારી શ્રી રામચંદ્રજીએ કીરતપતી સુમીવ પ્રત્યે

કથન કથેલ છે કે—‘જે મનુષ્ય પોતાના મિત્રને દુઃખગ્રસ્ત જોયા
 છતાં પણ દુઃખી થતો નથી, તેનું મ્હો જોવાથી પણ મહાન
 પાપ લાગે છે. મુર્ખ એવક, કૃપણ માલીક, સ્વેચ્છાચારીણી સ્ત્રી
 અને કપટી મીત્ર એ ચારે પ્રાણુ-ધાતક ગુણ રોગના સરખાંજ
 છે. માટે હે મિત્ર સુમીત્ર ! પોતાના મેઢ પર્વત જેવડાં મોટાં
 દુઃખને પણ મેઢ સમાન ગણવું એવો સદ્ગુણ વિચાર જેઓની
 યુદ્ધિધમાં આવે નહીં, તે મુર્ખ પુરુષો બીજાઓની સાથે બલા-
 રહારથી શા માટે મિત્રતા કરતા હશે ! દેતાં લેતાં કરા શંકા
 ધરવી નહીં, પોતાની શક્ત્યાનુસાર હંમેશાં લીત કરવું, અને સં-
 કટ સમયમાં તો સો ગણો સ્નેહ કરવો એ મિત્રતા ગુણો છે.
 એમ સ્ત્રીઓ અને સતો કહે છે. હે બાઈ ! મ્હોંકા બગાડી તો
 બનાવી બનાવીને યુક્તિવંત સ્નેહ ભરી વાતો કહે અને પાછળ
 અહિત ધાય તેમ કરવું તથા કુટીલતા રાખવી. આવા પ્રકારની
 જેના ચીતની મતી હોય, તે મિત્રને ત્યાગ કરવાથીજ કષ્ટાણુ
 ધાય છે કેટલાક મીત્રો મીત્રાથી પ્રીતિ કરે છે, પણ હૃદયમાં બીજી
 વાતો રાખે છે અને મુખથી બીજી વાતો બોલે છે. જેના મનમાં
 અને વચનમાં પ્રેમ ન હોય, તે મનુષ્ય પોતાના મનોભાવો ગમે
 તેટલો સંતાડે તો પણ ભાવને સંતાડી શકતો નથી. વળી પ્રેમ
 દૃષ્ટી રતનાં હમીરના વાર્તાકારે પણ કહ્યું છે કે આ દરકનો
 ગમ ન પડી શકે એવો માર્ગ છે, તેમાં મોટાઈ તો નબી શકતીજ
 નથી. અર્થાત પોતાનાથી હલકા દરજ્જાના મનુષ્ય સાથે સત્યપ્રેમ
 અંધી જોડાઈ તો પછી પોતાની મોટાઈ છોડી દઈ તેની પાછળ
 પાછળ માન સુકી ફરવું પડે છે, જેમકે શ્રીકૃષ્ણનો ગોપીઓ સાથે
 પ્રેમ જોડાવાથી નંદ નંદન છતાં તાળાની ગોપીઓના પછાડી વૃજમાં
 રખડ્યા કરતા હતા તેજ પ્રમાણે સત્યપ્રેમ જોડાયા પછી સાચા

રનેહીઓ મોટાઈ તણ મીત્રધર્મને દ્રઢ કરે છે.

દીક્રીપતી અકબરશાહ પણ મહાન નરરત્ન રનેહના મૂળ તત્વોનો જ્ઞાતી હતો અને એથીજ ખીરખલ સરખા તાખાના મનુષ્યને ત્યાં જાતે ખીમારી વખતે કુરાળતા પુછવા ગયો હતો, આ મીત્રધર્મને પ્રતિપાદન કરનારો દાખલો રનેહાર્થિનાને ખાસ યાદ રાખવા સરખો છે.

જે કે ખીરખલને તાવ તો માત્ર ત્રણ દીવસથીજ આવેલો હતો પણ તેના અંતરમાં લાંબા વખતથી ખીમારી ધર કરી ધુસી રહેલી હતી, તેથી તેનું શરીર બહુ અશક્ત થઇ ગયું હતું અકબરશાહે ખીરખલની પાસે બેસી તબીયત વિષેના હાલ પૂછ્યા, એટલામાં તો ખીરખલને દીર્ઘ શંકા કરવાની જરૂરત જણાઇ એથી તે જાજરમાં ગયો. પાછળથી બાદશાહને ખીરખલના આયુષ્યખળ નિર્ણય માટેની શંકા ઉત્પન્ન થઇ એથી બાદશાહે તેની અતુરાઇ પ્રથમ જોવી છે કે નહી તે જોવા માટે મુકતી કરી કે ખીરખલને સુવાના પક્ષંગના ચાલે પાયા નીચે નોકર મારફત જાડા કામખાના કકડા મુકાવી દીધા. થોડીવાર પછી ખીરખલ દેહશ્ચાય કરી પાછો ખીજાનાપર આવીને સુઈ ગયો અને બાદશાહ પણ અજાણ્યુ થઈ અટમસટમની વાતો કરવા લાગ્યો જે કે ખીરખલ બાદશાહની વાતો તો સાંભળ્યા કરતો હતો તદ્દપી એની મનોવૃત્તિ કોઈ વસ્તુનું નિર્ણય કરવા દોરાઇ રહેલી જણાતી હતી તેને આમ તેમ નજર ફેરવતો જોઈ બાદશાહે પૂછ્યું—“ખીરખલજી આમ અસ્થિર વૃત્તિ દર્શાવનારી ચેષ્ટા કેમ દેખાય છે ?” બાદશાહનું બાવું બાવણુ શ્રવણ કરી ખીરખલે કહ્યું—“મને કંઈ ફેરફાર થયેલો માલમ પડે છે માટે અસ્થિર મનોવૃત્તિ છે.” બાદશાહે અજાણ્યા થઇ પૂછ્યું

શું ફેરફાર થયેલો છે ?” બીરબલે કહ્યું “ચાહે તો આ પક્ષંગ એક કાળવા ઉચો થયો હોય કે ચાહે તો આ દીવાનખાનાનો છત એક કાળવા નીચી આવી હોય ! પણ એ બેમાંથી એકતો અવસ્થા હોવું જ જોઈએ ” બાદશાહે કહ્યું—“તમને અશક્તિના કારણથી બાંતી બાસ આપતી હશે ” બીરબલે ધૈર્યતા સાથે કહ્યું કે આલમખનાડં શરીરમાં અશક્તિ છે તો શું થયું, પણ શું મારી બુદ્ધિમાં અશક્તિ પેસી ગઈ છે ? ત્રીસકુલ નહીં પણ માટે ખાત્રી થી કહું છું કે મને જે શંકા થઈ છે તે ખરીજ હોવી જોઈએ.” આવું બીરબલનું બોલવું સાંભળી બીરબલના દીર્ઘાયુવીપણાની સાંખીતી થઈ; કેમકે જ્યાં સુધી ઇંદ્રિયોના ધર્મ કાયમ હોય ત્યાંસગી ચાહે તેવું શરીર દુર્બળ થઈ ગયું હોય કેવા રોગથી ઘેરાઈ ગયું હોય તો પણ તે દહીં અવસ્થા આરોગ્યતાને પામે છે. અને જો શરીર હળપુટ દેખાતું હોય પણ ઇંદ્રિયો પોતપોતાના ધર્મથી બ્રહ્મ થઈ ગયેલ દેખાય તો તે મનુષ્ય મરણને શરણ થાય છે. એ કાળજાનના નિયમ પ્રમાણે બાદશાહ બીરબલને તત્કાળ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયાનું સુચીન્દ જાણી બહુ પ્રસન્ન થયો અને પોતાની ક-રેલી મુક્તિ તેને કહી સંભળાવી તેની શંકાને દુર કરી.

સાર—(૧) મંત્રીપણામાં નહાનામેદાનો વિચાર ન રાખતાં સમાન સ્વરૂપે થવું અઘટીત છે. (૨) ચતુર પુરુષોએ સમય સમય પોતાની ચાતુર્યતાનો જીપયોગ કર્યો કરવો કે જેથી ઈર્ષ્યાત પછુ ગદ્ગત થાય નહીં. (૩) દહીં ન જાણે તેમ દહીંના આબુધનું જ્ઞાન નિર્ણય કરવા મુક્તિ યોગ્યતા કે જેથી દીર્ઘાયુ કે આસન મૃત્યુ પછા માટેની ખાત્રી થાય,

વાર્તા નવમી.

“ મુસલમાનોને હિન્દુ બનાવો. ”

એક સમય અકબર બાદશાહે ખીરખલને કહ્યું કે—“ રાજ સાહેબ મુસલમાન માનને હિન્દુ બનાવી દો. ” ખીરખલે કહ્યું—
“ નેક નામવર ! એ કામ હું એક અઠવાડીયામાં પાર પાડીશ માટે તેટલી મુશ્કેલી મને રજા મળવી જોઈએ. ” બાદશાહે તેટલા વખત માટે ખીરખલને રજા આપી. ખીરખલ સાત દીવસ સત્કૃત્યોમાં વ્યતીત કરી આઠમે દીવસ એક ગધેડાને ઢોરાવી યમુના નદીએ જઈ પહોંચ્યો અને જ્યાં બાદશાહની સ્વારી જવા આવવાનો માર્ગ હતો ત્યાં હીંચલુસમા પાણીમાં ગધેડાને લાઇ જઇ સુંદર સાબુવડે તેને જાતે નવરાવવા લાગ્યો. સંયોગવશાત તેજ વખતે નેકનામદાર બાદશાહની સ્વારી આવી ચડી અને ગધેડાને સાબુ લગાડી નવરાવવાની મહેનત કરતાં ખીરખલને જોઇ બાદશાહે તેનું કારણ પુછ્યું એટલે ખીરખલે કહ્યું કે—“ નામદાર ગધેડાને ઘોડો બનાવવા આ ઉપાય ઉપયોગમાં લીધેલ છે. બાદશાહે હસીને કહ્યું—“ અરે ગાંડા ક્યાંય કદી પશુ ગધેડાં ઘોડાં થતાં હશે કે ? ” ખીરખલે કહ્યું—“ બેઅદબી માફ કરશો, પશુ જ્યારે મુસલમાનો હિન્દુ થઈ શકશે તે પછી ગધેડાં કેમ ઘોડાં નહીં થઇ શકે ? ” આવું ખીરખલનું મર્મ-ભર્યું બોલવું સાંભળી બાદશાહ ખડખડ હસી પડ્યો અને તેની અજબ ચાતુરી નીહાળી તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યો, ધન્ય છે આવા ગુણીયલ મહીપતીને !

સાર—(૧) પોતાનો સ્વામી ચાહે તો અતુચીત અને અસંભવ કાર્ય કરવા આજ્ઞા આપે તોપણ તે વખતે તે આજ્ઞાને

માન સાથે વધારી લેવી, પણ પછીથી યોગ્ય સમયે તે અનુચીત ને અસંભવ છે એનો સ્થાસ્ત્રિય દાખલો આપી તે સ્વામીના મનમાં પોતાની ભુલ માટેનું ભાન કરાવતું જોયું. પરીણામે મહા સુખ થાય છે નહીં કે અનુચીત કે અસંભવ કાર્ય જાણી તેજ વખતે તે સંબંધી સ્લામો રહીયો આપી તેની કૃપાને પાત્ર થવું. (૨) સ્વામીઓએ પણ પોતાની અજ્ઞાનતાનો ખ્યાલ થતાં પોતાના સુઘ સેવક પર યુક્તિ ન લાવતાં કયા દર્શાવવી કે જોયી પુનઃ તેવા બતાવો માટે પોતાને સુચના મળતી રહે,

વાર્તા દશમી.

“ મહા મુખાંઓની ગણતરીમાં દાખલ થવાનો દાખલો ”

એક સમય કોઈ દેશાન્તરથી સોદાગરો ઘોડા લઈ દોહી શહેર આવી પહોંચ્યા હતા, તેની પાસેથી અકબરશાહે પ્રજાક ઘોડાઓ પસંદ પડવાથી ખરીદી લીધા, અને તેવા મુંદર ઘોડાઓની વધારે જરૂરત હોવાથી તે સોદાગરને બે લાખ રૂપિયા અમાઈથી આપી ખાદશાહે કહ્યું કે—“ આવાજ જાતીવાન ઘોડાઓ તેટલી રકમના ખરીદી આવતે વર્ષે લેતા આવજો, ” સોદાગર તો રૂપિયા લઈ લીધા થઈ ગયો, પણ કોણએ એમ પણ ન પૂછ્યું કે તમે કયા દેશના કયા ગામમાં કયાં અમાઈ રહો છો અને તમારું શું નામ છે તેમ અહિંયાંથી કઈ તરફ જવાના છો ?

એક દિવસ ખાદશાહ મુશ મીઠાજમાં બેઠા હતા તે વખતે શાહે ખીરખાને બલામણુ કરી કે—“ રાજા સાહેબ ! આપણા ગામમાં જે જે બેવકુફ વસતા હોય તેના નામોનું એક લીસ્ટ

તૈયાર કરાવો ” ખીરખસે ઉત્તર આપ્યો કે—“ નામદાર ! એ સં-
બંધી લીસ્ટ તો પહેલાથીજ તૈયાર કરી રાખવામાં આવેલું છે.
અને તેમાં સંકુચી પહેલું નામ આપ બુદ્ધાવીંદનુંજ છે. ” બાદશાહે
કહ્યું—“ મારું નામ શા માટે પ્રથમ દાખલ કર્યું છે ? ” ખીરખસે
ઉત્તર આપ્યો કે—“ ખરક ખાવીંદ ! વગર ઓળખાણ પીઠાને
સોદાગરોને એ લાખ જેટલી ભારે રકમ અગાઉથી આપી દેવી
એ બેવકુશી નહીં તો શું કહેવાય ? તેના હામડેકાણાની પથ્થુ કરી
ખખર નથી ને પૈસા આપ્યા છે પણ જો તે એ રકમ પચાવીજ
ગયો તો તેના પત્તા વીના શું કરવાના હતા ! ” બાદશાહે કહ્યું—
કદાચ તે સોદાગર થોડાં ખરીદીને અહીં લાઇ આવશે તો તમે
શું કહેશો ? ” ખીરખસે હીમ્મતથી જવાબ આપ્યો કે જો તે થોડા
લાઇ આવશે તો આપ નામદારનું નામ છેક નાંખી તે વગાએ
તેનું નામ દાખલ કરીશ; કારણે કે જેણે નામ હામ જલ્દયાવીના
એ લાખ જેટલી મોટી રકમ પોસે પાને જમે કરીને આપી છે
તેણે તે પચાવી ન પડતાં પાછી વસુલ પાડવા થોડા લાઇ આવે
તો એના જેવો ખીજો કયો વધારે બેવકુફ ગણાય ? ” આ પ્રમાણે
ખીરખસનું બાપણુ અવણુ કરી બાદશાહ પ્રસન્ન થયો અને ખીર-
ખસના બુદ્ધિબળની બહુજ તારીફ કરી તેની શીક્ષા ધારણુ કરી.

સાર—(૧) નામ હામ ડોકાણું અને પુરતી જમીનગીરીમે-
ળવ્યા વગર પૈસા ધીરવા કે કંઈ માલ ચાપવો એ ખરેખર મુ-
ર્ખતાનીજ નીશાની છે, તેમ વગર જાણપીઠાણુથી નાણાં આપ્યા
જતાં પાછો ઘેર જોઈ વસુલ આપવા આવે એ પણ મહા મુર્ખ-
તાજ ગણાય છે. કેમકે જ્યો વીચો પગ પ્રડ્યા વિના કયાંય દો-
લતવંત ચલાવુંજ નથી; માત્ર-રજ્યે તો રોટલા જોમજ મળે છે

માટે જેમાં મુન્દેગાર ન ગણાઈએ તેવી રકમ હાથ આવી હોય તો તે આપણને હથ્થરેજ આપી છે એમ માની શા માટે તેના ઉપભોગ ન કરવો જોઈએ ? એમ પણ સજ્જા ખરાએનું માનવું છે. (૨) અન્યની ભુલ ખોજવા જતા પ્રથમ પોતાની ભુલ જાહેરાતમાં ન આવે તેની સહુથી પહેલાં વધારે કાળજી રાખવાની જરૂર છે નહીં તો ખીખને ખતાવવા જતાં પોતેજ ખતે છે.

વારતા અગ્યારમી.

“અક્ષતવરેજ મનુષ્ય અમુલ્ય છે !”

એક સમય અકબરશાહના દરબારીઓ પૈકી ઘણાંજ વિદ્વાનને પી દરબારીઓએ શહેનશાહને નમ્રતાપૂર્વક વીનંતી કરી કે— “પુદ્ગલિન્દ ! આપ હરેક બાબત માટે ખીરખલનીજ સલાહ લ્યો છો. શું એના વિના નિર્ભાનુપી પૃથ્વી થઈ ગઈ છે કે કોઈ અન્ય અક્ષતવાનજ નથી ? જરા આ અરજ તરફ ધ્યાન દઇ ખીખ બુદ્ધિમાનોની કોઈ વખતે પરીક્ષા નો લ્યો કે જેથી આપને પણ જણાઇ આવે કે બહુરતના વસુંધરા છે !”

આવું દરબારીઓનું ખોલવું સાંભળી બાદશાહે કહ્યું બહુ સારૂં હવેથી તમારી વીચારણાનેજ માન્ય આપીશુ વાર, પણ આજે મને એક એ જાણવાની ખાસ જરૂર છે કે વનસ્પતીનું ખીખ શું હશે ? માટે તે જરા કહી બતાવો.” આ બાબત માટે દરબારીઓએ ફેટલાએ દીવસો સુધી વીચારણા ચલાવી પણ વનસ્પતીનું બાજ ખરૂં ખીખ છે એવા નિશ્ચય ઉપર આવી શક્યા નહીં એથી બહુજ તેઓ ના ઉમેદ લઇ ગયા. છેવટે બાદશાહે ખીરખલને વનસ્પતીનું ખીખ ખોળી કહાડવા હુકમ કર્યો કે તુરત

પાણી મંગાવી જરા પૃથ્વી ઉપર છંટકોર કરી થતાંથી કહ્યું કે-
 “જહાંપનાહ ! આ પાણી એજ વનસ્પતીનું ખાસ બીજ છે કેમકે;
 વનસ્પતી માત્ર બીજ પૃથ્વીમાં દટાયલાં છે પરંતુ જ્યારે વરસાનું
 પાણી વડે છે ત્યારે તે સર્વ બીજ હિગી નીકળે છે, પણ જે પાણી
 ન મળે તો એક પણ બીજ ઉગવા પામેજ નહીં માટે પાણીજ
 વનસ્પતી માત્રનું બીજ છે ” બીરબલનો પ્રશ્નામ સહીત આ ઉત્તર
 સાંભળી બાદશાહ અત્યત પ્રસન્ન થઈ બીરબલની બુદ્ધિચાતુર્યને
 ધન્યવાદ આપ્યા અને દરબારીઓને કહ્યું કે “ હવે તમે સર્વે સારી
 પેઠે સમજી ચુક્યા હશે કે હું તમારા કરતા બીરબલને બાદશા
 માટેજ વિશેષ ચાહુ છું. ” આ પ્રમાણે બાદશાહનું બોલવું થતાં
 બીરબલના દેવી દરબારીઓ અધોમુખ બની ગયા.

સાર—(૧) વીક્ષસંતોષી મનુષ્યો અન્યની ઉન્નતી નીહાળી
 જેમ મેઘજળની પ્રાપ્તિથી નવપક્ષવ થએલી વનસ્પતિને નીહાળી
 જવાથી સુકાઈ જાય તેમ તેઓ સુકાઈ જાય છે, પણ તેઓ વિ-
 ચાર નથી કરતાં કે પોતપોતાના પ્રારબ્ધ અને ક્લાયલ્લના બળ
 વડેજ ઉન્નતીને જઈ બેટે છે. (૨) કહરદાન નરવરોએ સલાહ-
 કારોની બુદ્ધિ પ્રથમ સારીપેઠે પરીક્ષા કરીનેજ પોતાના સલાહ-
 કરો બનાવવા કે જેથી સદૈવ વિજયજ પ્રાપ્ત થાય છે અને વિદ્ધ-
 સંતોષીઓ ખીજાજ પડે છે.

વાર્તા બારમી.

“ ચતુર અને બુદ્ધિની પત્તાન કેમ પડે ? ”

એક સમય અકબરશાહના દરબારમાં રૂબારીઓ વિવિધ
 વાર્તાઓ કરતા હતા. તે સમય બાદશાહે બીરબલ પ્રતિ એક પ્રશ્ન

કયો કે— " કવિરાજ ! આ સંસારમાં ચતુર કોણ અને મુર્ખ કોણ છે ?" બીરબલે તરત ઉત્તર આપ્યો કે— " ધર્માવતાર ! જે મનુષ્ય પોતાની પુરની ધારણામાં ફતેહ પામે તે ચતુર કહેવાય અને જે ધારેલી ધારણા પાર પાડવા જતાં અધવચ્ચ હસાઇ પડે તે મુર્ખ ગણાય " આ ઉત્તર શ્રવણ કરી બાદશાહ અને દરબારીઓ બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યા અને રાજ સાહેબની બુદ્ધિ કૌશલ્યતાની ઉત્તમ તારીફ કરવા લાગ્યા.

સાર—ચતુર જનો દરેક કાર્યમાં વિઘ્ન આવવા છતાં અડગ રહી બુદ્ધિબળથી વિજય મેળવે છે. પણ મુર્ખાઓ તેથી ઉલટું જ કરે છે. અર્થાત્ વિઘ્નથી ડરી જઈ મુર્ખાઓ કાર્યને પડતું મૂકે છે તેથી કાર્ય શિધિ હાથ લાગતી નથી અને મુર્ખાઓની પંકિતમાં અધિકાર મેળવવાના બાગી બને છે,

વાર્તા તેરમી.

“ મીઠી મરકરી તે આનું નામ છે ! ”

એક સમય અકબર બાદશાહે બીરબલની મરકરી કરવા માટે નોકરને કહી બીરબલનું જીવું સંતાડી દેવાવ્યું. બ્યારે રવાના થતી વખતે બીરબલને પોતાનું જીવું હાથ ન લાગતાં આમ તેમ ખોળ કરવા લાગ્યા છતાં પણ જડવું નહીં એટલે બાદશાહે નોકરને હુકમ કર્યો કે— “ મારી તરફથી રાજ સાહેબને એક જીવું આપો. ” હુકમ થતાં નોકરે જીવું લાવી હાજર કર્યું એટલે બીરબલ તે જીવનને પગમાં પહેરી બોલ્યો કે— “ મરીબ પરર ! આપે જે આજે મને જીવું ન અપાવ્યું હોત તો હું બાહ્ય દેરાન થાત, પણ તે માટે આપે મહેરબાની કરી એથી આશીષ આપું છું કે આપને

પરમેશ્વર આ લોક અને પરલોકમાં એવાં દુનર જુતાં આપે.”
આ સાંભળી બાદશાહ શરમિદો થઇ ગયો.

સારું—પ્રથમ તો કોઈ પણ વખતે કોઇની પણ મરકરી કરવીજ નહીં અને જો કરવી તો શ્દાઓ માણસ જો કંઈ કહે તે સુંગે મહોડે સાંખી રહેવું એમાંજ રસ રહે છે.

વાર્તા ચૌદમી.

“રામની જગાએ હવેથી માફ નામ લખો.”

એક દિવસ અકબરશાહે બીરબલને કહ્યું કે—“મારા રાજ્ય-માં હવે મારી પ્રજા રામ રાજ્યની પેઠે સુખી છે અને હું રામની પેઠે અદલ ઈન્સાફ આપું છું માટે હવેથી જ્યાં હોંદુઓ દાગળ લખતાં મથાળે શ્રી રામ” એમ લખે છે ત્યાં માફ નામ શા માટે ન લખવું જોઈએ? અવરજ લખાવો!” બીરબલે હિન્મતથી ઉત્તર આપ્યો કે—“નામદાર ધણીજ ખુશીની વાત છે કે હવે તો આપના નામથી પથર પણ પાણી ઉપર તરશે” આ પ્રમાણે બીરબલનું જોણવું સાંભળી બાદશાહ લલિજત થઈ ગયો: કેમકે પથર પાણીમાં તરી શકે તેવી રામ જેવી શક્તિ પોતામાં હતીજ નહિ.

સારું—(૧) મનુષ્ય માત્રને પ્રથમ પોતાની સર્વ પ્રકારે શક્તિ તપાસી પછી મહાન શક્તિમાનની ખરાબરી કરવા નાજી આદરવો (૨) દરેક ઉત્તમ પુરુષોએ પોતપોતાના ધર્મનું અભીમાન રાખી વર્તવું. (૩) સમયાનુસાર વક્રોક્તિ વાપરી પોતાના મીત્રને ખોટા અહંકારના પંથથી પાછો વાળવો.

વાર્તા પંદરમી.

હિંદી બક્ષીસથીજ બુદ્ધિબળ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક સમય અકબર બાદશાહે દરબારમાં સર્વથી પ્રથમ પં-
ધારી રાજ્યસિંહાસન શોભાવ્યું. હતું, તે આટલા માટે કે જે જે
સભાસદો આવે તેની ચમત્કારી બુદ્ધિ તપાસવી. જેથી એટલુંજ
દરમાવતા કે-“ દિલ્હીમાં અત્યારે કેટલા કાગડા છે ? ” આ પ્રશ્ન
સાંભળી સર્વે નિરૂત્તર બની એટલે લેતા હતા; કેમકે એવો કોણ
હતો કે જેણે આખા શહેરના કાગડાઓની ગણતરી કરી રાખી
હોય ? એટલામાં ખીરબલતું પણ આગમન થયું એટલે તેમને પણ
બાદશાહે એજ પ્રશ્ન કર્યો. એટલે ખીરબલે જરા પણ દમ ન
ખાતાં બેધડકથી ઉત્તર આપ્યો:-“ ધરણીધર ! દિલ્હી શહેરમાં
બધા મળીને પંદરસોને પંચાવન કાગડાઓ છે. ” ખીરબલે આવો
ઉત્તર સાંભળી દરબારીઓ સહિત બાદશાહ ઉપરની ગણતરી અવશ્ય
કરીને બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યા. બાદશાહે કહ્યું કે-“ રાજા સાહેબ
તમેએ આ વખતે જે ગણતરી બતાવી છે તે જાણે તમે જાતે
ગણતરી કરી ન હોય ? તેમ બરાબર છે, પણ હું પુછું છું કે-એ
કાગડાઓની ગણતરી કરવાનું કામ ક્યારે કર્યું હતું ? બતાવો કે
તમને નેટલો અવકાશ ક્યાંથી મળ્યો હતો ? ખચીત આ ગણતરી
ગરબા બરાબરજ છે. ” બીજાબલે તુરત ઉત્તર આપ્યો કે-“ નહી
ખુદાખિંદ ! મેં જે કાંઈ ગણતરી કરી છે તે સત્યજ છે. ” બાદશાહે
કહ્યું-“જો તમારી ગણતરી કરતાં કદાચ ઓછા વધારે થશે તો
પંદરસો પંચાવન રૂપિયા દંડ તરીકે આપવા પડશે. માટે હવે
પણ ચિચાર કરીને કહો. ” ખીરબલે બોલ્યો-“ મહીપાળ સુડા-
મણી મેં જેટલા કલા નેટલાજ દિલ્હી શહેરમાં કાગડાઓ છે, હું

જુદું બોલનાર નથી, જો આપના ગણવાથી કદી મારી ગણતરી કરતાં વધે થટે તો તેનો હું જવાબદાર નથી; કેમકે મારી કરેલી ગણતરીમાંથી જો પરદેશ જતા રહ્યા હશે તો (તેમાંથી) ઓછા થશે અને જો બહારગામથી અહિં મહેમાન થઇ આવ્યા હશે તો વધી પડશે, પણ જો એમ નહિ થયું હશે તો બેશક મારી ગણતરી પ્રમાણેજ હશે ” આ પ્રમાણે ખીરબલનો યુક્તિયુક્ત ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ બહુજ ખુશી થયો કેમકે તેની યુક્તિ ચમત્કારીક હતી.

સાર—પ્રત્યેક સ્થળે મનુષ્યોએ કાંઈપણ પ્રતિબંધ ન પડે તેવાજ વિચાર અને યુક્તિ ખુબી સહીત વચનો બોલતાં કે જોઈ સ્વાર્થને ખસેલ ન પ્રહોવાડે અને સ્હામાને આનંદ મળે.

વાર્તા સોજમી.

“જે હાજર જવાબી હોય તેજ સારો બુદ્ધિશાળી.”

એક સમય અકબર બાદશાહે રાજ્ય સાહેબ ખીરબલ પ્રતિ કહ્યું કે—કવીરાય ! વિચિત્રા પ્રાણીમાત્રની દૃષ્ટિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર જણાય છે, અને તેઓના પ્રકાશવડેજ સમસ્ત વસ્તુ પદાર્થ દૃષ્ટિગોચર થાય છે પરંતુ કોણ એવો પદાર્થ છે કે સૂર્ય ચંદ્રના પ્રકાશ વખતે પણ તે નજરે ન પડે.

ખીરબલે બુદ્ધિવળથી જવાબ આપ્યો કે—“ નેકન્યાયી પુદ્ગલ-વિંદ ! સૂર્ય ચંદ્રના પ્રકાશ વખતે નહિ દેખાય એવું અંધારું છે અર્થાત્ સૂર્યચંદ્રના પ્રકાશમાં તમામ વસ્તુ નજરે જણાય છે પણ પ્રકાશ છતાં અંધકાર જણાતો નથી.

આ પ્રમાણે ખુબી મજા ઉત્તર સાંભળી તેની તક શક્તિની ઉત્તમ તારીફ કદી સુંદર પોશાક ધનાચત થયો.

સારે—તારકાલીક યુદ્ધિનો ફલાવ કદી મથોચીત ઉત્તર આ-
પવો કે જેથી પ્રચિત સીધા પ્રાપ્ત થાય નહીં કે પૂર્ણ વિચાર
કર્તા વિના લાકડે માંકડું વળગાડી દેવા જેવો ઉત્તર આપી તુરં
અક્ષરો તોલ કરાવે,

વાર્તા સત્તરમી.

“ સ્વખતિતું અસીમાન અને બુદ્ધિબળની બાહુદયતા, ”

એક સમય દોહીપતી મોગલવંશ શૂંપણ નેકનામી અકબર-
શાહના દરબારમાં ખીરખાની ગેરહાજરીના સમય એક ફરીરે
બાદશાહની હજુર આવીને સખ્ત-લીલાં પાઠાં ભેટ કર્યાં, ચો-
ડાજ વખત વીર્યા પછી કોઈ બંધવાસી પવિત્ર અને કર્મકાંડી
બ્રાહ્મણ આવ્યો અને તેણે કામદાદેવીનાથી પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસાદાર્પ
ચોખા અને વિભુતી બાદશાહને ભેટ કર્યાં. ફરીર અને બ્રાહ્મણ
બન્ને ધન પ્રાપ્ત કરવાની લાલચે આવેલા હોવાથી આ પ્રમાણે બેદ
કરી એક બાબુએ ઉભા રહ્યા બાદશાહીનું આરાધન કરતા હતા.

બાદશાહે પડેલાં બ્રાહ્મણની ભેટ તરફ નીગાહ કરી કાઝીને
પુછ્યું કે—“ આ શું વસ્તુઓ છે ? ” કાઝીએ કહ્યું—“ દબુર ?
ચોખા અને રાખ છે. ” બાદશાહે ફરી કાઝીને પુછ્યું—“ એ ચીજો
શું મંગળ સ્થાવર છે ? ” કાઝીએ દ્રેષ્યબુદ્ધિથી દર્શાવ્યું કે—“ અક્ષય
સમૃદ્ધ (રાજપાટ) અસ્મદ્યુત રત્ના જેવી અમમળ સ્થાવર આ
બન્ને વસ્તુઓ છે. ” “ કાઝીનું આવું બોલવું ચતાંજ બાદશાહને
મુસ્સો મળ્યો અને તેને સીપાઇ પાસે ધક્કો મરાવી દરબારની
બહાર કઢાડી મુક્યો.

તદનંતરે ફરી બેઠમાં મુકેલાં લીલાં પાંદડાં તરફ શાહે નીચાડ કરી કાઝીને પુછ્યું કે—“આ સાંઘમાલાએ શું મંગળસૂચક બેઠ કરી છે અને તે શું અભીપ્રાય ગર્ભિત છે?” કાઝીએ સ્વધર્મી અને સ્વજનતી ફરીને પક્ષ ધરી કહ્યું કે—“આ સાંઘ સાહેબ મકે સરીફથી આવે છે અને નેક દુવારૂપ આ સખજ બેઠ કરી સૂચવે છે કે માલીકના માનીતા લીલા રંગવાળા લીલાં પાંદડાંએની પેઠે સદા લીલાફેરેર મુકત તવ પક્ષવ રહો.”

આવેા મંગળ આશીર્વાદ ગર્ભિત બાવ જાણી બાદશાહ બહુજ પ્રસન્ન થયો અને સવાસો રૂપીઆ સાઈ સાહેબને તેની ખુશાલીની બહાલીમાં ઇનાયત કર્યાં. એટલે ફરી નેક દુવા દઈ વિદાય થઈ ગયો.

ફરીના રવાના થવાબાદ ખીરખલનું આવવું થયું તે વખતે રસ્તામાં પેલો નિરાશ થયેલો બંગવાસી બ્રાહ્મણ મળ્યો અને તેણે ખીરખલની અગાડી પોતાના થયેલા નિરાદર સંબંધી સઘળી વાત નિવેદન કરી. ખીરખલે તેને ધીરજ આપી એક બાણુ ઉભા રહેવાનું કહી દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો અને તામ્રપતિને કુર્નસ બનાવી પોતાના આસને સ્થિત થયો. કાઝીએ બ્રાહ્મણનું અપમાન અને ફરીનું પરીત્યાગ સહ સન્માન કર્યાનું વીદીત થયું.

ખીરખલે બાદશાહની પાસે જઈ વિનંતી કરી કે—“નેક નામવર ! બંગવાસી બ્રાહ્મણનું અપમાન કરવામાં આવ્યું એ દીક થયું નથી જેણે આપનું રાજ્યકર્ત્ર નિરંતર કાયમ રહેવાને માટે શુભાશીર્વાદ ૫ કામદાદેવીનો પ્રસાદ આપને બેઠ કર્યો હતો તેને આપે ધક્કા મરાવી દરબારની બહાર કાઢી મુક્યો આશાવંત માત્રાણુને નિરાશ કરવો એ પૃથ્વીપતિને યોગ્ય નથી. બાદશાહ

જગા ગુસ્સાથી બોલ્યો. માઈ ખુરં ચાલુ એ માટે મેં એને યોગ્ય ફંડ આપેલો છે અને ફરીરે અને ખારી વસ્તુ આપી એટલા માટે એને મેં હનામ આપ્યું છે મેં જે ક્યું છે તે વિચારીનેજ ક્યું છે.

ધોરમલે કહ્યું—“આસમપનાહ ! જે અર્થ આપને બાસ્થો છે તે હલ્લો છે. જંગમાસી બ્રાહ્મણે આપનું અશુભ ચિંતવ્યું નથી. તેણે ચાવલ બેટ કરી એ સુચવ્યું કે આપના રાજ્યમાં અક્ષત બેચરહીત ધન ધાન્યથી વૃદ્ધિ થાઓ અને બરમથી એ સુચવ્યું કે હું વિજીતી અર્પણ કરી હવું હું કે આપના શત્રુઓ બંણી બાં બરમવત બની જાઓ. આ પ્રમાણે આર્થસાસ્ત્રોના નિયમ પ્રમાણે અથવા કાય છે, એણે કામદાદેવીને પ્રસન્ન કરી એ બે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરેલી હતી અને તે મહાન મંગળદાયક જાણીને આપને સમર્પણ કરી છતાં તેનો અતી અનાદર કર્યો અને જે ફરીરે સખજ, અર્થાત સખ એટલે સર્વ, જા એટલે જતું રહે, મતસખમાં સર્વ નાશ થા જાઓ. એવા અર્થ પુરીત દુરાચારીથી તેને સારી માતી સરપાવ કર્યો એ કેટલી બધી સમજ ફેર થયેલી છે તે આપજ વિચારી જુઓ.”

વળી ફરીરે આપનું અશુભ ચિંતવી માલિક પાસે માગણી કરી કે આ તંત્રપતીનું ધન દોલત વગેરે નાશ થા, સખજાં. એટલે બ્રાહ્મણે આપનું શુભ ચિંતવી પ્રભુ પાસે માગણી કરી કે “આ ફરીરે કહે છે કે સખજ” પણ ખારી પ્રાર્થના છે કે એ સખજા ને આખા સખ—અક્ષત રાખ. એથી ચોખ્ખું સમજાય છે કે આપનું ફરીરે ખુરં ચાલુ અને બ્રાહ્મણે સાઈ ચાલુ છે. એ વાત ખચીત બ્રાહ્મણો સેવા જેવી છે.

આ પ્રમાણે પુકિત પ્રમાણભરીત અથવા સામજ્યો એટલે એ

અર્થ એવો તો ચિત્તમાં સમજાડ એવી મળે કે “ખચીત કાઝી ખસા અર્થનો સમજનારો નથી એથી મને અવજે રસ્તે દોરવી અપમણને પાત્ર કર્યો, અવસ્થા રાજ સાહેબનો કહેલો અર્થ મથા રથીતી છે.”

એમ ચીઝારી તરત અનાદરથી ખેદ ખીલ્લ થયેલા બ્રાહ્મણને આદરસહ બોલાવવા હુકમ કર્યો અને બુદ્ધેવના આવેથી થયેલી જુલમ માટે દીલગીરી દર્શાવી તેમનો ઉત્તમ સત્કાર કર્યો. એટલે ખીરખલને કન્યવાદ દેતો ગંગવાસી બુદ્ધેવ વીદાય થયો.

સાર—(૧) દરેક મનુષ્યે પોતાની સાતિતું, પોતાના પર્મતું અને પોતાના દેહનું અભીમાન રાખવું જોઈએ. (૨) મદાન પદવી મળ્યા છતાં પણ ગરીબની દાદપર ધ્યાન આપવું એ ઉત્તમતાનો ઉત્તમ દાખલો મળ્યાય. (૩) મોટા લોકોને કાન હોય છે પણ સાન હોતી નથી એથી જો ભગવાનના અષ્ટવિધાની હોય નહીં તેઓને જેમ ભગવાનને તેમ ભગી શકે છે.

વાર્તા અદારમી.

“જેદરકાર હોવાથી બાળક બળી અને અને મોટું છે”

એક સમય અકબરશાહે અર્ધપુરીત રહેરથી ખીરખલને પુછ્યું કે “કવિરાય ! આ સંસારમાં સર્વ કરતાં કશું બળવાન અને મોટું છે ?” આવો, પણ સાંભળી જો કે ખીરખલ સારી પેઠે સમજી ગયો હતો કે સંસારમાં કું સર્વથી મોટો પુરુષ એમ બાદશાહ માન મેળવવા ચાહે છે પરંતુ મિત્રનો ધર્મ છે કે જો મિત્રનું પરીણામે અનિષ્ટ થવા સંભવ છે એમ જાણાય તો તેને રક્ષીકરક રીતે સં-

મન આપી હોત સચવાય તે પંચે દોરવો માટે બાદશાહના અ-
તઃકરણના ઉમેલા મર્વતશના અંકુરો ઉમેદી ફેંકી દેવા માર્ગ આ-
દરવોળ ચોખ્ખો છે એમ વિચારી તરત જવાબ આપ્યો કે—“પુ-
ત્રવિંદ ! સંસારમાં સર્વથી મોટું નહાતું બાળક છે,” બાદશાહે
પૂછ્યું કેવી રીતે બાળક સાચી મોટું માનેલ છે ?” ખીરમલે કહ્યું
“ પૃથ્વીબાળક ! ગમે તેવો હામદાર હામદાર હામદાર કે નામદાર
શર શિસમણી નર હોય તો પણ તે નર દિગબર બાળા. રાજાની
આડી કશા દિલ્લાખમા નથી. એઓના દિમંગ કે દેખાવથી જ-
રાપણુ ડરવાનું કે ડગવાનું નહિ. જગતમાં ચાહે તેવા તરવારી આના
તનુજ કહેવાતા હોઈએ અને મુઠપર લિંબુ ડેરતાં હોય તો ખબર
જ્યા બાળક આડો થઈ એશે કે તેવાઓ પણ નાકે લીટી એમી,
તેનું મન મનાવવાની બાંજગડમાં પડે છે. માટેજ સર્વથી મોટું
બાળક છે.” બાદશાહે કહ્યું—“પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપો તોજ એ વાત
માનવામાં આવે તેમ છે માટે તેના વિશે પ્રમાણ આપો ખીરમલે
કહ્યું—જેવો નામવરનો હુકમ હું એક અઠવાડીયામાં તેની ખાત્રી
કરાવી દઈશ, એમ કહી અન્ય રાજકાજની ચર્ચા ચલાવી.

તત્કાલ એક સમાહ બાતિલ થયા પછી ખીરમલ એક
બે વર્ષના નિડર બાળકને ચાકર પાસે લેડારી દરબારમાં આવ્યો.
અમલથી કુર્નેશ બખ્તી ચોખ્ખાંમને બેઠા બાદશાહ ધબક પુન-
સુસ્ત બાળકને નિહાળી બહુજ આનંદિત થયો, બાળકરાજ પણ
હસ્તે ચહેરાથી નિર્બિકપણે બાદશાહની સામે બેઠેલ હતું. એ એક
એવા બાળકને રજાડવા બાદશાહને મનમાં હિમયો કે આવ્યો. તેથી
મેજાના ભોજામાં એવા પત્ત કરવા સાચ્યો; પરંતુ અમલચા
પાસે જવાની તેને તક ના પુણી જવાની. વળી આર્થ કુમારે મેહ

વખત પશુ લાંબી દાઢીવાળા તંત્ર તાજધારીને દીઠેલ ન હોવાથી તેને તે વિચિત્રરૂપ જણાયું. જેથી તોફાન મચાવી મૂક્યું અને બાળએણાથી બાદસાહની જરા પશુ દરકાર ન રાખતાં હાથ તરત છોડી દીધો એટલે કંટાળી બાદસાહે કહ્યું—“ આ બાળક બહુજ અનાડી અને બેદરકારીવાળું છે ” બીરબલ સમય આવ્યો જાણી કહ્યું “ એથીજ સંસારમાં એ સર્વ કરતાં મોટું ગણાય છે કે જેને આપ જેવા જીવધારીઓને જીવપતિની પશુ દરકાર નથી. આપ બલબલાતું માન મર્દન કરવા સશક્ત છો. પશુ આ બાળારાજનું માન મર્દન અશક્ત છો. કુલ હીંદુસ્થાન બરમાં આપનાં બદન તરફ આખું બરી જેવા માટે પશુ કોઈની તાકાદ નથી. પરંતુ આ બાળક એ વાતની જરાપશુ પરવાહ રાખે તેવું નથી, તો તો હિમ્મતથી આપના હાથને તરછોડી. મિનનજ બતાવી તોફાન મચાવી, દરકાર રહીત બની બેઠું. આપ દરેક દોષિત ઇચ્છા પ્રમાણે સજા કરવા સમર્થ છો. પશુ આ બચ્ચાએ આપને કંટાળા આપ્યો ને માન ન સાચવ્યું છતાં એને કરી સજા કરવા આપ સમર્થ નથી, તો હવે આપ નરેદ્રમૌલીજ દરમાવો કે આપ મોટા કે આ બાળક આપથી મોટું ? બીરબલનું બોલવું સાંભળી સાહે હસીને કહ્યું “ કન્ય છે તારી યુક્તિ પ્રયુક્તિ અને મર્મગાતાને ! મારા સાવ જાણી જે અને ઉત્તમ શિક્ષણ દર્શાવ્યું છે તે માટે ખચિત તમારો રણી છું. વખતો વખત તમે તમારી ઉમદા ફરજને અદા કરતાજ રહો છો એ માટે હું બહુજ સુસ્તાક છું અને એનાં બદલામાં હમ્મર તમારોસદ્ વિનય કરો. ” એમ કરી મદા મુલ્યવાન પોશાક અને અમૂલ્ય આભરણો મનાયત કર્યા. કન્ય છે એવા કવ્ય ગુણગાદી ધરણીધરને ! !

સાર—(૧) મિત્રને કૃપાથી સુપ્રસન્ન લાવવા સહમિત્રોએ સદૈવ કાળજી રાખવી. (૨) બાળકને સર્વથી બચી જાય છે.

વાર્તા ઓગણીશમી.

“ મનુષ્યના શરીરમાં વાત એજ કરામત છે. ”

એક સમય એકગરશાહ જ્ઞાનંદુરવનમાં ખીરાજી પોતાના અંગત મિત્ર ખીરબલની સાથે વિવિધ વાર્તાવિનાદ ચલાવતો હતો. તે સમય એક ફકીર સુંદર પોપટ સહીત પાંખડે લઇ ત્યાં આવ્યો અને અંદર પ્રવેશ કરવા પહેરગીરે નામદાર શાહને તે હકીકત રોશન કરી એથી હુકમ મળ્યો કે તેને અંદર આવવા દો. હુકમ મળતાંજ તે ફકીર શાહની હજુર આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે—

“ આપ શાહ સલામત હજુરની સદા ગાદી બની રાખે, ગરીબ પરવર દોલતબદ ! આ મારી પાસે પકાવેલો પોપટ છે એનું નામ રાધુ છે. તે કુરાનેસરીફ વગેરેના સુંદર ગાયત પડે છે અને એ જ્ઞાને ભેટ કરવાનું લાયક છે એમ બધી અહિ આપે છે. ”

એમ કહી કેટલાક મધુર શબ્દો બોલાવી સંભળાવ્યા.

બાદશાહ તેના મધુર બોલોથી બહુજ રાજી થવા અને તેને એક હબર રૂપિયા બક્ષીસ કરી પોતે ખરીદી લીધા. એટલુંજ નહીં પણ તેના માટે રત્નથી જડીત સોનાનું પાંખડું, સોનારૂપાના ખાન પાન મન બાવતાં મેવા, પળે પળે ખજાર લેવા માટે અને તેના મીઠાજ સાચવવા માટે કેટલાક ચાકરો વગેરેની મોટીચી કરી દીધી રાધુ સ્વધર્મની કવિતાઓ, વાલો અને એલ કહેવામાં મળ્યા હોશીયાર હતો અને બોલવામાં બહુ મુદ્દતા તથા મીઠતા હતી તેથી શાહને પ્રાણ સમાન પ્રિય થઇ પડેલો હતો. એથી

બાકરોને હુકમ કરેલો હતો કે કદાચ રાધુની તબીબત જરા ભેગેન
મરી જણાય તો તરત મને ખબર આપવી. જો તેમ કરવામાં
ચક્ષત કરી ને કદાચ દૈવજોગે ખામારી વધી જવાથી રાધુ મરી
ગયો એવા જો સમાચાર આપ્યા તો સમાચાર આપનારનું માંથુ-
જ ધડથી જુદું કરાવવામાં આવશે.

આવા કઠોર હુકમને કીધે પણ પણ ચાકરો રાધુની ખબર
લીધા કરતા હતા. એની તન્દુરસ્તીની વારંવાર શાકને ખબર
આપ્યા કરતા હતા.

બાલા વાચનાર ! ચાહે તેટલી જદોખસ્તી માવજત કે
ઉપચારો ઉપયોગમાં નીરંતર લીધા કરતા હોયએ છતાં પણ મને
ખબર છે કે ચરાચર બક્ષક કાળ કદા વખત આવી ચકલા ઉપર
અપટ મારનાર બાજની પેઠે ઝોમિતી ઝડપ મારી મરજીને શરથુ
કરશે તે સમજવામાં આવતુંજ નથી, જુઓ કે રાહેનસાહે રાધુની
રક્ષણ નિમિત્ત બહુએ જથ્થુને સારસંભાળ એવા રાખ્યા હતા પણ
તે શું અનિવાર્ય કાળને રોકવા સમર્થ હતા ? જરા પણ નહિ !
તે રક્ષકોજ કાળના કોળીઆ હતા, તો પછી તેઓ ખીજનું શું
રક્ષણ કરી શકે તેમ હતું પુષ્કળ માવજત ચોકી પહેરા વગેરેમાં
જળવાતો રાધુ એક દીવસે અણચિત્તે ક્યા રોમનો ભોગ થઇ
પડવાથી કાળ સ્વાધીન થયો કે તેની કોઈને કિમ્મત પણ ખબર
પડીજ નહી. અદા કાળ ! તારી પણ કાળ જખરી અપટવંત છે
કે જે સ્વપ્નામાં પણ મરજી વારતા ન હતા તેના મહામાનીએને
પણ જળમાં ભેગાન કરી ક્યાં ગુમ કરી દીધા કે જેનો કરી પતોજ
લાગ્યો નહી માટે લાલચાલ સસ્મૈ જગઃ કાળ તને નમસ્કાર છે
રાધુને મરી ગયેલો એઈ તેના રક્ષકોના હોરા છીડી ગયા.

શહેનશાહને શું જવાબ આપીશું ? તેનીની શીકરમાં ફરકાઈ પડ્યાએયકે

“ અકરાની માને બન્ને પ્રકારે માતની શીક્ષા મળે છે. ”

તેવી રીતે રખવાળોની પણ મતી હતી જો તેઓ મરણની ખબર ન કહે તો પણ માર્યા જાય અને કહે તો પણ શીરમ્મે-દનીરીક્ષાને પાત્ર થાય આમ હોવાથી કહો કે મિચારાએના એકે આરો રહો નહી, એથી છેવટ ચતુર શીરમ્મણી ખીરમ્મણે શરણુ મળા અને અણધારી આવી પડેલી આશ્તમાથી મુક્ત થવાનો માર્ગ મળવા વિનતી કરી. દયાળુ ખીરમ્મણે તેઓના બધા વ માટે, (તેઓને) દીલાશો આપી જરા પણ દરકત ન આવવાનું અભય વચન આપ્યું, તે પછી પરીપક્ષારી ને કેમજા દીલનો કવિરાજ તરત દીક્ષીપતી હજુર ગયો અને આશ્ચર્ય પુરીત એણેવડે કહેવા લાગ્યો કે—“ અદા ! રાધુ કળા અને ગુણધારી છે ! ! જેવોજ ધર્મ વાક્યોનો પાઠ કરનાર છે તેવોજ તપશ્ચર્યા પણ કરનાર છે. હિંદે માથે મીંચેલી આંખો સમાધીરથ બની રહેલ છે ! આહું ખીરમ્મણનું બોલવું સાંભળી શાહ ચોકડીને પુછવા લાગ્યો—“ શું મારો પ્યારો રાધુ મરી ગયેલો દેખાય છે. ” ખીરમ્મણે કહ્યું “ નહી નહી શીરતાજ ! એમ તે હોય ? એતો મહાન તપસ્વી હોવાથી સમાધીવંત બન્યો છે ! આંખ, પાંખ, પગ કે મુખ જરા પણ ન દલાવતાં શ્વાસનો રોધ કરી હજાર સાથે તન મન જોડી દીધું છે, ” ખીરમ્મણના બોલવાનો ભાવાર્થ ધ્યાનમાં લેતાં શાહ શોચવંત બની બોલ્યો—“ દાય ત્યારે તો રાધુ ખચીત મરી ગયો કહેવાયજ કેમ ? જ્યારે આમ જોઈતો ત્યારેજ મારો બોલવાની ખબી થશે કે રાધુ ખરેખર રામચરણને સરણુ મળ્યાનમાં તાલીન બન્યો છે. ” શાહ તરતજ રાધુના સ્થાન બધી

ખીરબલની સાથે ચાલ્યો અને ત્યાં જઈ જોયું તો તે રામધામનો વાસી થયો હતો, એ જોઈ શહે કહ્યું—“ તમને મસ્કરી કરવાની દેવ સદા કામખજ રહેશે ! ને મને ત્યાંજ મરી જવાના સમાચાર આપ્યા હોતે તો અહીં લગી આવવાની શી જરૂર રહેત. શું તમને મરેલા હવતાની ખબર પડતી નથી ? ” ખીરબલે કહ્યું—“ નામદાર ! ખબરતો પડતી હતી પણ આપનો એવો દુકમ હતો કે જે રાધુના મરી ગયાના સમાચાર આપશે તેનું માયું કાથીજીવું કરી નંખાવીશ એટલે પછી માઠા સમાચાર આપી મરણને કાણ માગી લેવા ખુશી હોય ? એટલે પછી આવો માર્ગ આદર્શવિના અન્ય ધણાજ શો ? ખીરબલનું આવું બોલવું સાંભળી રાધુ કુનો શોક છતાં પણ તેની ખુદિયાતુર્ધતાની ખુબી જોઈ ખુશી થયો અને ઉત્તમ સરપાવ આપી તેના માં ૧ અકરામમા વધારે કર્યો.

સાર—(૧) વિચાર વગર જે કંઠેર કુકમ અમલમાં મુકવા છે તેથી અંતે પોતાનેજ પશ્ચાતાપ થાય છે, (૨) વાયક ચાતુરી મરણના મુખથી પણ બચાવી એટ માનના ભાગી બનાવે છે.

વાર્તા ૨૦ મી.

‘ ગુન્હેગારને ગુન્હો હુમલાં ચોકાવ્યાજ કરે છે ! ’

એક સમય અકબર બાદશાહના દીવાનખાનામાંની એક પેટીમાંથી એક જીંમતી દાગીનો ચોરાઈ ગયો હતો. જેથી તેનો પતો લગાડ્યા ખીરબલને કુકમ કર્યો હતો. ખીરબલ તે દીવાનખાનામાં આવી ડેક હાલુરી નોકરીને એકલા કરી પછી જેમાંથી દાગીનો ચોરાયો હતો તે પેટીની સાથે કાન લગાવી બરાબર

પછી બોલ્યો કે—“ પૃથ્વીનાથ ! મારામંત્ર બળથી પેટી બોલી બતાવે છે કે દાદીમાં એક તરખલું, ચોટલું, આટલું સાંબજતાંજ એકદા મળેલા હજુર નોકરો પૈકી એક નોકરે પોતાનો ગુન્હો છુપાવા સર્વની નજર ચુકાવી દાદીએ હાથ ફેરવ્યો; પણ તે બીજામંત્રની નજરથી બહાર ન હતું એથી તસ્ત ઉડી તેનો હાથ પકડી લીધો જરા ધમધી આપતાંની સાથેજ તેણે પોતાથી થયેલો ગુન્હો કબુલ કરી દીધો એટલુંજ નહીં પણ તેણે દાગીનો પણ લાવી રજુ કર્યો એટલે તે ચોખ્ખા નશીયત કરી બાહ્યદાદી શ્રીનો દાગીનો લાગર કર્યો.

સાર—ગમે તેટલો ગુન્હેગાર હીમ્મતવાન હોય તો પણ તેના પગ કાચાજ હોય છે. તેની ઝબાન ગુન્હો છુપાવે છે પણ મહેરો અને દીલ ગુન્હાને ઉઘાડે. *પાડવાનીજ બસામણ કરે છે તું છુપાવીશ પણ અમે છુપાવીશું નહીં

—x—

વાર્તા ૨૧ મી

“ સાચા અને બનાવટીની પરિક્ષા કેમ કરવી ? ”

એક સમય દીક્ષી શહેરમાં એવો અજબ બનાવ નજરે પડ્યો કે કોઈ બે મનુષ્યો પરસ્પર વિવાહ કરતા હતા તે એટલા માટે કે એક ગુલામ પોતાના ધણી પાસેથી નાશી ગયો હતો. કેટલાક દીવસો કે તેનો ધણી તેની શોધમાં ફરતો ફરતો દીક્ષીમાં આવી ચડ્યો ત્યાં તેની નજરે તે ગુલામ જોવામાં આવ્યો. તે શેઠે તેને પકડ્યો અને પુછ્યું કે તું કેમ નાશી ગયો હતો ? ” ગુલામે કહ્યું “ તું મારો ગુલામ થઈ ધણીને ગળે પડવાનો છાવો ખરાવે છે ? તું મારો પુછળ ખોલ ચોરી નાશી ગયો હતો તેથી

તારી ખોળમાં જ દરતો બહી બાવી ચડ્યો છું તો હવે તું-
ગમે તે રૂંદ કરીશ તો પણ છટકી જવા પામીશ નહીં એ નહીં
સમજજે, ” આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળતાં બન્ને વચ્ચે ભારે ધ-
માધમ જાગી અને છેવટે શાહના દરબારમાં ગયા.

બન્ને તે બન્નેની દલીલો રજુ થઇ ત્યારે બાદશાહ બહુ તા-
લુમ થયો કે આ બન્ને પરસ્પર ધણીપણના હાવા ધરાવે છે
તો તેમાં કોણુ ધણી અને કોણુ ગુલામ હશે તેની સમ્પ્રાપ્ત હાથ
લાગતી નથી ! એથી એ દેસનો નિર્ણય કરવા રાજ્ય સાહેબને
હુકમ કર્યો, એટલે બીજાએ તો એવો હુકમ કર્યો કે “ એ બંનેને
જુદી જુદી બારીઓમાં બારીનાં બહાર ડોકું રખાવી ઉભા
રાખો. ” તે પછી વિશાધીકારીને બોલાવી હુકમ કર્યો કે—“ ગુલા-
મનું માથું તરવારથી તરતજ ઉડાવી દે. ” આ હુકમ સાંભળતાં
જે સાચો ગુલામ હતો તેણે દરીને પોતાનું માથું બારીની અંદર
લઈ લીધું પણ પેલો બીજો કે જે શેહન હતો તેણે નીધાંસ્તીથી
પોતાનું માથું બારી બહાર જેમનું તેમ રહેવા લીધું હતું. કેમકે
તેને પુર્ણ ખાતરી હતી કે ગુલામનું માથું ઉડાવી દેવા અંડાળને
હુકમ કરેલો છે તો પછી જે ગુલામ હોય તેણેજ પછીનું જોઈએ
જેમ ધારી અગમ રહ્યો હતો. એ જોઈ બીજાએ કળી લીધું કે
બારીની અંદર માથું લેવારજ ગુલામ છે અને અગમ રહેવાર
શેહ છે, એવો નિર્ણય કરી ગુલામને ધક્કાતહાર શેહને ગળે પડી
હેરાન થયા બહલ અને કોટને તાલકે તરફી આખા બહલ પોમ
સગા કરી પછી તેના ધણીને હવાલે કરી આપ્યો.

આર—મને તેટલા ડોંગી લોકો દમ રાખે પણ બારી કોણેની ન-
બલ તેઓ પુસ્તક પડીજ નાખશે; કેમકે બહાર સતપત્તી હતી.

વાર્તા બાવીસમી.

“ દીનપુર દયા કરવી એજ જ્ઞાનાધ ”

એક સમય મહા મહીનામાં બેદર ટાંક પડતી હતી. તે સમયે અકબરશાહે ખીરખલ ને પૂછ્યું કે—“ શું એવો પથ્ય કોઇ દરેકે કે આવી ટાંકમાં પથ્ય આખી રાત તળાવના પાણીમાં ઉભો રહે ? ” ખીરખલે કહ્યું—“ આજ્ઞાથી પાણીમાં શૂરો મનાય છે. માટે તે ધારે તો રહીશો ! ” બાદશાહે કહ્યું—“ તે જોયા અને જાણ્યા વિના કેમ ખાતી થાય ? ” આ પ્રમાણે હુકમ થવાથી ખીરખલે શહેરમાં એ આજ્ઞાના ઢંઢેરો ઠેરવ્યો કે—“ જે કોઇ આખી રાત તળાવના પાણીમાં ગુબ્બરે તેને બાદશાહ તરફથી ૫૦૦૦ રૂપિયા આપવામાં આવશે આવો ઢંઢેરો સાંભળી ખીજ તો કોઇએ હિંમત બીડી નહીં પણ એક ૮૦ વરસના ડોસા જાણણે એ વાત કબુલ કરી અને પેહેરેદારની સમક્ષ તે બુદ્ધાએ આખી રાત તળાવના પાણીમાં વિતાવી, બ્યારે પ્રભાત થયો ત્યારે તેને પેહેરેદારે એ ખુદાવિંદની દબુર હાજર કર્યો એટલે બાદશાહે પૂછ્યું કે “ બાઈ તમે કેના આશ્વરથી આખી રાત તળાવના પાણીમાં ગુબ્બરી શક્યા ? ” ખીયારા બોળા બાદશાહે કહી દીધું કે—“ મહારાજ ! હું ફક્ત આખી રાત આપના મહેલમાં બગીચા દીવાના આસરેથી તળાવના પાણીમાં વખત માળી શક્યો છું. ” બાદશાહે કહ્યું—“ તે દીવાની મરમીથીજ ટાંક નહીં લાગી દરી એ હવે સારી પેઠે જાણવામાં આવ્યું હવે જે ઇનામ હરમાવ્યું હતું તે તમને નહીં મળે. દીવાની મરમી મફત કરવાની તે સાથે જ રાત ન હતી. સમજ્યા ? માટે ચાલ્યા જાઓ. ” આવો હુકમ સાંભળી શૂરો બાદશાહ તો એક નિરાશ થઈ આસુ લાગતો પોતાને

વાસ્તે પડ્યો નથીય યેજે તેને રસ્તામાં ખીરખલની બોટ થઈ નથી તેમની બગાડી પોતાને થયેલી નિરાશાની દહીકૃત અથેતિ કહી સંભળાવી તે સાંભળી ખીરખલે તેને દીલાસો આપી બનતા લગી તમને તમારૂં દરારેલું ઇનામ મળવા મત્ત કરીશ,

તદ્વત્તર કોઈ એક સમય બાદશાહને કોય રીપુ કાગળ મળત મારે જતે ચડાઈ કરવાની જરૂર પડી તે સમય ખીરખલને હુકમ કર્યો કે “ તમારે પણ મારી સાથે આવવું પડશે મારે જલદી તૈયાર થઈને આવો. ” ખીરખલે કહ્યું—“ ખુદાવિંદ માત્ર મને ખીચડી બનાવી ખાઈ લઉં તેટલી વાર છે; મારે તેટલું કરી તરત હજુરમાં હાજર થઈશ એમ કહી ઘેર ગયો; પરંતુ બે ત્રણ કલાક થયા છતાં પણ બ્યારે ખીરખલ આવ્યો નહી ત્યારે તેને બોલાવવા બાદશાહી પર બાદશાહી મોકલવામાં આવ્યા, પણ તેઓને એટલેજ ઉત્તર મળતો હતો—“ હજુર સાહેબને અરજ કરજો કે ખીચડી ચડે એટલે ખાઈને હાજર થાડું છું ” આવા સમાચાર મળતાં શાહને ક્રોધ ચડ્યો અને ખીરખલ વિનાજ પોતે એકલાજ સેના સહિત કુચ કરી મંગળ શુકનને વધાવી લીધાં,

ખીરખલે પણ જે રસ્તે હજુરની સ્વારી નીકળવાની હતી તેજ રસ્તે રાજગદના દરવાજા નજીક એક લાંબો વાંસડો ઉભો બોલી તેની ટોચમાં એક હાંડલી ટાંગી દીધેલી હતી અને તે વાંસડાના મુળમાં એક દીવો પ્રગટી રાખેલો હતો, જેવી હજુર સ્વારી ત્યાં આવી પહોંચી તેવીજ શાનસાહની નજર આ બનાવ તરફ મૂક અને ખીરખલને પુછ્યું કે “ આ શું કરી રહ્યા છો ? ખીરખલે હાથ બેડી બરબ કરી કે—“ હજુર ખીચડી પકાવી રહ્યો છું. ” અકબરશાહે હસીને કહ્યું “ શું દીવાના તો ચલા નથીને ? આમ વાંસડાની

ટાચે ખીચડીની હાંડલાં ઢાંગી વાંસના મુળમાં મુકેલા દીવાને તાપ આપે છે એ તાપ કેમ દીવસ પહોંચે અને કદી પણ એ ખીચડી ચડે ? ” ખીરબલે કહ્યું—“ ખુદાવિંદ સલામત ! તળાવમાં રહેલા બ્રાહ્મણને આપના મહેલમાં બળતા દીવાની ગરમી પહોંચી હતી. તો આતે; હાંડલી બહુજ નજીક છે. છતાં કેમ તેને આ દીવાના ગરમી નહીં પહોંચે ? આણું ખીરબલનું બોલણું ચતાંજ શાહ નિરંતર ચમ ગયો અને તેજ વખત હુકમ કરી દીધો કે તે પાણીમાં રાતબર બેસનાર ખુદા બ્રાહ્મણને ઠરાવ પ્રમાણે ૫૦૦૦ નું હનામ નિરવીલંબે આપી દેવું. આવો હુકમ થયો કે ખીરબલ બાણી ખમા દોલતખાને ! એટલુંજ કહી અદખસર કુર્નેશ બન-જાવી તરત લડાઈ પરની ચડાઈમાં ભાગ લેવા સાથે આવ્યો. બન્યું છે એના પરમણુ પુરુષોને.

સાર—(૧) સ્વગતીનું સદૈવ અભિમાન રાખવું. (૨) દીન જનતા દાદપર તરત દયાની રાહે દિલ લગાડી તેના દુઃખમાં ભાગ લેવો. (૩) મહાજનોએ બોલેલા બોલને કદી પણ ફાંક કા-રવો નહીં. (૪) પૈસા મેળવવાના લોભથી મનુષ્ય શું શું પ્રાણ સંકેટ વેડે છે ! અને છેવટે નિરાશ થતાં કેવી દયામણિ દશા આવે છે ?

વાર્તા તેવિસમી.

“ પ્રવર પરિક્ષકજી પશ્ના ગુણને પારખી શકે ! ”

અકબરશાહના દરબારમાં વખબાતાં નવ નરરત્નો હતાં તે-એ કે રોમ અણુલક્ષણ રોમ ફૈઝી, રાજા ટોડરમલ, પંડિત જગન્નાથ, કવિ ગંગ, ગવૈયા તાનસેન, અક્ષયનાજ ખીરબલ અને ખાન ખાનાન મીરજી અબ્દુલ રસીમ, એ નવ મહાન ચતુર વિ-

દાન, વિનોદી, વીર ધીર; સમસ્તુચક અને સમ્યક્તા પુર્ણ એ-
 રમાં પુરપો હતા અને એએના ઉપર શાકની પુર્ણ રૂપા તથા
 વિશ્વાસ અને મિત્રતા હતી. વિશેષ ખુલાસા માટે મારા લ-
 ખેલા શદાનશાહ અઠમર અને નવરુને એ નામતા પુસ્તકનું અ-
 વલોકન કરો.) શેખ ફીઝી દારસી બાખબો ઉત્તમ પ્રેક્ષક હતા.
 તેણે મુસલમાનોના સર્વમાન્ય કુશળે 'સરીફની' સહાતદ ઉલ્લેલ
 હામ એ નામની બેનુકતા અર્થાત્ એ અક્ષરને નીચે કે ઉપર મી-
 ડોની બેઠણી ન ચાલ તેવી અક્ષરમય ટીકા રચી હતી ખચિત
 આ કામ કરવું બહુજ કઠિણ હતું એટલુંજ નહિ પણ અત્યાર
 સગી એવી ટીકા રચવાની કોઈની પણ હિમ્મત ચાલી નહોતી
 કેમકે દારસી અને આરબી લીપીમાં નુકતા વિનાની બેઠણીવાળા
 ફક્ત ૧૫ અક્ષરોજ છે અને નુકતાની બેઠણીવાળા ૮૮ અક્ષરો
 છે એટલે કે એમના આખા કલાના ૪૩ અક્ષરો છે. પરંતુ શેખ
 ફીઝીએ તો ફક્ત નુકતા વચ્ચેના ૧૫ અક્ષર વિના કાઢ પણ
 ખીજા અક્ષરો ઉપયોગમાં ન લેતાં તેટલા અક્ષરો થીજ ટીપ
 પુર્ણ કરી પણ તેને આખો અંશ પુર્ણ કર્યા કરી ઉપાધી નડી
 નહિ; પરંતુ અંચની સરખાત જેમ હિંદુએ પોતાના હંદેવનું
 નામ લખે છે તેમ મુસલમાનોમાં "મિસમિલાહ" લખવામાં
 આવે છે, એથી એ શબ્દ અન્યથામાં સહુથી પહેલાં બે અક્ષર
 નુકતાવાળો થયાં થીના આવે તેજ હતું જ નહિ. આમ હોવાથી
 તેની (ફીઝીની) પ્રતિજ્ઞા ફક્ત એક અક્ષરને નુકતા લગાડવામાં બં-
 થતી બજાવાથી તે મહા મુઝબજમાં પડ્યો પણ તેને એકે રસ્તે
 ચલ્યો નહીં. છેવટે લઈ ચકિતના તાપરખ ખીરચલ અગાધી બંધ
 કવિ ફીઝીએ પોતાની મુઝબજ કહી જવાવી એટલે ખીરચલે જ

રવ કહ્યું—“ વહાલા મિત્ર ! બિચ્છિલલા ની જગ્યાએ બે તુકતા વાળો મંથન સખ્ત કસમો લગો કે કસમાનો અંદર એક પણ તુકતાવાળો અક્ષર છે જ નહીં એથી જાનને મતલબ સચવાશે. ” આ ઉત્તર સાંભળતાં જ ફેઝી હર્ષ સમુદ્રમાં નિમગ્ન થઈ બેઠો—
 “ બુદ્ધિસાગર બાપ ! તમારી તક સક્તિ, સ્મરણ સક્તિ અને તત્ત્વ મહત્ત્વ સક્તિ ખચીત અમકારદર્શક છે ! અને એ પરમેશ્વર ની પુર્ણ કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. મિત્ર ! મારા આખા મંથનમાં.

સાર—(૧) સમર્થ સાથીરજુપણે મહાન મુશ્કેલી બમો માર્ગમાં પણ પસાર કરી ધારણી ધારણાએ પહોંચી શકે છે. (૨) કદરહાનેજ સહામાની ધટતી કદર કરી શકે છે, પણ બેકદરહાને સુચુની જરા પણ કદર કરી શકતા નથી; કેમકે કદર કરવા જેટલી તેઓનામાં અક્ષલજ હોતી નથી તો પછી બે અક્ષલવાળા અક્ષલ વંતની પરીક્ષા કેમ પ્રકારે કરવા સક્તિ ધરાવે છે.

વારતા ચોવીસમી.

“ મહાજનનો હમેશાં પરોપકાર કરવામાંજ મસ્ત રહે છે. ”

એક સમય અકબર બહસાહે એક લવાર પાસેથી એક બપ્પર તેમજ કરાબુ બપ્પર બનાવનાર ગાદોરાં કરીગર હતો, જેથી બપ્પર બહુજ સુંદર અને મળતુત બનાવી ખુબ જ બપ્પર બાદસાહ હજુર સાદી હાજર કરું બાદસાહે તે બપ્પર એક અકબરના પુત્ર બાને પેરાવી એકા પર સમર્થર ચલાવરણી તો તે બપ્પર એકજ અકબરની સાથે કપાત ગયું. એકજે સાક સેરસે થઈ ચોલ્યો કે—“ આ બીલકુલ નાલાયક છે માટે બીલુ બનાવી લાવ બે

ખીજી વખત પથ્થુ આ પ્રમાણે કંપાઈ જશે તો નાહક અમોને તરતી આપ્યા બદલ તાર કડપરથી માથું ઉઠાવી દેવામાં આવશે. ”

બાદશાહનો આવો કઠોર હુકમ સાંભળી બીજારો લવાર તો મભરાઈ જાયો અને થરથર હુલ્લતો પોતાના ધરમણી ચાલતો સથો રસ્તામાં જતાં બીરબલનું ધર આવેલું જોઈ તેને એ વિચાર સુઝી આવ્યો કે—“ આ પ્રાણુ સંકટમાંથી જો બીરબલ સાહેબની સલાહ લઉં તો છુટું પણ એમ વિચારી બીરબલની પાસે ગયો અને ચરણમાં ધીસ નમાવ પોતાને આવી પહેલી સપડામણ સંબંધી અલ્પકાલી વારતા કહી સંભળાવી, એમ સલાહ માગી એકલે બારબલે તેનું હુકમ દુર કરવા દયાની ખાતર એવી સલાહ આપી કે—“ જ્યારે તમે ખીજી વખત બપ્પર તૈયાર કરી પરીક્ષા આપવા માટે સાલ હજુર સમ જાય ત્યારે તે બપ્પર શરીર ઉપર પહેરીને જાઓ અને જ્યારે કોઈ તેને કાપવા માટે સમશેર તલવાર ઉઠાવે તો તેની સાથે એવો કરાર કરજો કે જ્યાં તે પ્રાણીજ હડી જાય; કેમકે બપ્પરની પરીક્ષા બદનપર કર્યા પછીજ લેવાય છે માટે તે પ્રમાણે લેવો.

આ પ્રમાણે સલાહ મળવાથી તે લવાર ખુશ થતો ફેર ગયો અને ફક્ત ચાર દિવસમાંજ બીજી બપ્પર બનાવી તેને શરીરપર ધારણ કરી પુનઃ રાજસભામાં જઈ પહોંચ્યો. લવારને જોઈ બાદશાહે હુકમ કર્યો કે એ બપ્પર આ લોકબતા પુતળાને પહેરાવી દે. લવારે બદલ કરી કે—“ મરીબ પરવર ! બપ્પરની પરીક્ષા પુતળાની પર થતી નથી. હું પહેરીને ઉભો છું માટે મને તે સરદારને હુકમ આપો કે મારા પર તલવાર ચલાવે. ” લવારનું આવું બેલવું સાંભળી એક સરદારને બાદશાહે તે પર તલવાર

ચલાવવાનો હુકમ કર્યો. સરદાર જેવો તલવાર લેઇ આગળ ધસ્યો તેવોજ લવાર એવી તો સિંહમર્જના કરી રહ્યો ધસ્યો કે તરત સરદાર ચમકીને પાછો હટી ગયો. એટલે લવારે બાદશાહને અરજ કરી કે—“ જહાંપનાહે ! માફ બનાવેલું બપ્તર પહેરનાર લાકડાનું પુતળું હોતું નથી પણ કોઇ વીર પુરુષજ હોય છે. જેના શરીરમાં જરા પણ પોરૂષ હશે તેજ આ બપ્તર ધારી અન્યને પોતાના નજીક કેમ આવવા દેશે કે ને ઝટકા ખાવાનો વખત મળે ?” આવો ઉત્તર સાંભળી બાદશાહ પ્રસન્ન થયો અને તેને બહુ કુલ્યવાન સરપાવ અને કાનામ આપી રાજી કર્યો.

સાર—(૧) પરાપકાર એજ મહા પુન્ય છે. (૨) બપ્તર કશે અચાવ કરી શકતું નથી. પુરુષાર્થ વિના અજ્ઞ શસ્ત્ર નકામાંજ છે.

વાર્તા પચીસમી.

“કુદરતી કરતાં કૃત્રિમ વિશેષ કંતિવંત હોય છે.”

એક સમય અકબરશાહના દરબારમાં દરબારી કામ સમાપ્ત થયા પછી વીવિધ વાર્તાલાપ ચાલતાં સૃષ્ટિ સૌન્દર્યતાનો વિષય ચર્ચાવા લાગ્યો તે પછી કોઇએ પેહાડ, ગાડ, સરોવર, સરિતા, સાગર, તીર્થો અને શહેર ગામડાઓ વીજેરેની સુંદરતાનાં વખાણ કર્યાં અને કોઇએ પ્રકૃતિ દેવીની ચાતુરીના મુણુ ગાયા. જો કે આ વિષય ચર્ચાતો હતો તે વખતે ત્યાં ખીરમલ વિદ્યમાન હતો તદ્દપી મૌન ધારણ કરી સર્વની વાર્તા શ્રવણ કર્યાં કરતો હતો. જ્યારે સર્વના તરંગ ઉઠળી રહ્યા ત્યારે ખીરમલ ઉભો થઈ હાથ જોડી શાહને અરજ કરવા લાગ્યો કે—નામદાર ! આજે વિષય ચર્ચાએ એ વિષે અપનું શું મત છે ?” બાદશાહે કહ્યું—“ જેવો

સર્વનો મત છે તેવોજ મારો મત છે. પ્રકૃતિજનિત વસ્તુઓ વિશેષ સુંદર અને કીમતી હોય છે. શું તમારો એથી અલગ વિચાર છે ? ” ખીરબલે કહ્યું—“ જી હજુર ! મારી સંમતિ એથી તદ્દન નિરાળીજ છે. મારી સમજમાં તો સ્વાભાવિક ફળ ફુલ વગેરે વસ્તુઓ કરતાં બનાવટી વસ્તુઓ વિશેષ સુંદર અને મુલ્યવાન હોય છે. ” બાદશાહે કહ્યું—“ રાજા સાહેબ ! આજે આવી વિપરીત પ્રકૃતિ કેમ જણાય છે. શું કુદરતી વસ્તુઓની સાથે મનુષ્યની બનાવેલી કૃત્રિમ વસ્તુઓ કદીપણ બરાબરી કરી શકે ? ” ખીરબલે કહ્યું—“ ખુદાવીંદ ! કુદરતી વસ્તુ કરતાં મનુષ્યગત વસ્તુ હિતમ કારીગરીથી બરેલી હોય છે. ” બાદશાહે કહ્યું—“ કદાચીત તમારું કહેવું સત્ય હશે; પરંતુ કહે કબીર મોહિ અગમ મુઝે કે બીન પરમે કોઈ નહિ પુઝે એ કહેત ત્રમાણે હું તો પ્રત્યક્ષ પરમે જોઈ તો માનુ માટે પ્રમાણુ આપો. ” ખીરબલે કહ્યું—“ થોડો સમય વીત્યા બાદ પ્રમાણુ આપીશ. ”

તદાનંતર ખીરબલ પોતાને ઘેર ગયો અને એક ચતુર કારીગરને બોલાવી તેને બનાવટી ફળ ફુલ વગેરે મનમોહક બનાવવાની પરવાનગી આપી—મરજી જણાવી. એટલે કારીગરે પણ ખીરબલની કૃપા મેળવવાની ખાતર એવાં તો ફળ ફુલ બનાવ્યાં કે બનાવટી છતાં પણ કુદરતને શાંત કરી દે તેવાં ચિત્તને ચળાવનાર, મનને મોહનાર, દીલને દમ કરનાર બનાવ્યાં. એ જોઈ ખીરબલ બહુજ પ્રસન્ન થયો અને તેની કારીગરીનાં વખાણ કરી કરી તેને સંતોષ આપ્યો. બીજે દીવસે તે ફળ ફુલ લઈ દરબારમાં આવવાની તેને ખાસ બલામણુ કરી અને એમ પણ કહ્યું કે એ વસ્તુઓની કીમત હજાર રૂપીયા કહેવા.

એક કારીગરના ગયાબાદ એક માળીને જોલાવવામાં આવ્યો અને તેને પણ ખીજે દીવસે સપા ફળ ફુલ લઈને દરબારમાં આવવાનો હુકમ કર્યો. માળીએ એ હુકમને માથે ચડાવી લીધી.

ખીજે દીવસે ખીરબલ દરબારમાં ગયો અને મર્યાદા સહ સલામ કરી ઘટીત આસને બેઠક લીધી, થોડો વખત વિત્યા બાદ સંકેત પ્રમાણે પેલા બનાવટી ફળ ફુલ વાળો કારીગર પણ ફળ ફુલ લઈને દરબારમાં હાજર થયો અને બનાવટી ફળ ફુલો બાદ સાહની આગળ હજુર કર્યા હિતમ કારીગરીથી બનાવેલા ફળ ફુલો જોઈ બાદશાહ પણ ચક્રીતજ થઈ ગયો. એ ફળ ફુલો સાહને બહુ પસંદ પડ્યા, બેથી એઓની કીંમત પુછી તો તે શીખવાડી રાખેલા પ્રમાણે બોલ્યો કે —“ હજુર ? આ વસ્તુ એા મે બહુજ પ્રયાસથી તૈયાર કરી છે માટે ઓછામાં ઓછી હજાર રૂપીઆની કીંમત છે. બાદશાહને તે ચીજે તરફ એટલી બધી લગ્ગી લાગી મઠ હતી કે તેના કહેવા પ્રમાણે એક હજાર રૂપીઆ આપી વીદાય કર્યો; તેના ઘેર જવા બાદ માળી પણ સંકેત પ્રમાણે ફરતી ફળ ફુલો લેઈ દરબારમાં હાજર થયો અને ફળ ફુલોથી ભરેલી ડાબ સાહની બેઠમાં મુકી, એ જોઈ સાહે ફળ ફુલ પૈકી જે જે સુંદર સુંદર હતા, તે તે માટેની કીંમત પુછી એટલે માળીએ અરજ કરી કે—“ ગરીબ પરવર ! હું વેચવાને માટે લાવ્યા નથી પણ બેઠ કરવાને લાવેલો છું માટે જે કંઈ આપને આપવાની ઇચ્છા હોય તે આપો. ” બાદશાહે દરબારીઓની સલાહ લઈ તેને પચ્ચ રૂપીઆ માલનાં અને પંદર હજાર મળી પ્રવીસ રૂપીઆ આપવાનો હુકમ કર્યો, માળી પચીસ રૂપીઆ મળતાં ખુશ થયો.

જ્યારે માળી રવાના થઈ ગયો ત્યારે ખીરખલ હોમો થઈ અગ્ન કરવા લાગ્યો કે—“ રાજ રાજેશ્વર ! મને આપશ્રીએ ફર માણું હતું કે કુદરતી વસ્તુ કરતાં બનાવટી વસ્તુ વધારે મોહક અને મુલ્યવાન હોય છે એ માટે પ્રમાણ આપો : તે વાત આપને યાદમાં હશેજ. આપે સ્વભાવિક પદાર્થોને ઉત્તમ અને મુલ્યવાન બનાવ્યાં હતાં એ બાબતનો આપને જાણે નિશ્ચય થઈ ગયોજ હશે ? કેમકે આપે કુદરતી વસ્તુઓની ભેટ કરનાર માળીને રૂ. ૨૫) આપ્યા અને બનાવટી વસ્તુઓ ભેટ કરનારને એક હજાર રૂપિયા આપ્યા. હવે આપ હજુરશ્રીજ શ્રીમુખથી ફરમાવો કે કુદરતી અને કૃત્રિમ એ બન્ને પૈકી કયું વસ્તુ વિશેષ ઉત્તમ અને કીમતી છે ? ”

ખીરખલતું આવું બોલવું થતાં સભાસદો સહીત બાદશાહે કુદરતી વસ્તુઓ કરતાં કૃત્રિમ વસ્તુઓ વિશેષ ઉત્તમ અને મુલ્યવાન છે એમ કબુલ કર્યું અને ખીરખલની બુદ્ધિ ચાતુરીની કદર બુઝી ઉત્તમ નિવાજસ આપી તેના માન અકરામમાં વધારે કર્યો

સાર—સાચી વસ્તુ કરતાં બનાવટી વસ્તુ વધારે ચમકદાર અને મોહક હોય છે, કપડીઓ પાખંડીઓ સત્વશીળ જનો કરતાં વધારે ડોળ દીમાગ અને ટીપસ રાખનારા હોય છે. સતી કરતાં અસતી વધારે પવિત્રતા અને પતિ પ્રત્યે પ્રેમ દર્શાવનારી હોય છે. પંડિત કરતાં અર્ધજ્ઞ વધારે કુમંદ રાખે છે. રાજા કરતાં ખવાસો વધારે દસકદાર હોય છે. ઇત્યાદી.

વાર્તા છવીશમી

“ પૈસો મુનીજનોના મનને પણ પતળાવી દે છે. ”

દીલ્હી શહેરમાં એક ફાતમા ખીખી નામની એક મેહોબેદન જાતની સ્ત્રી રહેતી હતી, તેના ધની મેહરતનશીન થઈ ગયો

હતો, અને સંતતી પણ કેશી ન હતી. એથી એણીએ પોતાની દેહનું કલ્યાણ કરવા મકકે હજ કરવા જવાની વિચારણા કરી હતી. પાસે જે કાંઈ દાઢીનાઓ હતા તેને વેચી સારી તેના બદલના સોનામ્હોરો ખરીદી લીધી; એ મ્હોરોમાંથી ફક્ત વાટ ખર્ચાની જેટલી બહાર રાખી બાકીની મ્હોરોને એક મજબુત ચેલીમાં પોતાનું કંઈ છુપું નીશાન કરી ભરી લઈ તેનું મ્હોંસારી પેટે શીવી લીધું અને તે પછી શીવી-ટાંકા ભર્યા તે ઠેકાણે લાખનાં શીલ કરી દીધાં પછી તે ચેલી પોતાના પાડોશમાં એક દેખીતો પ્રમાણીક કાઝી રહેતો હતો, તેને ત્યાં લઈ ગઈ અને કાઝીને કહેવા લાગી કે—“ આ શહેરમાં વિશેષ સત્યવંત પુરસ છે એથી આ એક મારી મ્હોરોની ચેલી આપને ત્યાં મુકી હજ કરવા જવા ચાહું છું. એવી અંદર આપ્નો મ્હોરો છે, જે હું જીવતી આવીશ તો મારી મુકેલી અનામત લઈ જઈશ અને જે કદાચ દૈવયોગે મરણને સરણ થઈ જાઉ તો મ્હોરો આપની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉપયોગ કરજો, ફાતમનું ચાલું બોલવું સાંભળી કાઝી સાહેબે કહ્યું—“ બીબી સાહેબ ! હું તો એવી ગરબમાં પડતો નથી, પણ જે તમારી એવીજ મરણ છે તો બસે તમે! એ ચેલી મુકી જાઓ અને મકકે શરીર જઈ વહેલા આવી તમારી અનામત લઈ જાઓ એવીજ ખુદાવાલાની પાસે હુવા માગુ છું ” કાઝીની સફાઈ ભરી વાત સાંભળી ફાતમાને વધારે વિશ્વાસ બેઠો અને તરત ચેલી સુંપરદ કરી મકકે હજ કરવા ચાલીગઈ ફાતમાને મધે બપોરે પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં છતાં પણ તે પાછી આવી નહી ત્યારે કાઝીની દાનત પાછ થઈ ગઈ અને આપ્નો મ્હોરો પચાવી જવાને વિચાર કર્યો અને ક્યું પણ તેમજ

જ્યારે સાત વર્ષ વહી ગયાં ત્યારે ફાતમા પાંછી પોતાને ઘેર આવી અને બીજે દીવસે પોતાની મુઠેલી મ્હોરો બરેલી થેલી હેવા કાઝી પાસે ગઈ; કાઝીએ તુરત શીલ-શીકાળ'ધ હતી તેવીને તેવી થેલી ફાતમા બુને હવાસે કરી અને તે થેલી લઈ ફાતમાબુ પોતાને ઘેર ગઈ; ઘેર જઈને જ્યારે થેલી ખોલી જોઈ તો તેમાં મ્પોરોને બદલે પંસા અને કલાહના કેટલા બરેલા જોવામાં આવ્યા; એથી બહુજ ગાબરી બની ગઈ અને જોમની તેમ થેલી લઈ પાંછી કાજીને ત્યાં જઈ મનનો હાલ કહી સંભળાવ્યો. એ સાં-ભળી કાજી બોલ્યો-“બાઈ ! તારી થેલીમાં શું બરેલું હતું એ મને કેખાડ્યું ન હતું. જેવી તે' અને થેલી શીલ-શીકા સાથે સોંપી હતી તેવીજ સ્થિતિમાં તને સોંપી ને તે' નીશાનીએ તપાસી પણ લીધી, કહો હવે હું શું બાધું ? કાઝીનું આવું બોલવું સાં-ભળી બીચારી ફાતમા તો હંચાબગ થઈ ગઈ અને રોતી કકળતી કહેવા લાગી કે-“ કાઝી સાહેબ ! થેલીમાં મ્હોરો મેં મારા હાથથી બરી સીવી શીલ શીકા કરી રાખેલી હતી જોઈને હું કેમ માનું ? હું ગરીબ છું મારી જીવનદોરી એ મ્હોરોપરજ રહેલી છે કહાવ્ય આપને એવો વીચાર હોય તો સાચવ્યા બદલ અરધી મ્હોરો આપ રાખો અને અરધી અને આપો પણ આમ છેક ન કરો એમાં ખુદા રાજી રહેશે નહીં, ગરીબની હાથ લેવી ધરીત નથી. હું આપને બધા અને પ્રમાણીકે બધી બરોસે થેલી સોંપી ગઈ છતાં વિશ્વાસઘાત કરો છો એ તદ્દન અયોગ્ય છે.

ફાતમાનું આવું બોલવું થતાં કાઝી તો લીલા પીળા થઈ ગયા કેમ કરી તાહુકમા કે-“ જો મધારે ગજબ કરીશ તો નવનું ૧૨ વેતરારો માટે મુજે મ્હોરો લેર ચાલી જ નહીં તો હવે ધક્કા

મારી કદાવળી પડશે. આવો બોલ સાબળતાં હાતમાયુ નિરાશ થઈ કાઝીને ઘેરથી બહાર નીકળી ખીરખલની પાશે ગઈ અને પોતાનો તમામ હાલ કહી સંભળાવ્યો. ખીરખલે કાઝીને બોલાવી મ્હોરો સંજમી પુછ્યું કે-“ તમે આ બાઈની થેલીના સંજમમાં શું બળે છે ? ” કાઝીએ કહ્યું “ સાત વર્ષ ઉપર આ બાઈ મારે ત્યાં એક થેલી મુઠી ગઈ હતી તે ગઈ કાલેજ એને પાછી સીલ સીલ મુઠાં સોંપી દીધી છે. અને માલમ ન હતી કે એ થેલીમાં એણીએ શું ભરેલું હતું ? ” કાઝીનું બોલવું સાંભળી રહેજ ખીરખલના મનમાં શંકાને જન્મ મળ્યો, છતાં પણ એ વખતે કાઝીને વિદાય કરી તે બાઈને કહ્યું-“ બાઈ ! તું શીકર કરીશ નહિ હાલ એ થેલી મારે ત્યાં રાખીને ખુશીથી ઘેર જ, હું થોડાજ દિવસમાં તારી મ્હોરોનો ખતો લગાડી દઈશ.” એવી રીતે ‘ધીરજ આપી તેને વિદાય કરી.

ચાર માંચ દિવસ વહી ગયા બાદ રાત્રે પચારીમાં સુતે સુતે ખીરખલને એક એવો તર્ક સૂઝી આવ્યો કે તેના લીધે ખીજાનાં નવી ચાલર કાતરથી જરા કાપી દીધી. ખીજે દીવસે નોકરે તે ખીજાનું ઉપાડતી વખતે ચાલરને ફાટેલી જોઈ તેથી ગભરાઈ બીજા નોકરોને પુછી જોયું પણ તે નોકરોમાંના એક ધરડા નોકરે જરા હિંમત આપી સલાહ બતાવી કે “ આપણા મ્હોરમાં અમુક ઠેકાણે રહેનાર અમુક રકુગર રહે છે તેની પાસે આ ચાલર લઈ જા કે તે તને ખેમાલુમ રહુ કરી દેશે કે તેને જોઈ શકાણું પણ વખતે બુલાવો બાઈ જશે, માટે ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી; કેમકે જે વસ્તુને સંધારવાના ઉપાય મેળુઈ છે તે માટે શીકર કરવી એ દીવાનાનું કામ છે” બુદ્ધનું આવું બોલવું સાંભળી સર્વેને ધીરજ

આવી અને તરત તે આદર રકુમર (તુનનારા)ને ત્યાં જઈ એમાલુમ રકુ કરવા તેને બલામણુ આપી. રકુમરે પણ તક્ત એમાલુમ તુષ્ટી આપી. એ જોઈ નોકરો બહુજ ખુશી થયા અને તે રકુમારને મહેનતનું કામ આપી તેઓ ઘેર ગયા. માદર જેમની તેમ બીજા નામાં પાથરી દીધી. રાત્રીની વખતે બીરબલ શયન કરવા ગયો અને આદર તરફ નીગાહ કરી તો સાંધેલાનું કે તુનેલાનું નિશાન પણ ન જોયું એ જોઈ બીરબલે હબુરી નોકરને પુછ્યું કે—“કાલે આ બીજાના પરની આદર ફાટેલી હતી છતાં આજે કેમ તાલમ પડતી નથી?” આ પ્રશ્ન સાંભળતાંજ નોકર મંબરાયો, એ જોઈ બીરબલે કહ્યું—“મંબરાવાનું કંઈ કારણ નથી. તારો જે કાંઈ યુન્હો થયો હશે તે માફ કરવામાં આવશે માટે જે સાચું હોય તે કહી દે.” નોકરે ઉત્તર આપ્યો કે—“મહેરબાન ! કાલે આદર ફાટેલી મારા જેવામાં આવતાં મેં તેને રકુમરની પાસે તુષ્ટાવી દીધી છે એમાં જો કંઈ યુન્હો થયો હોય તો તેની મારી બક્ષવી થટે છે.” બીરબલે કહ્યું—“એ રકુમરને મારી પાસે જરા બોલાવી લાવો.” આ પ્રમાણે હુકમ થતાં નોકર તુનનારાને બોલાવી લાવ્યો. એટલે તેને રાજ સાહેબે પુછ્યું કે—“મહેરાની થેલી તમે ક્યારે છુની હતી તે સત્ય રીતે જણાવો. રકુમરે કહ્યું ‘મહારાજ ! આશરેથી કહીશ કે એક થેલી મેં એ વર્ષ ઉપર તુનેલી છે અને તે તુનાવનારો એક કાઝી હતો. બીરબલે પુછ્યું—“એ થેલીમાં શું ભરેલું હતું તેની તમને ખબર છે?” રકુમરે કહ્યું—“જી તેમાં કલાંકના કકડા અને પેસા હતા.” બીરબલે પુછ્યું—“એ કામ કરવાની મહેનત શું મળી હતી?” રકુમરે કહ્યું—“એ સોના મહેરા ” બીરબલે પુછ્યું તે સોના “ મહેરા વઢાવી દીધી છે કે ખરમાં પડી છે?” તુનનારે

કહ્યું એક વટાવી છે અને એક માણસ છે. ” ખીરખલે કહ્યું—“ એ મહેરને જરા અહીં લઈ આવો ? આવો હુકમ થતાંજ રકુમર પોતાને ઘેર મ્યો અને રહેલી મહેર લઈ પાછો ખીરખલની હજુર આવ્યો.

રકુમરના આવતાં પહેલાં પેલી બાઇ અને કાઝીને બોલાવી લીધેલાં હતાં. કાજીએ રકુમરને આવેલો જોયો કે તેના હાથજ ઉડી ગયા મ્હોં ઉપર સાંભાસ કળી ગઇ, ફવાટાં વીખળાઇ ગયાં કપાળે પરસેવો ઝુટી આવ્યો અને હીલનો ધબકારો વધી પડ્યો. ખીરખલની નજર કાજી તરફ જતાં તેની મુખમુદ્રા જોઇ નિશ્ચય કરી લીધો કે કાઝી રકુમરના આવવાથી ગભરાયો. ખીરખલે પેલી મહેર લઈ બાઇને આપી કહ્યું—“ બાઇ આ મહેર ઉપર બારીકાઈથી નજર કર કે તારૂં કરેલું નિશાન છે ? જો હોય તો બતાવ ” તે બાઇએ બારીક રીતે તપાસી જોયું તો પોતાનું કરેલું નિશાન તેની નજરે પડ્યું અને તે ખીરખલને બતાવ્યું. પછી ખીરખલે રકુમરને થેલી બતાવી પુછ્યું—“ શું એ વર્ષ ઉપર જે થેલી તુની હતી તે આજ હતી. ” રકુમરે કહ્યું—“ જી હજુર ! આજ થેલી છે. ” ખીરખલે પુછ્યું—“ તમે કઈ જગોએથી તુની હતી ? ” રકુમરે બતાવ્યું—“ આ જગોએ તુની હતી. ” તે પછી ખીરખલે કાઝીને પુછ્યું—“ કહો હવે તમે શું ઉતર આપો છો ? ” આવો બોલ સાંભળતાંજ કાઝી નિશ્ચય બની નીચુંજ જોઇ ગયો. ખીરખલે તરત તેને સાચો સુન્દેહાર બાણી તેને કેદમાં મોકલાવી દીધો અને તેના મકાનમાં ઝડપી લેતાં જોમની તેમ બીજી કેલીમાં બરેલી મહેરો મળી આવી અને તે બાઇને બતાવતાં તેણીએ તે મહેરો ચીનકથી ઝોળખી પોતાનીજ છે એમ સાબિત કરી દીધું એટલે કાઝીની તમામ મીલકત સરકારમાં ખાલસા કરી

લીધી તથા મ્હોરો ફાતમાથુને સ્વાધીન કરી અને રઝુબારને બે મ્હોરો આપી ખુશી કર્યો. આ પ્રમાણે કરેલા ન્યાયથી બાદશાહ અને કુલ સમાસદો તાબુબ થયા અને બીરબલના બુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યા.

સાર—(૧) પસા બેઠાં બલબલનાં મન ચળી ગય છે. (૨) પસા વગેરે જે કંઈ ચીજ કાઢેને ત્યાં અનામત મુકવી હોય તો જેને ઘેર સોંપવી હોય તેને તે વસ્તુ બતાવી અણી તથા ત્રાહીત મનુષ્યના વિશ્વમાન સુંપરદ કરવી, નહીં કે ગુપ્તગુપ્ત તેવી બાબતનો સંબંધ ચલાવી પહેલેથી લીધા વિના સોંપી ચાલતું થવું (૩) અમલદારોએ માત્ર પુરાવાપર આધાર ન રાખતાં આસપાસના ભારીક સંચોગો માટે તલ સ્પર્શ વિચાર કરી પુર્ણ ચાલાકી સાથે તપાસ ચલાવી ગુન્હાનો શોધી કઢાડવો. (૪) સત્તાવાળાએ કે લાગવમવાળાએ ગુન્હા કર્યો હોય તોપણ પક્ષ રહિત કેસ ચલાવી યોગ્ય શિક્ષા આપવી કે જેથી અન્ય પશુ એવો અન્યાય કરતા અટકે.

વારતા સતાવીશમી.

“ કમ શાંતિ કરનારપરજ સીઆ વિશેષ પ્યાર રાખે છે ”

એક સમય અકબરશાહની હજુરમાં એક પુરુષ આવી એવી ફરીયાદ કરી કે—“જલ્દાંપનાહ ! મારી આ ફુરાચારિણી છે અને બાર પુરુષ નિરંતર આવે છે પણ તે મારા બાલુવામાં નથી આવતો કે કોણ છે ? માટે તેને પકડી આપવા મ્હોરબાની થવી જોઈએ. ” બાદશાહ તેની વાત સાંભળી તેને એક ઉમ્મદા અપરથી બરેલી શીશી આપી કહ્યું કે—“ આ શીશી તારી બેદીને સુંપરદ કરજો અને તેને બલબલ આપજો કે આ શીશીમાંથી કિંમત

પણ અતર ઉપયોગમાં લાગત નહીં. જે આ પ્રમાણે કરીશ તો તારો મુંહેમાર હું પકડી આપીશ. ” આટલું કહી તેને વિદાય ક્યો અને તે ગરબુ મનુષ્યે પણ તેજ પ્રમાણે પોતાની બેરીને અતરની શીશી સોંપી પુરતી બલામણુ આપી.

ફરીયાદીના ગયા પછી શાહે તેના ઘરની આસપાસ ફર્યા પોલીસના માથુસોને : એવી બલામણુ આપીને એસાર્થ કે જે અમુક સખ્તના ઘરમાંથી તમેને જે નમુનો આપ્યો છે એવા અતરની ખુશ્ખો સહીત કોઈ પુરુષ નીકળે તો તેને તુરત કબજે કરી અહીં લેઈ આવવો.

જ્યારે પેલી સ્ત્રીનો ચાર રાત્રિના સમય આવ્યો ત્યારે પેલી દુરાચરણી સ્ત્રીએ તરત પેલી અનામત તરીકે સોંપેલી અતરની શીશી પેટીમાંથી બહાર કઢાડી તરત તેમાંનું અતર ચારને લગાવ્યું, અને ચાર પણ તેની ખુશ્ખોથી મસ્ત બની તેની સાથે મત્રાદ લૂંટવામાં લીન થયો. પરસ્પર કામ સાંતિ થયા પછી પ્યાર ભરી વાતો કરતાં ચારે પૂછ્યું કે—“ મારી સજીવન મૂળી ! આ ઉમદા બસરાઈ અતર તારે હાથ ક્યાંથી આવ્યું ? ” સ્ત્રીએ સ્મિત હાસ્ય વક્ર કઢાક્ષ અને હાવબાવ સદ્ બાલીબન આપી કહ્યું—

“ મારા દીલોબન ! આ અતરની શીશી અને મારે ઘરવાળે આપી હતી અને મને સાત બલામણુ કરી હતી કે એમાંથી વાપરીશ નહીં, પરંતુ તેના હુકમની અને ક્યાં દરકાર. મને તો માત્ર આ મારા રસિલા હબિલા છેલ અને ફાંકડા સંરકારની જ દરકાર છે. કદાચ અતર વાપર્યાની બદલ ધણી કેઈ બળડશે કે મારે મારશે તો તે તારી ખાતર સહન કરી લઈશ, પણ મારો શોખ તો પુરો થયો છે ને ? મારા રસીક મણી ! તમારી ખા-

તર કદાચ મારી મરણ ધડપરથી અલગ થવાનો વખત આવે
 તો પણ શું થયું ? આસક નહ, સાધક, સુરવીર અને યોગી થયું
 એ સ્તેષ નથી પણ ખરાખરીનો ખેલ છે, જે પાર પહોંચે તો
 મોજ માણે અને વચમાં સપડાઇ પડે અપાર કષ્ટ બહારી લે;
 માટે એ તો ઈચ્છે એ ગમ પાંચ છે. સત્ય સ્નેહ થયે ત્યાં
 ન્યાત જતનો નિયમ રહેતો નથી. મોટાઇ રહેતી નથી અને દુ-
 નિયાદારી પણ રહેતી નથી. પરિપક્વ પ્રેમ એનુંજ નામ છે કે
 સદા એકરંગ રહે તેજ, તો વ્હાલા તમારા પ્રેમની ખાતર પ-
 તિને પણ પેંજર તુલ્ય ગણી તેના કુકમને હવામાં છોડી દઈ
 તેમાં નવાઇ જેવું નથી.” આવાં પ્યારનાં વચનો સાંભળી ચારે
 પ્યારથી કહ્યું કે—“ મારી આંખની પુતળી તારે આવે ખોલ
 મજબૂતના પક્કા રંગ સરખો પ્યાર છે તોજ. હું પણ માત પિતા,
 માઇ, કુટુંબ કબિરો, ધરખાર કે ઈજ્જતની જરા દરકાર ન
 રાખતાં નિરંતર તારી હાજરીમાંજ હાજર રહું છું. મારી મન
 મોહના મેં પણ એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારા જીવમાં જીવ
 હોય ત્યાં સુધી તારી સંગાથે સત્ય સ્નેહ નબાવવો, કદિ દેવયોગે
 વિપત્તિનું સાતપડું વાદળ મારા શિરપર ઘેરાઇ આવે તો પણ
 શું થયું એ તો માથા સાટેનો માલ છે. કષ્ટ સલા વિના કાર્ય
 સિદ્ધ ક્યાંય પ્રાપ્ત થતીજ નથી માટે મારી પ્રેમમુર્તિ ! હું
 હને સદૈવ આવીજ રીતે સાંસારીક સુખ આપતો રહીશ. ” વગેરે
 વગેરે વાતો કંઠી પોતાની આશનાને આનંદ :આપી રજા માગી
 પોતાના ધર બણી રવાના થયો, જેવોજ તે ધરની બહાર નિકળી
 જરા દૂર ગયો કે તરત તેને પેલા સરકાર તરફથી બેઠેલા છૂપી
 મોલિસના માથુમોએ તેને પકડ્યો અને કહ્યું—“ તમને બાદશાહ

સાહેબ બોલાવે છે માટે ઝટ આગળ ચાલ્યો. ” આવો હુકમ સાં-
ભળતાં તેણે એટલુંજ પુછ્યું કે તમે કાણ છો તે બંધાં સુધી
મારા જથ્થામાં ન આવે ત્યાં સુધી તમારા હુકમને તાબે ચ-
નાર નથી. માટે તે પહેલાં જણાવો. સીપાઈઓએ કહ્યું—“ અમે
છૂપી પોલીસના માણસો છીએ અને જુઓ આ અમારી પાસે
ચુપ પોલીસનાં ચિન્હો છે, કહો હવે એ સરકારી ચિન્હોને તાબે
ચરો કે કેમ ? ” જર પુરશે કહ્યું—“ હવે તો હુકમને માન આપ્યા
શિવાય છુટકોજ ક્યાં છે ! બાધ છોડતો માલિક અપત્યાર છે
તો પછી તમે જે હુકમના બંદા તેની સાથે શા માટે રકતક કરે ? ”
એમ કહી તેઓને તાબે થઈ આગળ ચાલ્યો અને ખુદ નામદાર
હજુરની હજુર તેને સીપાઈઓએ લાવી ખડો કર્યો

બાદશાહે તરત પેલા ફરીયાદીને બોલાવી કહ્યું કે, —જેને તું
દંમેશાં બોળતો હતો તેજ આ તારી ઝીની ચાર છે ? કેમ જે
તને અધિથી અતરની શીશી આપવામાં આવી હતી અને જેને
નહિ વાપરવા માટેની તારી દુરાચરણી ઝીને સખત લલામથુ
કરી હતી તેજ અતર આ દુરાચારી પુરખના પાસે મેંકી રહ્યું છે,
વિશેષ ખાત્રી માટે તારે ઘેર જે શીશી ઝીને અનામત તરીકે
સોંપી છે તે લાવીને તેની અંદરથી એટલું થયેલું જે અને ખુશ્મો
સાથે પણ સરખામણી કરી લે એટલે નિસંદેહ. ” આવું જા-
હનું બોલવું થતાં પેલા ફરીયાદીએ તેજી કર્યું તો પુર્ય ખાત્રી
થઈ કે આ પુરખજ મારી કુલટા અમીનીનો ચાર છે તદ્દનંતર
તે ચારને અને દુરાચરણીને ચોગ્ય નશિયત આપવાના ઇલાજ
અમલમાં લેવાયા.

સાર—(૧) જે પુરસોમાં ઝીને સ્વાધીન કરવાની ઘટિત
શક્તિ હોતી નથી કિંવા ઝીને કાઈ પ્રકારે પણ સુખશાંતી

આમ ન થતી હોય તેથી સ્ત્રી નહીં વર્તણૂકવાળી થાય છે.
 (૨) દુરાચારી સ્ત્રીઓને યાત્રના ખર્ચ સંપાદન શિવાય કશાની પણ દરકાર હોતી નથી. તથા તેને કૃષ્ણ ધર્મ વિગેરેની કે શરમની કશી પ્રવાહ હોતી નથી. માત્ર પ્રવાહ કામ શાંતિનીજ રાખે છે (૩) જે સમય જ્યેષ્ઠતા પુરાવા ન હોય તો અધીકારીઓએ કોઇ યુક્તિ વાપરી સાચા ગુન્દગારને શોધી લેવા માટે ખંત રાખવી, (૪) યુક્ત પોલીસના માણસોએ પણ ખરી નિમકહલાલીથી પોતાની નોકરી બળતી જેમ અને તેમ અરોપીનેજ રાજદંડ દેવરાવવા આપતાં પગલાં ખરડાં નાહ કે ચેરીમેરી મળતાં કે શરમ સીપારસ આવી લાગતાં સાચા ગુન્દગારને છોડી દઇ રસ્તો જનારને સજાવી શિક્ષાને પાત્ર કરાવવા; (૫) કોઇ પણ સાચુસને તાબે થતાં પહેલાં તે કાણુ છે શ્યા માટે અને તાબે કરવા ધારે છે અને તેનો હેતુ શું છે વગેરેથી વાકેફ થઇ પછી તાબે થવું.

વાર્તા આઠવીસમી.

“વ્યવહાર બાળવવા માટે કેવી વિધતિઓ વેઠવી પડે છે ?”

એક કૃષ્ણચંદ નામનો મહાન આપારી દાંત્રી સહેરમાં રહેતો હતો. એ શાકુકારની દુકાન ધણી બુના વખતથી એક સરખી અને ઉત્તમ વ્યવસ્થા સહીત ચાલતી હતી. એ પેઢીની આડતો દેશો દેશ અને સહેરો સહેર હતી. એક દિવસ સંયોગવાન એકી વખતે ખડા ઉતાર હુંડીઓ ફક્ત પાંચ લાખની જ આવી હતી એટલે તરત રૂપિયા અડધી આપવાજ એકઠાંએ આપારીએ ચાહે તો લક્ષ્યાધિપતિ કે કરોડાધિપતિ કહેવાતા હોય

પણ તેઓના ઘરમાં તેટલાં નાણાં સિલીકમાં હોતાં નથી. તે તેા આપારમાંજ રોકાયલાં હોય છે. પોતે માત્ર ત્રણ પહોર રજો, પણ નાણાં તેા આડે પહોર રજ્યાજ કરનાર છે. તેા પછી તેઓને ઘરમાં રાખી મૂકયે કેમ પાલવે ? અવાર નવાર એક બીજાને ત્યાંથી આવતાં જાય એટલે વ્યવહારમાં ખામી આવે નહીં એવો ક્રમ રાખેલો હોય છે, પરંતુ કૃષ્ણચંદ શેઠને તેમ ધવામાં એ અડચણ આવી કે જે દિવસે તરત રોકડા પાંચ લાખ રૂપિયા બચવાના તે દિવસે સિલીકમાં માત્ર પાંચ હજાર રૂપિયાજ હતા એથી આંટ જળવવાની ફિકરમાં પડ્યા. લાગતા વળગતાઓને ત્યાં યુમારતાઓને મોકલી નાણાની સમવડ કરાવવા માંડી. પણ સમયની બલિહારીના લીધે કયાંયથી પણ જોઈતી રકમનો તાકેડો ખાધો નહીં એથી શેઠ બહુ ફિકરમાં ફસાયો. હવે શું કરવું અને હાલ ઘડી મોટી રકમ કયાંથી લાવી પુરી પાડવી તેજ વિચારમાં નિમગ્ન થઈ ગયો. દરદાગીના વગેરે મારી પાસે પુષ્કળ છે પણ શું તે મારાથી આટલી પાંચ લાખ જોટલી નાની રકમ માટે કોઠને ત્યાં મૂકવા જવાય ? જો તેમ થાય તેા તેા પછી આગરને માથે છીણી મુકાઈજ તેા. તે તેા ગ્રાણ્ય ગયે પણ ન બને, માટે અન્ય કોઈ ઇલાજ લેવાય તેાજ બને એમ વિચાર કરતો કરતો કેટલોક વખત લમણે હાથ દઈ બેસી રહ્યો અને છેવટ તે એ વિચારપર આવ્યો કે-માત્ર હવે એક પ્રેમચંદ શેઠને ત્યાં જવાતું ખાટી રહ્યું છે ને ત્યાં હું જાતે જઈ તેા રૂપિયા મેળે. પણ તે મહા દુષ્ટ હસ્યનો કુદૃત્ય કરનારો. ખોટાં ખત લખાવનારો, જુદી સાક્ષિયો બચાવનારો. પાપ પુન્ય ન ગણવાં ફક્ત બેન મેલવાનારો અને ખોડ લેતી જોડ નહીં એવો કાણો છે એટલે એમાં

શી ખામી હોય, પણ કરવું શું ? ગરજે ગણેકાને પણ બાપ કહેવો પડે—એ કહેવતને માન આપ્યા વિના અત્યારે છુટકાજ નથી માટે ચાલ છપ્પડા । હવે એનેજ ત્યાં, એમ નિશ્ચય કરી કૃષ્ણચંદ્ર પ્રેમચંદ્રને ઘેર ગયો. પરંપર યથોચીત પ્રણામ કરી વાતો કરવા લાગ્યા. મતલબની વાત કરવાનો સમય લાવી કૃષ્ણચંદ્રે એક માસની મુદતે પાંચ લાખ રૂપિયા ચાર રામ લેખે બ્યાજ સહીત સેવા માગણી કરી, પણ પ્રેમચંદ્ર તેમ કરવા ચાલતો ન હતો. માત્ર પોતાના અંતરંગમાં નીજ દરકાર નથી. તેમ તમારા સરખા ગર્ભશ્રીમંત પાસેથી બ્યાજ લઈ રૂપિયા આપવા એ યોગ્ય માનતો નથી. આપ કોઈ દીવસ નહીં અને આજે જાતે ચાલી મારે ત્યાં પધાર્યો છે તો તો આપથી રૂપિયા વધારે નથી માટે રૂપિયા ખુશીથી લઈ જાઓ. પણ મારી એક અરજ છે તે એ કે જો મુદતસર રૂપિયા નહીં આવતાં વધારે વખત જશે તો તે રૂપિયાના બદલામાં આપના શરીરનું સવાસેર માંસ મારે હાથે કાપી લઈશ. જો એ શરત કમુલ હોય તો ગણીશ્યો રૂપિયા.

આ પ્રમાણે પ્રેમચંદ્રનું બોલવું સાંભળી કૃષ્ણચંદ્રે વિચાર્યું કે “ દુષ્ટે તો મારું કાસલ કહાડવાજ નિશ્ચય કર્યો; પરંતુ તેનું ધાતું થવાનો વખતજ આવશે. નહિ. મુદત પહેલાં તો પચીસ લાખ રૂપિયા જોઈશે તો લાવી ખડા કરી દઈશ. માટે તેની શરત કમુલ કરવામાં શો વાંધો છે ! બ્યાજ પચીસ અને આંટ સચવાશે, તો પછી શા માટે બુલવું જોઈએ, ભલે એ દાવ પેચમાં રમે અને ધારે કે મારી સાથેની શરતમાં કૃષ્ણચંદ્ર હારશે તો તેનો ધાટ ઘડાઈ જશે. ને પછી સંતતી છે નહિ તેથી પેઢીનો વહીવટ બંધ પડી જશે. એથી અમારી પેઢી વધારે માનવંતી

મશે પણ તે વિચારો શેખસહીના સરખાજ છે. હશે તેમાં મને શું તુકસાન છે ? મારે તો મારો સ્વાર્થ સિદ્ધ થાય એટલે કંઈ રીતો મદદ છતાં “અણી ચુકેા એકસો વીસ વર્ષ છે” આ પ્રમાણે નિશ્ચયપર આવી બોલ્યો કે—“હા, જો હું મુદત પુરી થતાં નાણાં ન બરી શકું તો મને તમારા ધરાદા પ્રમાણે સવાસેર માંસ કાપી લાજે.” પ્રેમચંદ્રે કહ્યું “વાર ત્યારે એ સંબંધના એટલા અક્ષરો લખી આપો એટલે પત્યુ. કૃષ્ણચંદ્રે તરત તેટલા અક્ષરો લખી આપ્યા અને રૂપિયા લખ પોતલને ઘેર ગયા, અને જાંટ સાચવી જાનવંદાન થયો. અહા ! વ્યવહારની વાટ પણ વિકટ વિપત્તીઓથી ભરપૂર છે ! !

પ્યારા પાઠકો ! ઈશ્વરની મતિ વિશ્વથી ન્યારીજ છે. મનુષ્ય જે ધારે છે તેનાથી વિપરીત વિચાર દેવના આજ્ઞતા દેખાય છે. કેવીજ કવિયોએ કહ્યું છે કે—મેરે મનમેં આર છે કંતા કે ખન આર એધો કહે માધો મુનો કુઠી મનકી હૌર. વાસ્તવિક રીતે વિચારતાં ધણી પખત એવાજ કાખલાએ દૃષ્ટિએચર લાય છે. અરે ! દુરની ક્યાં વાત કરવી ? આપણા કૃષ્ણચંદ્રનીજ વાત વિચારો કે—તેણે પ્રેમચંદ્રનાં નાણાં તરત પાછા આપવા બાંધી દેતાં. પણ તેના મનની વિચારણા મનમાંજ રહી, મુદત વીતી ગઈ. જમાથી નાણાં આવવાનાં હતાં ત્યાંથી આવી પહોંચ્યાંજ નહીં, તખીયત નાદુરસ્ત રહેવાથી અન્ન ખટપટ પણ કરી બની સહી નહીં, અને કુદ પ્રેમચંદ્રે નાણાં વસૂલ કરવાતો તપાદો શરૂ કર્યો. એથી તેણે (કૃષ્ણચંદ્રે) સગાં સંબંધીઓ વગેરેને કહી પાંચ લાખ રૂપિયા જાજ સહીત એકઠા કરી પ્રેમચંદ્રને ત્યાં પહોંચતાં કરાવ્યા, પણ તેણે તે રૂપિયા લેવા ના પાડી, કેમકે વાયદો વીતતાં એની કુદ પારણા પાર પાડવાનો લાભ હાથમાં આવી

સાચો હતો અને પાંચ લાખ રૂપિયાની ગરજ ન હતી પણ તેનો જનન લેવાની ગરજ હતી એથી તેણે કહેવરાવ્યું કે—“ હવે શરત પ્રમાણે રૂપિયા લેવા ખુશી નથી, પણ સવાશેર માંસ એના (કૃષ્ણચંદ્ર) ના શરીરનું મારે હાથે કાપી લેવા ખુશી છું. ” આવા વાક્ય સાંભળી ગુમાસ્તો પાછો આવ્યો અને કૃષ્ણચંદ્રને સર્વ દ-કીકત કહી સંભળાવી. એટલે તો તે બીયારો મુળ તો બીમારી ભોગવતો હતો અને તેમાં વળી આ પ્રાણધાતક સમય દષ્ટિ સ-મીપ ખડો થયો જાણ્યો જેથી વધારે બીમાર થઈ ગયો. પ્રકૃતિ છેક લથડી ગઈ, કરારથી બંધાઈ ગયો હતો એટલે લાચાર હતો. વ્યવહારીઆઓને તો માત્ર જાનના સાટેજ કરોડો રૂપિયાનો વ્યાપાર ચાલે છે. કરાર પ્રમાણે પળવું એ તો એઓની મુખ્ય ફરજજ છે એટલે નાંહલાજ હતો.

કુદૃષ્ટ પ્રેમચંદ્રે કેટલીક વખત કરાર પુરો પાડવા કહેવરાવ્યું પણ તે બીયારો બીમાર હોવાથી કશું પણ કરી શક્યો નહીં તે હલ્લો એ રીકરને લીધે ઘટના વિશેષ દોસ્ત થતો ગયો. પ્રેમચંદ્ર તો લાગતી કૃષ્ણચંદ્રપર ફરીયાદ માંડી એટલે કૃષ્ણચંદ્ર અશક્ત હતો છતાં પણ કાઝી (ન્યાયાધિકારી) ના તેડથી કચેરીમાં ગયો. કાઝીએ કૃષ્ણચંદ્રને પૂછ્યું કે—“ શું તમોએ આ કચેરીમાં હાજર છો એ પ્રેમચંદ્ર પાસેથી આવી શરતે પાંચ લાખ રૂપિયા લીધા હતા કે જો એક મહીનામાં તે રૂપિયા ન આપી શકું તો મારા શરીરમાંથી સવાશેર માંસ તમારા હાથે કાપી લેશે. ” કૃષ્ણચંદ્રે અરજ કરી—“ હાથ ધરાવતો એવો કેયો હતો, પણ મેં વ્યાજ સાથે રૂપિયા મોકલાવ્યા છતાં એમણે લીધા નહિ. ફક્ત એ તો સવાશેર મારા શરીરનું માંસ લેવાજ માગે છે. માટે આપ સાહેબને જે થોડું લાગે તે ન્યાય આપો. ” કૃષ્ણચંદ્રનું આ પ્રમાણે

બોલવું સાંભળી કાઝીએ કહ્યું—“ તમારી કપ્પુલાતથીજ તમે બંધાઈ ચુક્યા છો. એટલે હું હવે તમને છોડી શકતો નથી. હવે તો ફરીયાદી જે જગેથી સવાશેર માંસ કાપી લેવા માગે તે જગેથી કાપી લેવા દો.”

આ પ્રમાણે કાઝીના કેસલો સાંભળી કૃષ્ણચંદ્રના તો હોશજ દડી ગયાં, બમને લીધે દેવા બંગળ થઇ ગયો અને અંગો અંગ પરાયાં થઈ પડ્યા. પણ તેને વાદ આવ્યું કે—“ હુઝા વખતે જેઈ ધારણ કરી યોગ્ય ઉપાય લેવા કે જેથી વિપત્તિનું વાદળ વળતે, વેરાઈ પણ જાય.” એમ વિચારી તેણે કાઝીને અરજ કરી કે—“ આ ફરીયાદીના રૂદ્ધાંતે મારે શહેનશાહની હજુર અરજ કરી દાદ મેળવવી છે માટે હજુરથી તરફનો જ્યાંસુધી ચુકાદો ન મળે ત્યાં સુધી આપ આ આગતે અમલમાં ન લાવશો એવી મારી અરજ છે.”

કૃષ્ણચંદ્રની આ અરજને કાયદાં પ્રમાણે કાઝીને કપુલ રાખ્યા વિના છુટકોજ ન હતો એથી એ અરજ કપુલ રાખી એટલે કૃષ્ણચંદ્ર તરત અકબરશાહ હજુર અપીલ નોંધાવી, યોગ્ય ન્યાય મેળવા અરજ કરી. બાદશાહ પણ તે બંને વાદી જિતવાડીને પીછાણતો હતો કે એઓ પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો છે છતાં આ નવાઇ જેવા બનાવ જોઇ બહુ ચક્તિ થઈ ગયો. કૃષ્ણચંદ્ર નગરશેઠ હતો અને તેની દુકાન પેઢી દર પેઢીથી મારે આટ સહિત ચાલતી હતી તેમજ કેટલાક સરકારી કામોમાં પણ તેણે મ્સારો ભાગ લીધેલો હતો એથી બાદશાહને એવો વિચાર થયો કે જો ન્યાય ધર્મ કાયમ રહેતાં કોઇ રીતે એના માનવંતા ગૃહસ્થનો જ્વન બચે તો વધારે આનંદ થાય, પણ એ કામ બીજાના શીરાય અન્ય કોઈ ન્યાયાધીકારીથી થઇ શકે તેવું નથી માટે તેમજ સોંપવું યોગ્ય છે. એવો વિચાર કરી કૃષ્ણચંદ્રને કહ્યું—“ તમારી અપીલના સંબંધમાં થતો હન્સાઈ મળશે. તમે ખુશીથી ઘેર જાઓ ? હાલ તમા-

રી તળીયત તદન લથડી ગયેલી છે માટે અહીં આવવા કરવાની નાહક તસ્દી લેશે નહિ. ઘેર રહી સુખપુર્વક આપણાપચાર કર્યો કરો.” ખુદાવી‘દનુ’ ! આવું બોલવું સાંભળી કૃષ્ણચંદ્રને ધીરજ આવી કે મારા પર નામદારની રહેમ નગર છે માટે મારો બચાવ થશેજ. આથી તે વિનય પુર્વક સલામ કરી પોતાને ઘેર ગયો.

ખીજે દીવસે અકબરશાહે ખીરખલને કૃષ્ણચંદ્ર સંબંધી આ-
કેસ કહી સંભળાવ્યો. અને અન્યાય થાય નહિ ને કૃષ્ણચંદ્રનો
જનન બચે એવી કોઇ અપુર્વ યુક્તિ શોધી ઇનસાફ આપો એવો
વિચાર દર્શાવ્યો. ખીરખલે પણ એટલુંજ કહ્યું કે—“ નામદારની
મરજી મુજબજ ન્યાયપુર્વક નગરશેઠનો બચાવ થશે.”

કૃષ્ણચંદ્રે અપીલ કરી છે એવું જાણ્યું કે તરત તેના વિશ્વ
પ્રેમચંદે પણ બાદશાહના હજુર અરજ દાખલ કરી, એટલે બા-
દશાહે ખીરખલને કહ્યું—“ આ પ્રેમચંદની કૃષ્ણચંદ્ર પર સવાશીર
માંસ કાપી લેવાની દાવાની અરજ છે માટે એમને યોગ્ય ઇન-
સાફ આપો” ખીરખલે કહ્યું—“ માત્ર નામવરની આજ્ઞા થવાનીજ
દેર. હવે ન્યાય આપવામાં વિલંબ લાગશે નહિ.” એમ કહી નગ-
રશેઠ કૃષ્ણચંદ્રને બોલાવી મંગાવ્યો. અને પ્રેમચંદ સન્મુખ ખડો
કરી પ્રેમચંદ્રને પુછ્યું કે—“ કેમ તમારે રૂપીઆ તો જોઇતા નથી
ને ? પ્રેમચંદ્રે કહ્યું—“ જી ના. મારે તો કરાર પ્રમાણે સવાશીર
એના શરીરનું માંસ જોઇએ છે.” ખીરખલે કહ્યું—“ બલે ઠીક છે
તેમજ કરો. પણ સરત કરતાં વધારે કે બોણું માંસ કાપશે કે
લોહી નીકળશે તો તમારાં ધરખાર સરકાર જમ કરશે અને તમા-
રાં બાળ બચ્ચાં સહિત સર્વને હમણાં ફક દેવામાં આવશે.”

આ પ્રમાણે આજ્ઞા સાંભળતાંજ પ્રેમચંદ્ર મંભરાયો અને
એક શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહિ. ખીરખલે ફરી હુકમ કર્યો—કે

“ જલદી કરો, કેની રાહ જુવો છો ? તમારી સરત માંસ કાપી
 સેવાની છે તે પુરી કરો. પ્રેમચંદ્રે કહ્યું—મને માંસ જોઈતું નથી.
 પાંચ લાખ રૂપીઆ બાજ સાથે અપાવી દો. ” ખીરખલે કહ્યું—
 “ જે વખતે કૃષ્ણચંદ્રે રૂપીયા મોકલાવ્યા હતા તે વખતે કેમ
 લીધા નહિ ? હવે રૂપીયા નહિ મળે, બસ માંસજ લેવું પડશે ?
 તું તેમ નહિ કરીશ તો રાજ હુકમનું અપમાન ક્યોનો જુન્હો લાગુ
 થશે, અને તે બદલ દશ લાખ રૂપીયાનો દંડ સેવામાં આવશે.
 માટે કહો હવે શું કરવા માગો છો તે જલ્દી કહો ” પ્રેમચંદ્રે
 કહ્યું—“ મહેરબાન સાહેબ ! મારે તો હવે ક્યું પણ જોઈતું નથી.
 ખીરખલે કહ્યું—“ તે રાજ આજ્ઞાનો અગાદર કયો માટે દશ
 લાખ રૂપીયા દંડમાં આપવા અને પ્રતિષ્ઠિત નગરશેઠ પર દેવ
 કરી ઇરાદાપુર્વક તેને મહાબ્યથા કરવા સવાશેર માંસ કાપી સેવા
 યુક્તિ આજ્ઞી હતી એ માટે છ મહિનાની સખ કેદખાનાની તને
 શિક્ષા કરવા મેરટ હુકમ કરમાવે છે. ”

આ પ્રમાણે દંડ અને શિક્ષા થએલી જાણી પ્રેમચંદ્રે ગમ-
 રાયો, પણ ઉપાય શો તેને તરતજ સીપાઇઓ કારામહ-જેલ-
 ખાનામાં લઇ ગયા અને દશ લાખ રૂપીઆ દંડના તેની મીલકત
 માથી વસૂલ કરી લીધા. આ પ્રમાણે ન્યાય આપેલો જોઈ બા-
 દશાહ બહુજ ખુશી થયો અને ખીરખલના ખુદ્દિખાની બહુજ
 તારીફ કરી ધન્યવાદ આપી આવેલા દંડના રૂપીયા બકીસ કરી
 દીધા. તેમજ કૃષ્ણચંદ્રને તેની ઉત્તમ ચાલથી અને પોતાની દુકા-
 નની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કરવા સવાશેર માંસ પોતાના શરીરમાંથી
 આપવા પણ પાછી પાની ન કરી તે બદલ તેને સત્તેજી ધન્ય-
 વાદ આપી તેના લાયક સરખાવ આપી વિદાય કર્યો.

સાર—(૧) ધર્મવાળા બાઇઓ પોતાનો ઉદય થવા કેવા

પ્રવચો રચી સ્થાપાને સપડાવી વેર વાળવા ચત્નો કરે છે. (૨) ન્યાયાધિકારીઓ ન્યાયપુર્વક કેવી ચારીકીઓ શોધી સદાચરણી-ઓના જનન બચાવે છે ? (૩) વ્યાપારીઓ પોતાની આખર જાળવવા કેવાં જોખમો બ્હોરી લે છે ? (૪) કદરદાન રાજ્યધરેા મંત્રીઓના રૂપ કાર્યની કેવી કદર ખુઝે છે ? વગેરે વગેરે આ વાત પરથી ઘડો લેવાનો છે.

વાર્તા ઓગણત્રીસમી.

“ પ્રશ્નોત્તર આપવામાં પણ મનુષ્યની પરીક્ષા થાય છે. ”

એક સમય અકબર બાદશાહ દરબારમાં દરબારીઓ સંગાથે વાર્તાવિનોદ ચલાવતા હતા એટલામાં બાદશાહે પુછ્યું કે—“ રાજ સાહેબ ! દુધ કોનું હોય ? પાંદડું કોનું એષ્ટ ? ફુલ કયું ઉત્તમ ? રાજ કયો મોટો ? ફળ કયું ઉત્તમ ? અને મીષ્ટતા કોની સ્તુતિ પાત્ર છે ? ” આ પ્રમાણે પ્રશ્નો સાંભળી પ્રત્યેક સભાસદો વિચારમાં પડી ગયા કે આ પ્રશ્નોનો જવાબ આપીએ તો યોગ્ય જણાય પરંતુ ખરિખલ સર્વતું પાણી રાખવા મોલી ઉઠ્યો કે—“ પ્રગ્નપતિ પા-લક ! દુધ તો માતુંજ ઉત્તમ છે કે જેનાથી ગર્ભજ માતૃતું પો-પણુ થાય છે. પાન નાગરવેલનું ઉત્તમ છે કે જેના આપવાથી નોકર ધણીના માટે પ્રાણુ ને પશુ ઓવારી નાખે છે અર્થાત પાન ખીદું અડપનારા ધણીની ધારણા પાર પાડવા પ્રાણુની આહુતી પણ આપવામાં પાછા પડતા નથી. ફુલ કપાસનું ઉત્તમ છે કે જેના દારણથી ર થાય છે અને તેથી સુતર બની વસ્ત્રધણી સંસારની લાજ શરમ આગાહ રાખે છે. રાજ્યોમાં મોટો રાજ્ય મેધ છે કે જેના વસસાચી ચરાચરનું પાલન થાય છે. દુધમાં યુત્ર ફળ એજ સર્વોત્તમ છે કે જેના સંપુતાઈથી બાપ દાદાઓનું

નામ ઉજવળ થાય છે અને મીષ્ટતાં જીભની ઉત્તમ છે કે જેના લીધે સર્વે રથજમાં આદરમાન મળે છે અને ધાર્યાં કામ પાર પડે છે. ” આ પ્રમાણે પ્રસાદ મળવાથી બાદશાહ બહુજ પ્રસન્ન થયો અને બીરબલની બુધ્ધિચાતુર્યતાનાં બહુજ વખાણુ કર્યાં.

સાર--વખતે વખત પોતાના મંડળમાં વિચીત્ર પ્રશ્નો કરી કોની બુધ્ધિ વિશેષ તેજ છે તેનો તપાસ કર્યો કરવો કે જેથી કોણ કામની કસોટી વખતે બુધ્ધિવાનની શોધ કરવાની જરૂર ન રહે.

વાર્તા ત્રીશમી.

“ પરીક્ષા મળવાથી પ્રતિત પડે છે. ”

એક સમય સંધ્યા સમયના બાદશાહી દરબારમાં શ્રીખ ઋતુના સખબથી એવી ગમ્મત ચાલી રહી હતી કે જ્યાં ત્યાં બુ-લાખજગના ઇંટકાવ, સુમધીત પુષ્પેતુ પથંગવતું સુવાસીત પુ-ષ્પીના હાર મજરા વગેરેનું ધારણ કરવું, ખસ બુલાખ વગેરે અતરોથી દુપદાએને સુવાસિક કરવા અને દુવારા વગેરેનું ચાલુ થવું વગેરે વગેરે આનંદદાયી શીતોપચારનો ઉપયોગ ચાલુ થયો હતો. એ સમય અકબરશાહે દરબારીઓ પ્રતિ પુછ્યું કે--“ સર્વથી ઉજવળ શું છે ? આ પ્રશ્ન સાંભળી કોઇએ કહ્યું સર્વથી જિજ્ઞાસુ દુષ છે, કોઇએ કહ્યું સૌથી ઉજવળો કપાસ છે, કોઇએ કહ્યું દામળ તો કોઇએ કહ્યું મુનો ઉજવળ છે. ” આ પ્રમાણે જવાબો અપાયા ત્યાં સુધી બીરબલ મૌન ધારણ કરી રહેલો હતો તે દરે બોલ્યો કે જમનાથ ! સર્વથી ઉજવળ ક્ષી રીત છે ખોતું પ્રમાણ આપો ? ” બીરબલે કહ્યું “ ક્ષિ આપ નામવરને એ વાતનું

પ્રમાણ આપીશ. ” આ પ્રમાણ પ્રસંગ આત્મા પછી દરબાર અરખારત થયો.

બીજે દીવસે જ્યારે મધ્યાન વખતે શહાનશાહે શયન કરેલું હતું ત્યારે દુધ, કપાસ, કાગળ અને ચુનો એ ચારે વસ્તુ લઈ બીરબલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને દીવાનખાનાનાં તમામ ખાસખાંડા બીરબલને બંધ કરી તે ચારે ચીજોને મોઢા બારણાની પાસે રાખી દઈને એક બાજુએ સંતાઈ ગયો. થોડીવાર પછી જ્યારે બાદશાહ જાગી ઊઠ્યો ત્યારે તમામ બીરબલ બારણાં બંધ જોઈ ગુસ્સે થયો અને જાતે બારણું ઉઘાડવા ગયો કે અંધારે ડોકર લાગવાથી દુધ ઢળી ગયું અને કપાસ વગેરે પગ દેવાઈ ગયો. એટલામાં તે બીરબલ ધણી ખમા નામદારને એમ કહી પગમાં પડ્યો અને હાથ જોડી આગળ ઉભો રહ્યો. બાદશાહે પૂછ્યું—“ આ બીરબલો બારણાં બંધ કરવાનું અને વાટકો વગેરે અહીં મુકવાનું કામ કેણે કર્યું છે ? ” બીરબલે નમ્રતાપૂર્વક જવાબ કરી કે—“ રાજ રાજેન્દ્ર ! કહેજ આપે દીવસના ઉજવણતાનું પ્રમાણ માગ્યું હતું એ કામ માટે મેં આ યુક્તિ કરી છે જે ૩ દુધ, કાગળ કે ચુનો વગેરે ઉજવણ હોત તો અંધારામાં આપ એઓને ડોકરમાં ન લેત; પણ જ્યારે અંધારામાં ડોકરથી દુધ ઢળી ગયું ને બીજા પગ તળે અંપાયો ત્યારે ખાત્રી થાય છે કે દીવસની બરાબર કાંઈ ઉજવણ નથી. ” આ વાત સાંભળી બાદશાહ બહુજ પ્રસન્ન થઈ ગયા અને બીરબલને ઉત્તમ સરપાવ ધનાયત કર્યો.

સાર—પરીક્ષા મળ્યા વિના એમ ને પ્રતિની પ્રકટ થતાં નથી.

વારતા એકત્રીશમી.

“ સમયસુચકતા વાપરવી એજ મુશ્કતા ”

એક સમય બકબરશાહે ખીરબલ શિવાયના ખીબ દરબારીઓ સાથે એવી ગોઠવણ કરી કે આજે ખીરબલની બરોબર મરકરી કરવી છે માટે આપણે આ હોજમાં ન્હાવા ઉતરીએ તે વખતે દરેક જણ એક મુરગીનું ઇંડું હાથમાં છુપાવી રાખી હજી બારી પછી ઇંડું જાહેર કરજો અને ખીજ ખુખી હું તે વખતે કરી લઈશ. એમ કહી બાદશાહ દરબારીઓ અને પાછળથી ખીરબલ આવ્યો તે સહીત સહુ હોજમાં ન્હાવા પેદા એ વખતે બાદશાહે કહ્યું—“ અને આજે એવું સ્વપ્ન આવ્યું છે કે પુરૂષ પોતાના પિતાના વીર્યથી પેદા થયેલ હશે તે પુરૂષને આ હોજમાં હું જી મારતાં મુઠિનું ઇંડું હાથ લાગશે; પણ જો એતુખમનો હશે તો તેને ઇંડું હાથ લાગશે નહિ. ” એમ કહી સર્વ જણે જગમાં હજી મારીને સર્વને ઇંડાં પાસે હત્યાં તેથી પોતાની મરકરી થશે એમ જાણી તરત તર્ક શક્તિ ચલાવી જળની બહાર ડોકું કહાહી કુકડાની ગરદન જેવો વાકો હાથ ખડો કરી ‘કુકડુક-કુકડુક’ એમ બોલવા લાગ્યો. એટલે બાદશાહે પુછ્યું. “ અરે વળી આ નવું ધર્તીંગ શું ? ” ખીરબલે કહ્યું—“ જ્યાં આટલાં ઇંડાં આપનારી મુર્ખાઓ છે ત્યારે એક મુરઘો પણ હોવો જોઈએ કે નહીં ? નહીં તો તે વિના ઇંડાં પેદા થવાનાજ ક્યાંથી ? ” આવું ખીરબલનું બોલવું સાંભળતાં તેઓ સર્વ સરમીંદા થઇ ગયા; કેમકે ખીરબલે તેઓ સર્વને પોતાની વહુઓ બનાવી દીધી હતી, આથી ખીરબલે બનાવા જતાં તેઓ પોતેજ મનવાનો વખત હાથ આવ્યો.

આરુ—[૧] સામાની મરકરી કરવા જતાં પ્રથમ પોતાની

મસ્કરી ન થાય તેની પહેલાંજ કાગળ રાખવી જોઈએ (૨) જુદાં પાડવાનો વખત આવે કે વાલકાલીક બુદ્ધિપ્રવળવડે સ્થામાને જુદાં પાડવાનો માર્ગ શોધી કાઢવો કે જેથી પ્રતિપક્ષીઓ પોતાની મેળેજ લક્ષિત થઈ જાય.

વારતા બત્રીસમી.

“ ઉત્તમ બુદ્ધિ ઇન્દ્રી બક્ષીસથીજ મળે. ”

એક સમય અકબર બાદશાહે બીરબલને પુછ્યું કે—“ રાજ્ય સાહેબ ? આકાશમાં તારા કેટલા હશે તેની જરા સંખ્યા કરી બતાવો ” બીરબલે આવતી કાલ કિપર પ્રમાણે આપવાની કથુ-લાત આપી કચેરી બરખાસ્ત થયા બાદ બીરબલે પોતાને ઘેર જઈ એક મોટા કાગળ લઈ તેને સુષ્પ વડે છેદથી ભરી કાઢાડ્યો. છેદ એવી ખુબીથી પાડ્યાં હતાં કે એકાએક તો તે ગણ્યામ એવાંજ નહોતાં તથાપી કોઈ ગણવા લીમ્મત આદરે તો તે ખચીત જુલ ખાધા વગર રહેજ નહી તેવાં બારીક અને ઘણાં હતાં.

બીજે દિવસે જેવું બીરબલનું આગમન થયું તેવાજ પ્રશ્નોત્તર માગ્યો એટલે પેલો છેદભરીત કાગળ રવળુ કર્યો અને કહ્યું કે—

“ નેક નામદાર ! આ કાગળમાં જેટલા છેદ છે તેટલાજ આ આકાશમાં તારા છે, ગણી જોવા હોય તો ગણી લ્યો. ” આવો ઉત્તર મળતાં બાદશાહ બીરબલની બુદ્ધિ માતુરી નિદાળી અતિ પ્રસન્ન થયો.

સાર—બુદ્ધિબળ કર્શવનારો મોજુદ છે.

વાર્તા તેત્રીશમી.

બુદ્ધિમાનોનો બલિહારી છે ! ”

એક સમય શહાનશાહ અકબર અને ખીરખલ એકાંતમાં બેઠા હતા તે સમય વાતો કરતાં બાદશાહે ખીરખલને કહ્યું કે—
 “ કવીરાય ! જોમ રામની રામાયણ રચાઈ છે. તેમ બાદશાહી રામાયણ રચામ તો ઠીક, મારે તમે તે રચવાનું કાર્ય હાથમાં લ્યો. ” ખીરખલે તે વાત કબુલ કરી પણ બાદશાહે પુછ્યું કે—
 “ તે બનાવવામાં કેટલો વખત લાગશે અને શું ખરાબદ લાગશે ! ” ખીરખલે કિત્તર આપ્યો કે—“ રચવામાં બે માસ લાગશે અને ખર્ચ આશરે દશ હજાર પીયા થશે. ” ખીરખલની માગણી મુજબ રકમ સોંપવામાં આવી એટલે ખીરખલે દેશના રેતાલ પ-હાડીવાળા પ્રદેશમાં જ્યાં જ્યાં કુવા તળાવ વાવડીઓ ન હતાં ત્યાં ત્યાં તે ધનવડે જળાશયો ખંધાવી પ્રજાની હેરાનગતી દુર કરી જ્યારે બે મહિનાનો અવધિ પૂર્ણ થયો ત્યારે કેરો પાનાનું કલહાર પુસ્તક બનાવી સારા રેશમી બાંધણીમાં બાંધી નોકરને માથે ઉપડાવી શાહ હબુર આવ્યો અને અરજ કરી કે—“ શીરતાજ ! આ રામાયણનું પુસ્તક હવે તરતજ પુર્ણ થનારું છે. હવે એમાં માત્ર એક વાતની શાંકા રહી છે કે રામને એકજ સ્ત્રી હતી અને આપ નામદારને તો વિશેષ સ્ત્રીઓ છે તો પણ તેમાંથી જેને કહેા તેને મુખ્ય નામકાનું પદ આપી સીતાજીના સ્થળે દાખલ કરે. ” બાદશાહે કહ્યું—“ મુખ્ય બેગમ સાહેબને એ પદ આપો. ” ખીરખલે કહ્યું—“ ત્યારે થોડીક બાબત બેગમ સાહેબની પુછી વા-કેદ થકાનું છે મારે ત્યાં જ્યાં રજા લડે હું. ” બાદશાહે કહ્યું—“ બુદ્ધિથી જાઓ અને જે પુછવું હોય તે પુછી આવો. ” હુકમ મળતાં ખીરખલ પુસ્તક ઉપડાવી જનાનખાનામાં બીડી બેગમ

સાહેબને મહેલે ગયો. કુર્નિશ બંબલી આગળ બેઠો અને સમય આવ્યે પુછ્યું કે—“ નામદાર ! જેમ રામચંદ્રજીની રાણી સીતાજી વાર્તાની નાપકો હતી, તે કેટલાક મહિના રાજ્યના ઘેર રહ્યાં હતાં તેમ આપ કોઈને ઘેર રહ્યાં છો ? ” આનો ઉત્તર મળવાથી બાદશાહી રામાયણ તૈયાર થઈ ગયો. ” આપું સાંભળતાંજ એમમ સાહેબને યુસ્સો ચડ્યો તેથી દાસીને કુકમ ક્યોં કે—“ એ નાલાયક પુસ્તકને બાળી નાખ. ” કુકમ થતાંજ તે બાળી નાખવામાં આવ્યું. ખીરબલ ત્યાંથી ઉદ્ધાસ મહેર પાછો શાદ હજુર આવ્યો અને જનનાખાનામાં બનેલી બીના સર્વ કહી, સાંભળાવી ફરી પુછવા લાગ્યો—“ નામદાર હવે શું આજ્ઞા છે ? ” જે બીજવાર બાદશાહી રામાયણ રચાવવી હોય તો ફરી પણ તકવાર થઈ શકશે. ” બાદશાહે કહ્યું—“ જે કંઈ થનાર હતું તે થયું. હવે ફરી રચવાની જરૂર નથી. રામચંદ્રજી કે જેનું રામાયણ રચાયેલ છે તેઓ મહાન સમર્થ હતા તે સારી પેઠે પ્રથમથીજ જાણતો હતો. એની બરાબરી મારાથી કદી પણ થઈ શકનાર નથી એ પણ મારા જાણવામાં હતું. પરંતુ ફક્ત તમારી પરિક્ષા લેવી હતી તેથીજ આ કામ ક્યું હતું અને પ્રતિતી છે કે જે રૂપીઆ તમોને હું આપું છું તે રૂપીઆ તમામ સાર્વજનિક દિલમાંજ તમો વાપરી દો છો. એ માટે ગમે તે બદાનેથી તમોને રૂપીઆ અપાવવા આવા આવા કામો ઉમાં કરે છું. ”

આ પ્રમાણે કહી ખીરબલને વિદાય ક્યોં.

સાર—(૧) સ્વધર્મોભિમાનપણ રાખવાની ફરક ઉચ્ચ મનુષ્યોને જરૂરજ છે. (૨) લોક કલ્યાણાર્થમાં પૈસા વાપરનારને મહાન નરવરો કેવા બદાનેથી પૈસા આપી તેના સંતુલને જય આપે છે. (૩) બુદ્ધિની ખુબી કેવી છે ?

વાર્તા ચોત્રીસમી.

“ ચતુર નરેને ચતુરાનર પશુ ચાહે છે.”

એક સમય રોમના બાદશાહે ખીરબલની બહુજ પ્રશંસા સાંભળી એથી ઇચ્છા થઈ કે તેને મારી રૂબરૂ બોલાવું. એમ વિચારી હિંદના શહેરસાહ અકબર ઉપર પત્ર લખ્યો અને ખીરબલને પોતાની હજુર મોકલવાની બલામણુ કરી. પત્ર લખી અકબરશાહે પુર હમામ સહિત ખીરબલને રોમના બાદશાહને ત્યાં મોકલવાની ગોઠવણુ કરી. શુભ સુકૃતે પ્રયાણુ કરી રોમ તરફ મગલ દર મગલ કરતે કરતે પંથ પસાર કરવા લાગ્યો. અને કેટલેક દિવસે રોમ દેશમાં અરે ! ખુદ પાચતામ શહેરમાં પશુ જઈ પહોંચ્યો. બાદશાહને પોતાના આગ્યાની ખબર આપી એટલે બાદશાહે ખીરબલની અકલ હોંશીયારી જોવા માટે એવી રચના કરી કે, પોતાના સભાસદોને પોતાના સરખાજ પોશાકો પહેરાવી બારે દરબાર સાથે સામસામાને જોડાજોડ બેસાડી પોતે સહુની છેવટ બેઠો, એથી અગળ્યો માણસ જાણી ન શકે કે અમુકજ બાદશાહ છે. કેમકે સર્વે પ્રકારે સર્વે સરખાજ જણાતા હતા.

આ પ્રમાણે ગોઠવણુ થયા બાદ ખીરબલને બેઠ બેવા માટેના હુકમ મળ્યો અને બેઠ બેવા આવ્યો, પશુ દરેકને બાદશાહી ઠાઠમાં બેઠેલા જોઈ તે સમજી ગયો કે “ મારી પરીક્ષા જોવાજ આ રચના રચી છે. તો હું પશુ પ્રભુ પ્રતાપે તેમને જોળખીને સલામ કરીશ. ” એમ વિચારી ધીરે ધીરે સર્વે તરફ નજર કરતો કરતો છેવટ જઈ પહોંચ્યો કે તરત ચીર ઝુકાવીને કુર્તેશ ખળવી ઉભો રહ્યો, એટલે તે સાહે બહુજ પ્રસન્નતાથી તેને બાહર સરકાર કરી પાસે બેસાડી પુછ્યું કે--“ ખીરબલજી ! તમેએ મને શી રીતે પીછાની લીધી ? ” ખીરબલે કહ્યું--“ મરીબ

પરવર ! આપની દષ્ટિ દરેક જનાવડી બાદશાહે તરફ હતી અને એ સર્વની દષ્ટિ આપના તરફ હતી એથી મેં બાણી લીધું કે આ બધા જે ધડીના બાદશાહ છે. ” આ ઉત્તર સાંભળતા બાદશાહે તેને ‘ બુદ્ધિસાગર ’ એવી પદવી આપી પુષ્કળ પ્રેમસંહિત કેટલાક દિવસ રાખી પછી અમુક્ય અભાગુપણે તથા ઘોડા વગેરે બહીસ આપી વિદાયગીરી આપી અને ખીરબલ પશુ વિદાય થઇ કેટલેક વખતે દીકરી આવી પહોંચ્યો. પોતાના અન્નદાતાને ભેટી આનંદીત થયો. અનેલી ખીના વિદિત કરી એથી અકબરશાહ અતિ પ્રસન્ન થયો. અને કવિરાયના માન અકરામમાં વધારો કર્યો.

સાર—અક્ષતની વડાઇ પ્રકટપણે પ્રદર્શિત કરી રહેલજ છે.

વાર્તા પાંત્રીશમી.

“ વસ્તુ આપનારનો હાથ ક્યારે હેઠળ હોય છે ”

એક સમય અકબર બાદશાહે રાજ સાહેબ ખીરબલને પુછ્યું. કે—“ કવિરાય ! ક્યારે કોઈ ખીજા મનુષ્યને કંઈ (વસ્તુ) આપે છે તે દેવા વાળાનો હાથ ઉપર અને ભેવા વાળાનો હાથ નીચે રહે છે. પણ શું કોઈ વખતે એથી ઉલટું; અર્થાત ભેનારનો હાથ ઉપર અને દેનારનો હાથ નીચે રહે એમ બને છે ખરું ? ” ખીરબલે કહ્યું—“ હા હા ! કોઈ કોઈ વખતે એમ પણ બને છે. ” બાદશાહે પુછ્યું—“ કેમ કરી બને છે એ કહો ” ખીરબલે જવાબ આપ્યો—“ આલમપનાહ ! છીકણી આપતી વખતે ભેનારનો હાથ ઉપર અને દેનારનો હાથ નીચે રહે છે. ”

આ પ્રમાણે ખીરબલનું બોલવું ચર્તા સાફ બહુ પુરી થયો.

સાર—બુદ્ધિ પ્રગલ્ભતા પ્રકટ છે.

વાર્તા છત્રીશમી.

સમયમુચકોજ સ્વાર્થજ સિદ્ધ કરી શકે !

એક દિવસ ખીરખલ અને તાનસેનના વચમાં પોતપોતાના ગુણોની એકતાના વિષયમાં વિવાદ થયો. જે કે બન્ને નર રત્ન હતા તો પણ તાનસેન કરતાં અક્ષયમાં રાજા ખીરખલ આગેવાની ધરાવનાર હતા, પરંતુ અકબરશાહ તે સંબંધમાં નિર્ણય કરવા ખુશી નહોતો એથી એ બન્ને ગુણીજનોને કહ્યું કે—“ તમે તમારા એકતાના વિવાદનો નિર્ણય બન્ને નરવરની પાસે કરાવો તો વધારે ઉત્તમ છે કેમકે રાજા સાહેબ મારા મીત્ર હોવાથી કદાચિત નિષ્પક્ષપાતથી તેમની એકતા બતાવીશ તો પણ પક્ષપાત પશુનો ઘોષ લાગુ થવા અંભવ છે.

તેઓ બન્ને જણે કહ્યું કે—“ જેની પાસે જવાને આપ આગા આપો તેની પાસે અમે ન્યાય કરાવવા જઈએ. ”

બાદશાહે કહ્યું—“ મારા વિચાર પ્રમાણે તો અત્યારે હિંદુ-પત બાદશાહ મેવાડપતિ મહારાણા પ્રતાપસિંહજી પુર્ણ પરીક્ષક છે માટે તેઓની પાસે જાઓ કે તેઓ તમારા વિવાદનો નિર્ણય લાવશે. ”

આ પ્રમાણે આગા થવાથી ખીરખલ અને તાનસેન બન્ને દોસ્તીથી રવાના થઈ કેટલીક મુદતે હિંદુપુર જઈ પહોંચ્યા અને નિષ્કલંકી પ્રતાપી પ્રતાપરાણાને વિનયપુર સર બેઠી બાદશાહજી આગેલ પત્ર રજુ કર્યું તદ્દનંતર તાનસેન તો ગાનવિદ્યાનો કુળગુરુ હતા એથી જતાની સાથેજ પોતાની ગાનવિદ્યાનો સત્ય ચમત્કાર પ્રગટ કર્યો.

સંગીતનો મહીમા અગાધ છે. સંગીતના બળથી સર્વ દ-રીજી, પાણી અને ઝડ વગેરે પણ તદ્દકાર થઈ જાય છે, પ્રસર

પીંગળી જાય છે, વગર હાલવ્યે હિંડોળા હાલવા લાગે છે, વગર પ્રકટયે દીવો પ્રકટ થાય છે, વગર રૂતુએ મેઘની વૃષ્ટિ થાય છે, સુકેલાં ઝાડો નવપલ્લવ થાય છે; વગર બળદે કોલ્હુ ચાલવા લાગે છે. મૃતક ક્ષેત્રમાં પુનઃ પ્રાણો સંચાર કરે છે, અને અજ્ઞાન બાળકો પશુ રૂઢન બંધ કરી નિદ્રાનું સુખ અનુભવે છે. કણુ છે કે—સંગીત સુખ જનોને સુખનીધા રૂપ, દુઃખી જનોને વિનોદ રૂપ, ચતુર જનોને આનંદરૂપ, ચતુર ચતુરાઓને ચિત્તાકર્ષક મંત્ર રૂપ અને કામી જનોના મનોરથ પુરવાને કામદેવના મુખ્ય દુતરૂપ છે તથા અવશ્ય અને હૃદયને દરી ભેનાર છે.

જ્યારે પ્રવર સંગીતવેત્તા તાનસેને એવા વિશ્વ વિમાહક સંગીતનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારે કુલ સભાસદો—મનુષ્યો અને ! ખુદ સભાપતિ પણ ચીતવત થઇ ગયા. ધન્યવાદ ધ્વનીથી સભા પુરિત થઇ ગઈ અને સંગીત સભામાં થતાં તેના (તાનસેન) તરફ સર્વે પુર્ણ ભક્તિથી નિદ્રાજવા લાગ્યા. આ પ્રકાર જોઇ બીરબલે વિચાર્યું કે તાનસેનના તાત્કાલીક ગુણની શ્રેષ્ઠતા અગાડી મારી વાત તદ્દન મારી જાય તેવો જનાવ તે માટે જો સમય સુચકતા ઉપયોગમાં લેવાય તોજ મનોરથ સિદ્ધિ થાય તેમ છે નહીં તો ફાગટ ફેરો થશે અને ગુણની ન્યુનતા પ્રસિધ્ધમાં આવતાં સદાને માટે શોક નિરાશા. હાસ્ય અને અપમાન પ્રાપ્ત થશે તાનસેનના તાનથી વિરોધજન ત્રીજું તાન ખંડુ કરી રાણાજીના હાથનું આનંદ પત્ર મેળવવું જ ધટે છે. ” એમ વિચારી બીરબલે પશુ કેલલીક હાજર જવાળી વાર્તાઓ વગેરે કહી રાણાજીને રંજન કર્યો, તો પશુ રાણાજીનું મન તાનસેનના ગુણોની શ્રેષ્ઠતા તરફ વિશેષ જ લાગુ પડાવતું હતું, એ જોઇ બીરબલે એ વખતે તો મોન ધારણ કર્યું અને સભા વિસર્જન થયા બાદ લાગે મળતાં બીરબલે રા-

શ્યામળી પાસે જઈ ચિત્વું કે-ગૌઆણી પ્રતીપાળ ! મને અને તાનસેનને અકબરશાહે આપ તરફ એ માટે મોકલ્યા છે કે બન્નેમાં જે ગુણોની વિશેષ શ્રેષ્ઠતા ધરાવતો હોય તેને માનપત્ર આપવું દીક્ષીથી વિદાય થયા પછી જ્યારે અમે અબમેર આવી પહોંચ્યા ત્યારે હું પુષ્કરરાજાની યાત્રા કરવા ગયો અને ચાલત વત કંઈ કે, જેમદારાણી તરફથી મને માનપત્ર મળે તે હું સો ગાયોને જીવતદાન અપાવીશ અને તાનસેને ખાખા સાહેબની દરગાહમાં જઈ માનતા માની કે જે મદારાણીના દરબારમાં મને માનપત્ર મળશે તો હું સો ગાયોની કુરમાની કરીશ (૧૦૦ ગાયોને કતલ કરાવીશ) હવે આપ આર્થ ધર્મ રક્ષક મદારાણીના દરતક એ ૧૦૦ ગાયોને જીવતદાન આપવું યા વધ કરાવવો રહેલ છે. જે તાનસેનને માનપત્ર આપશે તો ૧૦૦ ગાયોના પ્રાણ જશે અને મને માનપત્ર આપશે તો ૧૦૦ ગાયોના પ્રાણ બચશે. હવે જેને માનપત્ર આપવું હોય તેને મરજી અનુસાર આપવું માત્ર મને તો આર્થધર્મને બચાવ ન પહોંચે એટલા માટે આ અરજ કરવાની જરૂર હતી તે કરી છે. હવે જે શોખ લાગે તે તરફ ધ્યાન આપવું આપને અબતાર છે.

ખીરખત્રનું આ પ્રમાણે બોલતું સાંભળી મદારાણીનું મન તાનસેનના તરફથી પાછું વળતું અને તરતજ બાદશાહ પર પત્ર લખી જણાવ્યું કે—“ખીરખત્ર મહા ગુણવાન છે.” જ્યારે બન્ને વિદાય થયા ત્યારે શહાનશાહ પરનો કાગળ તાનસેનને સુપરદ કર્યો એથી મીયાં તાનસેન ખુશી થતા થતા ખીરખત્ર સહીત દીક્ષી રવાના થયા. તાનસેનને ખાતરી હતી કે મદારાણી મારા સંગીતાનંદથી અતિ પ્રસન્ન થયા છે માટે મનેજ પ્રસન્નપત્ર બક્ષેલ અને આમ થવાથી ખીરખત્રના ગુણની ન્યુનતા સાબીત થશે. એ

માટે મારો શ્રમ સફળ થયેલ છે; પરંતુ હર્ષ ફાંસી દેવા પ્રથમ પુલકા સમાન કિંચિત્વાર ટકવા સરખો હતો. જ્યારે દોડતી બર્ષ પહોંચ્યા અને બાદશાહને ભેટ્યા બાદ પત્ર વાંચતાં બીરબલને પ્રસન્નતાપાત્ર મળેલું જાણ્યું ત્યારે મીયાં તાનસેન નિરાશ થઈ ગયા, અને શોકસાગરમાં નિમગ્ન થયા કે—“આ શું બન્યું ? રાણાજીનું મન પુર્ણ પ્રકારે મેં સંગીત બજાવી રંજન કર્યું હતું છતાં બીરબલને ઉત્તમ સરટિશીકેટ શી રીતે મળ્યું ! ખચીત બીરબલે પોતાની કોઈ ચાલાકી ચલાવી રાણાજીનું ચિત્ત મારા તરફથી પાછું વાળ્યું હતું, નહીં તો આમ બનેજ નહિ ! ખરેખર કુબર કરતા અક્ષય વધારે ફતેહમંદી મેળવે છે.

સાર—સમયસુચકતાનો ઉપયોગ કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થવા વિષે પ્રકટજ છે.

વાર્તા સાહત્રીશમી.

ઉચ્ચની સોબતથી નીચ પણ ઉચ્ચતા પામે છે.

એક સમય અકબરશાહે રાજ સાહેબ બીરબલને પુછ્યું કે—“તમારા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ચણોદીઓની માળા હૃદય સ્થળમાં ધારણ કરે છે ? શું જોવાળે ધેર ગરીબ દુસ્તામાં કંઠરેલા હોવાથી તે સ્થિતિનું સ્મરણ રહેવા ગુંબર પહેરે છે ? જોવાળે સોના રત્ન વગેરેના કયાંથી પ્રાપ્ત થાય ?”

બીરબલે સ્વધર્મોભીમાન હૃદયે ધરી હાજર જવાબમાં જણાવ્યું કે—“નહિ ગરીબપરવર ! તેમને સોના રત્નની તો કશી કમીના ન હતી; કેમકે હૃદયી તો જેની બી થઈ પણ પસોટતી હતી, મોટી રત્ન વગેરેને ધારણ કરનાર સાગર તો જેનો સસારો હતો અને સુવર્ણ વગેરે અસુખ્ય વસ્તુઓને ધારણ કરનારી પૃથ્વી

તો જેના તાબામાં હતી; પરંતુ ચણેડીની માળા ધારણ કરવાનું મુખ્ય કારણ એજ હતું કે, જે સોનાની સંગાથે ફક્ત એકજ વખત તોળાય છે તે પવિત્ર મનાય છે, એ સખળથી સોનાની સાથે તોળાયલી હોવાથી અત્યંત પવિત્ર મનાય છે, એ સખળથી ચણેડીને અતિ પવિત્ર માની પોતાના વૃક્ષરક્ષણમાં ધારણ કરે છે, નહીં કે હીરા મોતીની અછતથી ધારણ કરે છે."

આ પ્રમાણે હાજર જવાબ મળ્યો જેઠ શહેનશાહ અતિ પ્રસન્ન થયા અને કવિરાયનાં પુદ્ધિબળની તારીફ કરવા લાગ્યા.

વાર્તા આડત્રીશમી.

ભગવાન શુદ્ધ ભક્તિધીજ વશ થાય છે.

એક સમય શહેનશાહ અકબરશાહે રાજા સાહેબને પુછ્યું કે— રાજા સાહેબ ! તમારા શ્રીકૃષ્ણ મહારાજા જુઠ્ઠી પકડાયલા હાથીનો પોકાર સાંભળી તેનો ઉપધાર કરવા પોતે જાતે દોડી ગયા હતા, શું એમની પાસે કોઇ આજ્ઞાકાર પાપદો પણ નહીં કે ? જ્યારે તેમને પરમેશ્વર માનો છે ત્યારે તેમની પાસે હજારો દેવો હાજર હોવા જોઈએ. પણ જાતે દોડી ગયા તો તેથી ૨૫૪ સમજાય છે કે તેમની હબ્બરમાં એક પણ દેવ નહીંજ હશે.

બીરબલે કહ્યું—“ જાણીજણાં ! આ આપે જે પ્રશ્ન કરેલ છે તેનો પ્રતીકિત્તર કોઇ સમયપર આ સેવક આપશે; કેમકે આ સપાલનો ઉત્તર કહી બતાવ્યા કરતાં કરી બતાવવાથી વિશેષ અસર કારક નીવડ્યા સંભવ છે. ” એટલું કહી બીરબલ પોતાને ચેર ગયો.

કોઈ એક વખતે બાદશાહના સાહબંદાને રમાડનારા નોકરની બીરબલને બેઠે થઇ ગઇ. એ સમયે સાહબંદા પ્રમતો ઉત્તર આપવા માટે તર્ક ઉત્તરન થયો, એથી તેને બીરબલે કહ્યું કે—

“ભાઈ! તમારું કંઈ મારે જરા કામ પડ્યું છે. જો તે કામ તમે કરશો તો હું તમારા હક્કમાં સારો ફાયદો કરી દઈશ. અગર મહેનતના પ્રમાણમાં પૈસા લેવા ચાહતા હશો તો તે પણ આપીશ.”

બીરબલનું આ પ્રભાણે બોલવું થતાં તે બિચારો નોકર ખુશી થઈ બોલ્યો કે—“ મહેરબાન! એવું મારું ચકતું નથી. ક્યાંથી કે આપના હુકમને તાબે થઈ સેવા બજાવવાનો બાગ્યશાળી થઈ. કૃપાનાથ! નિશ્ચિંતપણે જ કામ હોય તે કરાવો કે તે કરવાને આ સેવક તૈયાર છે હું પૈસા કે અન્ય કાચમ રહેશે તે તો લાખો રૂપિયા મન્યા સમજીશ.”

નોકરનું આ પ્રભાણેનું બોલવું સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે—“ મારે માત્ર એટલીજ જરૂર છે કે, કોઈ વાતનો હજુરને જવાબ આપવા એક યત્ન કરવાનો છે, તે આવતી કાલે તમારા સ્વાધીન કરી પછી ખુલાસો કરીશ.” એમ કહી બીરબલ પોતાને રથા નકે ગયો. અને શાહજાદાની સરત પ્રભાણે એક મીથુનું પુતળ બનાવી ગૌર રંગચુકત કરી પછી શાહજાદાના શરીરપર પહેાંચતાં વસ્ત્રાભુષણો પહેરાવી આબેહુલ મૂર્તિ તૈયાર કરી. બીજો દિવસે તે શાહજાદાના પુતળાને વસ્ત્રથી ઢાંકી પેલા નોકરની પાસે જઈ બીરબલે તે પુતળું બતાવી કહ્યું કે—“ ભાઈ! હું અને જહાંપનાહ બંન્ને બાદશાહી મહેલના હોજની આસપાસ હવા લેવા ફરતા હોઈએ ત્યારે તમે શાહજાદાને બલ્કે આ પુતળાને રમકડા હોજપર આવડે અને બાળે શાહજાદા રમતાં રમતાં હોજમાં પડી ગયા હોમ એમ ખુબ મારી આ પુતળાને હોજમાં ગળડાવી તથા પોતે પણ તેમ પડતું મૂકજે એટલે પછી હું સમજું સુધારી લઈશ.”

નોકરે તેજ વસ્ત્રાનુસાર કાંપાને ખાખીથી કળુલાત આપી

એટલે ખીરબલ શહેનશાહ હજુર ગયો અને સાંજનો વખત હો-
 વાથી ખાદશાહ ખીરબલની સાથે જઈ દરબારી હોજની સમીપ
 હવા લેવા ગયો. પેલા નોકર પણ ખતાવટી શાહજાનના પુતળા-
 સહ ત્યાં હાજરજ હતો; પુતળા તરફ ધારીને જોવા છતાં પણ
 ખતાવટી છે એમ દેખતા ખીલકુલ કળાય તેમ ન હતું તેથી સ-
 વર્ણને મન શાહજાનનોજ દેખાવ કાયમ રહેલો હતો થોડીવાર
 વિત્યા ખાદ પેલા નોકરે ખીરબલજનાં કહેવા પ્રમાણે પેલા પુત-
 જાને હોજમાં ગગડાવી દઇ પોતે પણ શાહજાન હોજમાં લપસી
 પડ્યાની જુમ પાડતો હોજમાં પડ્યો. આ હલ્લદ્રાવક અમાનક
 બનેલો બનાવ નીહાળી શાહ બેઆકળા બની ગયા અને બહુએ
 હજુરીઆ હાજર છતાં પણ પોતે જાતેજ હોજમાં પડતું મુકી
 શાહજાનનો પ્રાણ ઉગારવા કિત્તુકત થયા ખીરબલે હાથ
 જોડી અરજ કરી કે—“ નેક નામદાર! આપના અગાડી બહુએ
 નોકરો હાજર છતાં જેમ પોતાના પ્રાણુધીક પ્રિય શાહજાનને
 પ્રાણ સંકટમાંથી બચાવવા જાતેજ દોડી હોજમાં પડતું મુકી દીધું.
 તેમ શ્રીકૃષ્ણ મહારાજે પોતાના ભક્ત ગજની આર્તવાણી સાંભળી
 તેની વ્હારે જાતે દોડી ગયા અને આહુતા ફંદથી મુક્ત કર્યા, જે
 કે સંકટો મનુષ્યો આપની વાભેદારીમાં મૌજુદ તદ્દપી પોતાના
 પ્રિયજનને સંકટમાં સપડાયેલ નીહાળી જેમ આપનો વેર્ષતા અને
 શેવકોના કાર્ય તરફ બરોસો ન રહેવા પામ્યા તેમ, ભક્તાધીન
 ભક્ત વત્સલ ભગવાનને પણ પોતાના ભક્તો પર પડેલા કંઈને
 બચી પાવેદોપર બરોસો ન રાખતાં આતુરતાથી જાતે વ્હાર ક-
 રવા દોડી ગયા હતા, નહીં કે કંઈ મનુષ્યની ખામીને લીધે
 જાતે જવું પડ્યું હતું.”

આ પ્રમાણે પ્રમાણ્યુ યુક્ત પ્રત્નેતર સાંભળી સહેનસાહ
બહુજ પ્રસન્ન થયા અને ખીરબલના બુધ્ધિમજ્જની પ્રસન્ન કરી
અનંત વન્યવાહ આપ્યા.

વાર્તાનો સાર—જે પ્રાણી પોતાના માલીક કે પ્રિયજન
તરફ પુરુષ મમતા રાખતું હો, તે તેનાપર પડેલા કષ્ટ સમય
તાકીદે ધ્યાન દર્શ તેને સંકટથી મુક્ત કરવું એજ સર્વોત્તમ ફ-
રજ છે, પોતાનો ગણ્યુયો કે જલ્પો છતાં જે તેનાપર કડુંવેળા
વિપત્તીના વાહલ વખતે બહાર કરવામાં વિલંબ અગર બેહર-
કારી કરવામાં આવે તો તે તદ્દન ગેરવ્યાજ્ઞી રીતી એટલું જ
નહી પણ પોતાની મહત્તાને મહાન લાંછન લાગે છે, માટે જે
આપણી સાથે પુરુષ મમતા રાખી વર્તતો હોય તે સાથે આપણે
પણ પુરુષ મમતાથી વર્તી સુખ દુઃખ સમયમાં બનતી સદાયતા
આપી પોતાપણને પ્રદર્શિત કરી યશશાળી થવું.

વાર્તા ઓગણ્યુચાલીસમી.

નિર્લજ્જ ધારે તે કરી શકે છે.

એક સમય દિલ્લી શહેરમાં કોઇ એક સદગૃહસ્થને રાત્રિના
સમય એવું સ્વપ્ન આવ્યું કે, જાણે હું દસ સોના મહેરો આપ-
વાનું ફરારી પન્નાજન નાયકાની સાથે રમણ કરવામાં ગુચારો
હું એટલુંજ નહી, પણ તે નાયકાને આલીંગન આપવા ઉપમા
પોતાના હાથ લગાવ્યા; પણ તે હાથ ભીંતની સાથ અથડાતા
જરા કુળ થઇ એટલે તરત જગી ઉઠ્યો અને જોયું તો ન મળે
પન્નાજન કે ન મળે રતિદેવીનો આનંદ, એટલે માત્ર સ્વપ્નની
બુડી જળ છવાયેલી હતી. સ્વપ્નની સાહેબી તદ્દન નકામીજ છે.
સ્વપ્નની સુખલીથી બુખલી બાગતીજ નથી સ્વપ્નમાં કોઈ રાંક

રાજા બની જાય પણ જાગીને જોતાં એજ દરિદ્રાવસ્થા દષ્ટિગો-
ચાર થાય છે. એ વાર્તા જગપ્રસિદ્ધ છે તદ્દપિ બધાં મનુષ્યો સ્વ-
પ્નાના આનંદની સરાહના કયોજ કરે છે જો કે સ્વપ્નમાં પન્ના-
જનનો બનેલો જોગી મૃદસ્ય સ્વપ્નની બાજુ જુડી જાયુંતો હતો,
તો પણ સમશ્વીર રમાના રતિસુખથી રતિવંત બનેલો રસિક વાગ-
વાર સ્વપ્નના રત્યાનંદનું સ્મરણ કરી કરતો હતો.

નાતિ શાસ્ત્ર કહે છે કે--પોતાના અધુપની મર્યાદા, પોતા
ની પાસે સંપત્તિ થયેલા ધનની સંખ્યા, ધરના છુપા છિદ્રની વાર્તા
પ્રાપ્ત કરેલી મૂંઝની સિદ્ધિ સ્ત્રી સંગમમાં મળેલા આનંદ બેદનું
જૂતાંત, અનુભવ આપવની બનાવટ. આપેલા દાનની સ્તુતી મહ-
ત્વનો તરફથી મળેલા આનનું વર્ણન અને અન્યાયી રાજા, અ-
મલકાર કિવા મિત્ર, સ્ત્રી, દુર્જન વગેરેથી થયેલા અપમાનની વાર્તા
સદા ગુમસ્ત રાખવી યોગ્ય છે; કેમકે જો એ નવ વાર્તાઓ અ-
ન્યના જાણવામાં આવે તો તેથી પરિણામે મહા હાનિ થવા સંભવ
છે, એવી વાર્તાઓ જાહેરમાં આવવાથી દુર્જનોને પોતાની દુષ્ટચરિ-
ત્ર પાડવનો ભાગ મળે છે માટે કોઈ વખતે પણ એવી વાર્તા
કોઈ પણ અગાડી પ્રસિદ્ધ કરવીજ નહિ આજે જે સમજન થઈ
રહ્યા હોય તે કાલે કોઈ અર્થ સિદ્ધિ સ્વાર્થ ન સરતાં કે બોલ
આલ-ટટો થતાં દુર્જન થઈ જાય તો તે આપની કહેલી વાર્તા
અન્ય જનોને સોંપી દઈ આપણને સરમિંદા બનાવવા આપણી
આખરને કે છંદગીને હાનિ પહોંચાડવા અનેક ખટપટો સહ ઉપાયો
યોજવા આગળ પડે છે મટે સર્વથી એ સરસ શિક્ષા છે કે પુણ્ય
પ્રતીતિ પડ્યા વિના પેટની વાર્તા કોઈ પરજનને કહેવીજ નહિ
જે વાર્તામાં આપણું અહું કિવા જુરું થવા સમાયેલું છે તે વાર્તા

આપણા પેટમાં ન સમાઈ, તો તે વાર્તા કે કોને કરશે હાની લાભ સાથે સંબંધ નથી તેવા ખીજા મનુષ્યના પેટમાં કેમ રહેશે ? તે વગી ખીજાને અને ખીજે ત્રીજાને એમ એક એકને વાત જાહેર કરશે જેથી આખરે મદા હાનિ હાથ લાગશે તો સર્વોત્તમ લાભ-કારક એજ તે કે ગુપ્ત વાર્તા કાઢને પણ કહેવી નહિ.

આવું નીતિવેત્તાઓનું કથન છે, પણ પેલો રામાનો રસિયો ગૃહસ્થ ત્યાં નીતિ-વચનને છેક વિસરી ગયો હતો તેણે તો એ સ્વપ્નામાંના સંભોગ સુખની વાર્તા પોતાના મિત્રોને કહી ' મિત્રોએ મળી તેઓના મિત્રોને કહી અને તેઓ દ્વારા ખુદ પન્ના જાનના કાન સુધી પણ એ વાર્તા જઈ પહોંચી એટલે પન્નાજાનને એ વાર્તાએ જુદીજ બુકતી સુઝાડી. પન્નાજાનને વિચાર્યું કે—અમુક સહઅહરથે અને દસ સોના મ્હોરો આપવી કયુલ કરી મારી સાથે આનંદ કીડા કરી છે એ વાર્તા જાહેર થઈ ચુકેલ છે' તો પછી તેની પાસેથી કરારની દસ મ્હોરો કેમ ન લેવી જોઈએ ? મારી આખર લુટાવી મારી સાથે બદ્દેલી કરવા તેનું મન દોરાયું તો હવે મારે તેની આખર લુટવા તો માટે યત્ન ન આદરવો જોઈએ ? ગાજરની પીપુડી વાગી ત્યાં લગી વગાડીશ; નહિ તો છેવટ કરડી તો ખાઈશ, ભોંયપર પડેલું જાણુ છું છીંધા વગર રહેનાર નથી. અનર્થ શિવાય લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થતી નથી અને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થયા પછી અનર્થ શિવાય અન્ય કાર્ય પદ આવતું નથી. એમ એ હિંદુઓના પવિત્ર દેવ શ્રી રામચંદ્રજીએ યોગવસિષ્ઠ રામાયણમાં દર્શાવેલા છે તો અનર્થ આદરીશ તો ધન હાથ ફરીશ. મારા સ્વપ્નામાં થયેલા ચારની પાસે બ્યારે હું મારી સાથે ફરેલી કયુલાવની મ્હોરો માગીશ ત્યારે તે લાજનો

માર્થો મ્હોરો દહજ દેશે એથી મારી ધારણા પાર પડશે. ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પન્નાબન પેલા સ્વપ્નમાં બનેલા પોતાના યારની પાસે જઈ પહોંચી અને કબુલ કરેલી સોનામ્હોર આપવા માગણી કરી એટલે સદમદરથ ચોંકી ઉઠી-“ જોલ્યા કે તું કોણ છે ? હું તને પીઝાનતો નથી, તો પ્રજી તારી સાથે સો મ્હોરોનો કરાવ થવાતો સંભવજ શી રીતે ? રસ્તે જતાં ગળે પડવાજ ધારે છે કે શું ? આવા પ્રપંચ કરવાથી તારો સ્વાર્થ સરવાનો છે ? ખીલકૂલ નહીં ! કદાચ કોઈ મારા પ્રતિસ્પર્ધીએ તને લાલચ આપી મારી હજજત પર હુમલો કરવા મોકલી હશે પણ અહિં આંગણી દેખાડતાં ખરી પડે એવો કોહલાનો કુપેરો નથી. એ નાકી બળ્થુજે. માટે જે કાર્ય કરતી હોય તે કરતી દર નાહક અહિં ગરખડ કરીશ તો તેથી તારી ઉમેદ પાર પડવાનીજ નથી પણ હાલતી બેઆબર થઈ જવું પડશે,

શેઠ તરફથી આવેો ઉત્તર મળતાં પન્નાબનને મીઠજ છેક લાથથી ડટી ગયો અને જોલી કે, શેઠજ ! આમ દેવાળાઆની પેટે વાંકુ શું બોલો છો ? શું મારી સાથે સોજત કરવા બદલની દશ મ્હોરો નથી પરતી ? ભેગું સમન કરવું સાફ લાગ્યું હતું ? પરત્તીના ઉપપતિ બનવા હોંશ કરી અને પરદેલા પેસા ન આપવા એ કેવી ખાનદાની ? આબરદારની રીતિ સારી છે ? શું મેં પ્રથમથીજ તમને આબરદાર સમજી દામ ન લઈ લેતાં લેવા દગાવ રાખ્યો, એથી હવે કાકો શીટી બગીજને થવાનો વખત લાગ્યા કેમ ? જે આબર બ્હાલી કરતા હો તો તરત પેસા આપી દો, નહીં તો હું તો બળ્થુની બેસનારી નાયકા છું. માટે પ્રજી મારે મ્હોરો લગામ નહીં રહે કેવરે બેઆબર થયા પછી પેસા આપવા

તે કરતાં તો આખર રહે અને પાંચ લોક આવી વાત ન જાણે તેમ કરવું વિશેષ લાભકારક છે. કહો કહે શું જવાબ દો છે ! વિચાર કરો કે:-

મુધારે બીજારે બેગહી શીર મુધારે ન દુધ ફેટે કાંઈ પડે, સો ફીર અને ન માટે વિશેષ પતરાઈ કરવી હોડી દો, તમે અમને ચતુરાર્થ ન શીખવાડો; કેમકે--જ્ઞાની પડિત મુ-
ધક નર, નૃપ વેશ્યા નર બહુ, ઉનસે કપટ ન કીલ્મ. ઉનકે રચે કપટ. અમે તો કપટના મુત્રધાર છીએ માટે ગુપ-
ચુપ પંસા ચુકવી લો એટલે હું મારે ઘેર ચાલી જાઉં, જે વધારે ખુમારીમાં રહેસો તો અમે પાછના પાદશાહ ગણાઈએ છીએ જેથી અંતે સાર નહી કહાડશો ચાટા વચમાં ફેંટ જાવી ઉમા રાખ્યા એજ વખતે તમારી આજરના કાંકરા ચયા સમજવા કામ પરત્વી સાથે ગમન કરવાનાં કરતાં અને દેખાવ પુરા પ્રમાણીકતાનો રા-
ખવો. વાહ ! આ પશુ ઠીક કુર્તતા ધારણ કરી છે ? !”

નામકાનાં આવાં વચન સાંભળી શેઠ પશુ લીસો પીળો થઇ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે-“ ચાલ, ચાલ કુતારી ! તારા જેવી દગારીઓ બધુએ દેખી છે. જગલાડી ! સોનાને શું ચામળાસ બડ-
નાર છે ! શું તારા દમથી હું ડરી ગયોરો તારા માગવા પ્રમાણે આપી દર્શય ! હું કેણુ અને તું કેણુ ! મારા સદવર્તન માટે આખા શહેરની પ્રજા સાક્ષી આપી ચકે તેમ છે. તારા જેવાં લાય પગાડી ધણુએ કુતરાં બસે તેથી શું વાજ વાંકો થાય તેમ

? દુર્જન દુઃખમાં પડવા, કોઈ કરે ઉપાય; પણ પર-
મેશ્વર પાંસરો (તો) વાળ ન વાંકો થાય. બસે જેમ તારાથી માથે ધુળ ધસાય તેમ ધાણીએ મુર્દા જાળીમાં ઢાંકયો

રહેનાર નથી. હાલ તે અદલ ઇન્સાફી અકબરશાહનો અમલ-
કાયમ છે, માટે જે વિશેષ પાણપથે આદરી રાજ થઇશ તે!
છેવટ એવી બાજી બગાડવા હઠાડો આવશે કે જાત્રી શીક્ષાને પાત્ર
થઈ બાજી વગર ભટકતી ફરી બાજી મરવાનો વખત હાથ લા-
ગશે. માટે હજુ વેળાસર સમજ પોતાને ઘેર ચાલી જ, નહીં તે!
પછી પરતાવો થશે હવે જેમ તને રૂએ તેમ કર. ”

આ પ્રકારનાં શેઠનાં વાક્યો સાંભળી નાયકા પથ પોતાના
રૂપ પર આવી ગઈ અને શેઠનો હાથ પકડી ફેટવાળી અનુતર
ઉપર ધસડી જવા વળગી આ તમાસો જેવાને હજારો રાહદા-
રીઓ એકઠાં થઈ ગયાં લોકોનો ઝમેલો થવાથી શેઠ “જરા શર-
મને તામે થયો પથ આગળ અદલ ઇન્સાફ થશે એમ ધારી
ફેટવાળી અનુતરે જવા માટે જરા પથ અચકો નહીં. નાયકા
અને શેઠ બન્ને ફેટવાળ હજુર જઈ પહોંચ્યો. બન્નેએ પોતપો-
તાની અરજ રોશન કરી એટલે શેઠની મહાન આબર તરફ અને
નાયકાની ઉધરાણી તરફ નજર કરતાં તેને શું ન્યાય આપવો એ
સૂઝ્યું નહીં, એથી તે બન્નેને ખીરબલજી હજુર પહોંચતાં કરાવ્યાં.

ખીરબલ હજુર તે બન્ને જણાએ પોતપોતાની ફરીયાદ
રોશન કરી એટલે પુર્વાપરનો વિચાર કરી ફેટલાક આમનસામન
સલાહ જવાબરૂં પારીક તપાસ કરતાં શેઠ નિર્દોષ છે એમ સા-
બીત થયું. વેશ્યા ગણેપદ છે પણ તેને તેના પ્રપંચનો થોડમ
ઇન્સાફ અને બહો આપવો ધરીત છે. એમ ધારી ખીરબલે ૧૦
મ્હોરો અને એક દર્પણ મંગાવી નાયકાના અગાડી જેવી રીતે
મ્હોરોના દર્પણમાં પ્રતિબિંબ પડે તેવી રીતે મ્હોરો અને દર્પણ
એકથી પછી નાયકાને ફક્ત ક્યો કે-” જે દર્પણમાં મ્હોરો જ-

શ્રાવ્ય છે તે દર્શણમાંથી તું ઉઠાવી લે.

આવે હુકમ થતાં નાયકાએ અરજ કરી કે—“ મરીબ પર-
વદ ! દર્શણમાં તો મ્હેરોનો આભાસરૂપ પ્રતિબિંબ પડે છે તે
શી રીતે લઇ શકાય ? શું હું પ્રતિબિંબ રૂપી મ્હેરોનો અધિકા-
રી છું ? ”

ખીરમસે કહ્યું—“ તારી સાથે શેડે સ્વપ્નમાં સોળત કરી છે
અને તેજ સમયમાં મ્હેરો આપવી ઠરાવી છે. જેમ સ્વપ્નમાં
આભાસરૂપ કાર્ય મેલાપ થાય છે તેમ તેવા કામના ઠરાવના દામ
પણ આભાસરૂપજ મળવા ચોખ્ય છે. જે સાક્ષાતપણે વિલાસ
થયો હોત તો તે કામના દામ પણ સાક્ષાત મળત. દુનિયાની
રીતિ છે કે જેવું કામ કરે તેવા દામ મળે છે માટે તે તું તાકીદે
લઈ લે. ધટતો છન્સાદ તને મળી ચુક્યો છે, દ્રવે કામનો બદલો
મળવો હકત બાકીમાં રહેલો છે.”

આ પ્રમાણે ઉતાર મળતાં નાયકા સરમાઇ અને નીચું મ્હેં-
કરી રસ્તો માપવા લાગી, એટલે તેને જતાં અટકાવી કહ્યું કે—
“ તે એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થને નાહક ગળે પડી એમની ઈજ્જત
ઉપર હુમલો કર્યો અને વિના કારણે તકલીફ આપી માટે તેવા
બદલામાં તને એક મહીલાની સાથે મલુરી સાથે ફેદ અને ૫૦૦
રૂપીયા દંડની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવે છે કે જેથી તારા જેવી
અન્ય ગળેપડુ ધુતારીઓને ધડો લેવા આ ન્યાય બસ થશે અને
આપદે અન્ય કુમાર્ગચીઓ કોઇ આબરુદારની આબરુપર હુમલો
ન કરે. તને બદલ છન્સાદી સહેનસાદના અમલનો પણ ખોદ
ન લાગ્યો અને ઉચ્ચ સર્વ અમલનું અપમાન કર્યું એથી મેલક
આ શિક્ષાને લાગકર છે.”

ત્યારે આ પ્રમાણે કઠોર હુકમ થયો સાંભળ્યો ત્યારે નાથ કાને પોતાના ધુરા કૃત્ય માટે પસ્તાવો થવા લાગ્યો, પથ્થુ પાણી, પીધા પછી કેનું ધર છે ? અને માથું મુંડાવ્યા પછી શું વાર હતો ? એમ પુછવું એ નકામુંજ કહેવાય. નાથકા હુકમને તાણે થઇ વગર ભાડાની કોટડીમાં નિવાર કરવા આમગ ચાલી. અહીં ખોદે તેજ પડે વાવે તેવુંજ લાગે, અને કરે તેજ ભરે એ વચ નની પ્રતીતિ આ દાખલા પરથી પ્રકટજ છે.

સાર—(૧) પોતાના પેટની વાત બીજાને ન કહેવી. તથા (૨) પ્રપંચીઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા કેવા માર્ગો આદરે છે તથા (૩) જેવું કરે તેવુંજ ફળ મેળવે એનો ચિતાર દષ્ટિ આ મળ ખડો કરે છે.

વારતા ચાલીસમી.

સ્વજાતિનું અભિમાન સદા રાખવુંજ ધરે છે.

એક સમય રહેનશાહ અકબરશાહે ખીરખલ પ્રતિ પ્ર કયો કે—“ કવિરાય ! ચોખા જાતિના આદ્યો પુષ્કળ કમાયા । છતાં પણ દારિદ્ર્યથી ભરપુર કેમ રહે છે ? ”

ખીરખલે ઉત્તર આપ્યો કે—“ આલમપનાહ ! એ લોકો દેવીના આપ છે. ”

આદ્યશાહે પુછ્યું—“ કેવા પ્રકારે આપ છે ? ”

ખીરખલે કહ્યું—“ કોઇ એક વખતે એકે ગરીબ આદ્ય તપશ્વયો કરતો હતો. દેવી આદ્યશુના હિમ તપને નિહાળી પ્રગ થઇ ચોખા કે—“હું તારા પર તુષ્ટમાન છું માટે જે હરજા હો

તે વાર માગ." બ્રાહ્મણે કહ્યું—“ માશ ! મારા ધરમાં મારા સિ-
વાય ખીજાં એ મનુષ્યો છે તેઓને પુછ્યા વિના હું શાનો વર
માગું તેની મને સમજ પડતી નથી, માટે પુછ્યા પછી વર મા-
ગીશ. ” દેવીએ કહ્યું—“ બહે તું તારા ધરનાં મનુષ્યોને પુછી પછી
વર માગી લેજે ” તદ્દનંતર તે બ્રાહ્મણ પોતાને ઘેર ગયો અને
ધરનાં માણસોને દેવી પ્રસન્ન થયાના સમાચાર કહી સંભળાવ્યા,
એટલે અપુત્રવતી બી બોલી કે નાથ—નાથ ! તમે પુત્ર થવાનો વર
માગો ’ એ સાંભળી બ્રાહ્મણની આંધળી મા બોલી કે—‘ ના એટા
મને આંખોનું તેજ પુનઃ પ્રાપ્ત થાય એ વર માગ. ’ આ બન્નેની
બીજી વીચાર બરી માગણી બાળી બ્રાહ્મણે બોલ્યો—‘ મને ફક્ત
એકજ વર મળવાનો છે અને તમે બન્ને જલ્દી જુદા જુદા વર
માગવાનું કહો છો અને મારે લક્ષ્મી પ્રસન્ન થવાનીજ માગણી
કરવી હતી, હવે હું કયો વર માગું ? જો તમારા કહેવા પ્રમાણે
વર માગું તો આ જાંદગીમાં લક્ષ્મી મળવાની નથી અને જ્યારે
લક્ષ્મી ન મળે તો તે વિના મનુષ્યનું જીવન વ્યર્થજ છે. લક્ષ્મી
એજ મનુષ્યનું જીવન, શોભા કીર્તી, કળા કૌશલ્યતા, બુદ્ધાદુરી,
પ્રબુધસુરતી અને વિદ્વતાપણું છે. સર્વગુણા કાંચનમાધવ્યંતે.
સર્વ ગુણો કંચન—લક્ષ્મીનેજ આશ્રયથી રહેલા છે પણ તે તરફ
તો તમારું ધ્યાનજ મધું નથી- તમેજે તો તમારા પોતપોતાના
સ્વાર્થનું માગણું કરવા કહ્યું; પરંતુ એથી આપણું દારિદ્ર દિટ-
વાનું નથી. જો લક્ષ્મીની છુટ હોય તો દયા મંત્ર વગેરેના પ્ર-
યોગો કરી લાખો રૂપીયા ખરચી સંતાન અને નેત્ર તેજ પ્રાપ્ત
થવામાં બેસક ફતેહમંદ નીવડી ‘સારીએ હસ્તિપદે સર્વપદં ત્રિ-
મર્ગે હાથીના પગમાં પ્રાણી માનના પગો સમાધ, જાય છે.

એ પ્રમાણે સર્વ શુભ સાધન અને સમસ્ત દુઃખહારક પ્રકારે લક્ષ્મીની અંદર મોલુદ છે; પરંતુ લાચાર છુ કે તમારા કુસંપને લીધે મારી સધળી મહેનત બરબાદ થવાનો વખત આવ્યો છે. તમારા અકુસંપબળથી લક્ષ્મીનાં પમલાં આપણા ઘરમાં થાય એમ મને લાગતું નથી; કેમકે ‘જ્યાં સંપ ત્યાં જંપ’ તમારા સંયોગ વડે હું પણ બાગ્યહીનમાં મથાડું છું. જ્યારે હાથરી કૃપાથી સુખી થવાનો સમય હાથ લાગ્યો ત્યારે કુસંપનું બળ વધાર્યું. ખરેખર-લાગ્યહીનકોં ન મીલે, લક્ષી વસ્તુકોં લોભ દ્રાખ પડે મુખ પાકકો, હોત કાગકો રોગ. લક્ષ્મી આંસો કરવા આવી ત્યારે મ્હોં ઘોવા જવાનું સુઝ્યું. ખેર, પરમાત્માની દયાળુ આવી હશે અને તમારા સહવાસમાં ઘાસલા મીસલા કરી જીંદગી પુરી કરવાની દસો. વગેરે વગેરે કહી દુખીયારો બ્રાહ્મણ નિરાશને સ્વાધીન થઈ દેવીના મંદીર બણી ચાલી નીકળ્યો. અને દેવી હજુર બ્રહ્મ હાથ જોડી બેઠ્યો કે—“ ભગવતી ! આપ વર આપવા કૃપાવંત થયાં છો, પણ મારે ત્યાં કુસંપનું બળ વૃદ્ધિ પામેલું હોવાથી આપને આપેલો આશિર્વાદ કંઈ સાક્ષ્યતાને પામનાર નથી તો પણ તે વર લઈ હું શું કરું ? ”

દેવીએ કહ્યું—“ જુદેવ ? એકવાર ફરીને તું ઘેર જા અને તારી માતા અને જીને સમજાવીને તારી મનકામના સિધ્ધ થવાનો માર્ગ બાદર. હું તને એક વર અવસ્ય આપીશ. ”

આતું દેવી વચન સાંભળી બ્રાહ્મણ ફરી પોતાને ઘેર ગયો. પણ તેની સધળી મહેનત વ્યર્થ જ ગઈ. કેમકે જીઓનાં હાંક પ્રબલ હોય છે. બન્ને તે હાંકી પોતાનું એવ કે અન્યથા થતું હોય તો પણ તે હાંકી નથી. જ્યારે જીઓના દુરામદથી બિચારો બ્રાહ્મણ કેવળ નિરાશ થઈ ગયો એટલે વ્હીલે મ્હોટે કુબે લમલે.

ભાગ્યા પગે અને હજીયલા હાથે દેવીના મંદીર ભણી પાછો ફર્યો. દેવયોગે ભાગ્યની પ્રમળતા વડે રસ્તામાં તેને એક ચોખ્ખાળની ભેટ થઈ. એ ચોખ્ખાળએ મ્હાન મુખવાળા બ્રાહ્મણની શરીર એક ઉપરથી દુઃખી દીલવાળો બાણી તેને તેવી સ્થિતી પ્રાપ્ત થવાનું આમંત્રવડે કારણ પુછ્યું એથી બ્રાહ્મણે અથેતિ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી ચોખ્ખાળએ હસીને કહ્યું કે- 'એમાં તે શું મોટી વાત છે કે આટલા બધા અકળાઓ છો. એકવાર તો દેવીએ આપવા અવશ્યપણે કયુલ કયું છે. તો તે વર એથી વાક્ય રચના વડે માગવામાં આવે કે જેથી સર્વ મનકામના પુરી થયા તો પછી તમને કંઈ દુઃખ રહેશે ? ફક્ત એક વર એજ માગવો કે-માથા ! મારી મા- પૌત્રને સોનાના વાટકામાં દૂધ ભાત ખાતાં જુએ એ વર આપો. એમાં તમારી મા દેખતી પણ થશે અને પુત્ર અને તેને પણ પુત્ર થશે અને સોનાને વાટકે દૂધ ભાત ખાવા ચોગ્ય પુરકળ થન પણ પ્રાપ્ત થશે. કહો પછી શાની ફિકર રહેશે ? માટે હવે મુક્ત થઈ દેવી સમક્ષ જઈથી જાઓ અને એ વર માગો. '

આવું સમસ્ત મનકામનાપૂરક અતિ યુધિપૂર્વક બોલવું સાંભળી બ્રાહ્મણ અતિ પ્રસન્ન થયો અને ચોખ્ખાળને આશીર્વાદ દેતા દેવી સમક્ષ જઈ તેના કહેવા પ્રમાણેજ વરદાન માગ્યું એટલે તેજ વચનાનુસાર દેવીએ વરદાન આપ્યું; પણ દેવીએ પુછ્યું કે આ પ્રમાણે વર માગવાની મુક્તિ તને કેણે શીખવેલી તે તો કહે ?

બ્રાહ્મણે બોલે આવથી કહી દીધું કે- 'મને એક ચોખ્ખાળએ આ મુક્તિ મારો સંતાપ સમાવા અપાવી હતી. 'આવું બોલવું સાંભળતાંજ દેવીએ ચોખ્ખાળનાં જાણેને આપ આપ્યો કે- 'તારી અતિના બ્રાહ્મણની મુક્તિથી અને કેટલી આપદા બહારથી પડી

જેની શાપ હવે હું કે આજ પછી તમારી ભત્રીના ચોખાના
કરમાં કસી નહિ રહેશે, આવો દેવી તરફથી શાપ થવાથી ચો-
ખાઓ યુક્તિમાજ હોવા છતાં અને કમાતાં છતાં પણ નિર્ધનજ
રહે છે નહીં કે અકલહીન હોવાથી નિર્ધન હતાં મોખે છે, ”

આ પ્રમાણે યુક્તિ યુક્ત ઉત્તર અવલુ કરી બાદશાહ બહુજ
પ્રસન્ન થયા અને બીરબલની વાક્યચાતુરી સ્વબલ્યાભીમાન અને
બુદ્ધિ બળ જોઈ અતિ ધન્યવાદ આપી ઉત્તમ સીરપાવ બઢ્યો.

ચાત્રાનો સાર—તપ્નો અપુર્વ મહીમા, સીએની હદ.
લક્ષ્મીની મહત્તા અને બુદ્ધિમાનોના બુદ્ધિબળની વડાઈ પ્રકટ બ-
તાવી રહેલ છે.

વારતા એકત્રાલોસમી.

સદ્વિદ્વાનોના વાક્યામાં ત્રિવિધ ભેદ સમાવલ્યા છે.

એક સમય કોઈ કાર્ય પરત્વે બીરબલનું કાગુલ જતું થયું.
હતું. પાટનગરમાં તે નવીન મનુષ્ય આગમન જણી તેની ચર્ચા
જોવા કેટલાંક રાજપુરો તેની પાછળ થયા અને તેની ચાલચલ-
લથી તેઓને એવું ભાસ્યું કે આ કોઈ અન્ય રાજાનો જસુસ
છે ને આપણા રાજાની ચર્ચા જોવા કિંવા કુપા ભેદ જણવા
આવ્યો છે, રાજપુરોએ આ ચાત્રી પાસેના અવર આપી
એટલે તે તેને પાતાની હજુર પકડી મંગાવવાનો હુકમ કર્યો.
અને હુકમ ચતાજ રાજપુરોએ બીરબલને તરત પકડી લઈ
પાતાના બાદશાહ અગાડી ખેડો કર્યો.

બાદશાહે તેનું નામ દામ ગમ કાન પુછ્યું તે તેથી જ-
ણ્યું કે, આ તો કોઈ જાણવાસી છે પુનઃ બાદશાહે પુછ્યું કે,

“દેશોદ્દેશ કરનારા છો, તો કહો કે મારા સરખો બીજો કોણપણ રતિવંત બાદશાહ જોવામાં આવ્યો છે. ?”

આવો પ્રશ્ન થતાં બીરબલ બાણી ગયો. કે—આ બાદશાહ આત્મસ્તુતિનો બુધ્ધો છે. એથી અને નિંદાસ્તુતિરૂપે આનંદ આપી બદલામાંથી ઝટ મુક્ત થઈ સ્વકાર્યમાં મુંઝવણ પાડે છે, એમ વિચારી બીરબલે કહ્યું—“ ખુદાવિંદ ! આપ તો પુનમનો પુર્ણ ચંદ્ર સમાન છો. આપની સમાન કોણુ કોણ ? સફળ કળા સંચન્ન તેજોમય છો.

આ પ્રમાણે પોતાની સ્તુતિ સાંભળી કાપુલના શાહે બહુજ પ્રસ્તુત થઈ ફરી પુછ્યું કે “જો હું પુનમનો ચંદ્ર છું તો તમારા બાદશાહ કેના સરખા છે ?”

બીરબલે પુનઃ તેવાજ પ્રકારે ઉત્તર આપ્યો કે—“ મારો બાદશાહ તો ફક્ત બીજના ચંદ્રમા સરખો ન્દાનો છે અને આપ તો પુર્ણ ચંદ્ર સમાન મોટા છો, એથી આપની બરાબરીમાં તેમની ગણના થવી સંભવેજ નહિ !”

આવું બોલવું સાંભળતાંજ કાપુલનો શાહ અનેકક ખુશી થયો અને બીરબલને બહોબલ્લીથી મુક્ત કરી અત્યુત્તમ આદરસહ બેસાડી તેને અમુલ્ય વસ્તુઓપણ બદલાં, સભા વિસર્જન થતા બીરબલે વિદાયગીરી માગી પોતાના કાર્યમાં મુંઝાયો અને કાર્ય પુર્ણ થતાં પોતાના દીલ્લી શહેર બાણી વિદાય થયો.

બીરબલ દીલ્લી ગઈ પહોંચ્યો ત્યારે પોતાના ઘરમાં પ્રિયજનો આગાડી કાપુલની મુસાફરીની હકીકત કહી સંભળાવી તેમાં કાપુલના બાદશાહ સાથે જે વાતચીત થઈ તે પણ કહેવામાં આવી આ પ્રશ્ને પરના કબુરી નોકર ચાકરી પણ કાબર દે-

વાથી તેઓને પણ એ વાર્તા સાંભળવાનો લાભ મળ્યો હતો. એ
 નોકર ચાકરોએ પોતાનાં અન્નદાતાની પ્રસંશાભરી વાર્તા પોતાના
 મિત્રો અમાઠી કહી અને તેઓ દ્વારા ખીરખસના પ્રતિરપધીઆના
 કાને પણ તે વાત જાણ પહોંચી. એટલે તો તેઓએ ખીરખસની
 માન લાગ્નિનો આર્ગ ખોળી કહ્યો કે—“ પોતાના શહેનશાહને
 ખીજના ચંદ્રમા સરખો ન્હાનો અને ખીજ શાહને પુનેમના ચં-
 દ્રમા સરખો મોટો વખાણ્યો, એ કેટલી બધી સ્વાર્થ લંપટતા-
 નીયતા છે ? શું વિદેશમાં પોતાના પુત્રની ન્યુનતા બતાવવી
 ધરીત છે ? આહે તો શીર જય તોપણ શું; પરંતુ જેનું લુપ્ત
 ખાધુ હોય તેની ખીજના ઝડી હલકાર્થ ગણાવવી ! ધિકાર છે
 એની ચાતુરીને, જીવિતને કે જેણે પોતાના બચાવની ખાતર પર
 રાજની પ્રસંશા અને સ્વરાજની લલ્પતા કરી બતાવી ? ઠીક છે.
 આ વાત જ્યારે શહેનશાહ સાંભળશે ત્યારે એના પ્રત્યે કેવી તિ-
 રસ્કારની નજરથી જોશે ? અને આપણે આ વાત ખાસ નામ-
 દારના કાને પહોંચાડવી ધટે છે, કેમકે એવા સ્વાર્થલંપટ નિમક-
 હરામીથી તેઓ પોતાની મંમતા સંકેસી છે. ” વગેરે વગેરે સ્વાર્થ
 સાધક વિચારો જોડવી ખીરખસના માનભંમ માટે ઉચ્ચ આદ્યે

ખજ પુરેષોનો એજ ધર્મ છે કે—વિના સ્વાર્થ પરજનને
 સ્વાર્થ નાશ કરવા તત્પર રહે છે. પરહિતરૂપી તેને દોષીત કરવ
 આખીરખ ખજ પોતાના પ્રાણની પણ પરવાહ ન રાખતાં તેમ
 ઝીંપાવાવી દે છે. પ્રસંપદાને નિહાળી જવાસાની પેઠે સુકાષ જા
 છે. પરત્વી ઉન્નતિ રૂપ ખેતીનો નાશ કરવા ખજો હીમ ર
 બન્યા રહે છે, અદા છીદ્રોજ ખોળ્યા કરે છે, જે દીવસે પોતાન
 હાથથી અનની કાતન થઈ હોય તે દિવસે કન્ય માને છે. મત

લખમાં કોઈ પ્રકારે પણ કોઈનું ખરાબ શાય એજ જેતું કૃત્ય છે, અને પોતાનાથી કોઈનું અનિષ્ટ ન થયું હોય તો પોતાના જીવનને નિર્રથક ગણે છે.

ખીરખલના વિપક્ષી ખજા પુરુષોએ ખીરખલનું માન બંગ થવા કાચુલના શાહ સાથે જે યાત્રા થઈ હતી તે વાત સમય લાગતાં અકબરશાહને કાને પહોંચાડી દીધી, અકબરશાહ તો ખીજના ચંદ્ર અને પુનેમના ચંદ્રની ઉપમા આપવાનું ગર્ભિત કારણ પુછ્યું પ્રકારે જાણી ચુક્યો હતો, પણ તે દેખી મંડળીને લલિત કરવા એ વાતને નિદાર્થ બતાવી ધ્યાનમાં રાખી ખીજે દિવસે મોટા દરબાર બરવાનો હુકમ કર્યો, જેથી દેખીએએ જાણ્યું કે— ‘હવે બેડો પાર થશે ટાઢે પાણીએ બસ જશે ખોડી ખિલાડીની પેટ. વખતોવખત અપશુકન થઈ નડ્યાં કરતો હતો તે રહેઝમાં અથો ટળશે.’ વગેરે વગેરે વિચારોને આગળ વધાર્યા.

ખીજે દિવસે નિર્માણ કરેલા સમયપર સભા મધ્યના સિંહાસનપર સેનશાહ આરૂઢ થયા અને ખીરખલની ચાતુર્યતા અને દેખીએની મુર્ખતા બતાવવા કાચુલના શાહ સમીપ બાજખી નિદાસ્તુતિ વચન કહ્યાં હતાં તે વાત જાણેડવાના વિચારમાં હતા; પરંતુ પ્રથમ અત્યાવરક્યકતાવાળાં કામે તરફ હલ આપી તેઓને નિર્ણય કર્યો અને તે સમાપ્ત થતાં સભાસદ મંડળ સમક્ષ ખીરખલને પુછ્યું કે— ‘કવિરાય ! કાચુલમાં જવા પછી શું શું કરીકલ બની તે સંક્ષિપ્તર નિવેદન કરો. ’

ખીરખલે હુકમ થતાંજ કાચુલમાં બનોલો વૃતાંત આલોપાન્ત કહી સંભળાવ્યો, બ્યારે કાચુલના શાહને પુનેમનો ચંદ્રમા દરખોષ અને દીલ્લીપતીને ખીજનો ચંદ્ર દરખોષ એ વાત આવી એટલે આદશાહે એ ઉપમા આપવાનું કારણ પુછ્યું, એટલે ખીરખલે

તુરત જવાબ આપ્યો કે—“ જહાંપનાદ ! કાપુલનો શાહ આત્મ
 સ્તુતી સાંભળવામાં મુસ્તક હતો એટલુંજ નહીં પણ બીજાઓની
 લાલુતા અને પોતાનીજ પ્રભુતા બધું વર્ણન સાંભળવા આતુર
 હતો; પણ મારે તો મારા અંજણાતાનીજ પ્રદર્શિત કરવી
 યોગ્ય હતી; તોપણ તે પુછી રીતે નહીં પણ મુક્તિવડે કાપુલના
 શાહની ઉપરથી પ્રસંશા અને અંદરખાને નીંદા વર્ણન કરવી હુ-
 રત્ત ધારી મેં તેમને પુછ્યું ચંદની અને આપની બાલચંદની
 ઉપમાં આપી, તેનું મુખ્ય કારણ તો એજ હતું કે પુર્ણિમાનો
 ચંદ્ર ચાહે તેટલો પુર્ણ અને તેજસ્વી હોય તદ્દપી તેને કોઈ મા-
 નતું નથી કે વંદના કરતું નથી. કેમકે તે ક્ષય રોગની સીમાંએ
 પહોંચેલો છે અર્થાત દિનપ્રતિદિન તે ઘટતો જવાનો છે એથી
 અવહનીય છે અને અહચ્ચની ઉપાધીવાળો છે. પણ બીજનો ચંદ્ર
 મા દિનપ્રાતદિન ટાપ્પ પામનારો અહચ્ચની ઉપાધીથી મુક્ત,
 વકે છતાં શિવજીના બાલને શોભાવનારો જન્મવન્દ છે. તેમજ
 હિંદુઓને અને મહોમેદનોને હર્ષનાદ છે, હિંદુઓને માસની સ-
 માપ્તિ અને મુસલમાનેમને માસની શરૂઆત પ્રદર્શિત કરનારો.
 પગારહારોને પગાર સંપાદન કરનારો અને પોતાના દર્શનન્દી
 ચાહ વધારનાર લોકપ્રિય છે. હિંદુઓ તે દિવસને શુભ માની
 શુભ કાર્યના પ્રારંભમાં લે છે. મતલબ પૂર્ણચંદ્ર દોષ અને જ-
 યથી મુક્ત છે અને બીજનો બાલચંદ્ર દોષ તથા ભયથી મુક્ત છે,
 તેમજ વકે અને લધુ છતાં સર્વમાન્ય છે અને પૂર્ણમાનો પૂર્ણ
 ચંદ્ર છતાં અપુવચ છે હવે કાપુલના શાહે પૂર્ણ ચંદ્ર અને
 આપને બાલચંદ્ર કહ્યા તે વિષયમાં મેંની સ્તુતિ અને હાસ્ય થયું
 તેનો નિર્ણય આપ હસ્તકજ સુપરફ કરે છું.”

આ પ્રમાણે બોલી બીરબલે મીન ધારણ કર્યું. બીરબલે પોતાના અન્નદાતાની સ્તુતિ અને કાબુલના શાહની નિંદા પ્રદર્શિત કરનારી જે ખરી ખુબી બહાવી. તે અલ્પ સુધી બાદશાહ અને સમસ્ત સમાજનો દોષ થઇ ગયા તેની બુદ્ધિ દોષસ્વભાવી અતિ અનંતાનંત ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. બીરબલે પ્રદેશમાં સપડાયા છતાં પણ પોતાનું નિમકહલાલી પણ ન લગતાં પોતાના સ્વામીની કિરકર્ષતા જાહેર કરી એ ઉત્તમ ગુણથી રંજન થઇ બાદશાહે તેને એક ગામ બક્ષ્યું અને તેના માન અકરામમાં વધારો કરી દ્રવીમંડળને લલિત કરી દીધું.

વાર્તાનો સાર—(૨) જેનું હૃદય ખાઇએ તેની વિદેશમાં વિપત્તિ આવી પડે તરફ વડાઇ વખાણી પોતાનું નિમકહલાલીપણું સિધ્ધ કરી બતાવવું ગટે છે. (૨) જે આત્મસ્તુતિ સાંભળવવા અગર અન્ય લઘુતા સાંભળવા આતુર થવું નહિ અને તે તરફ ખુશાલી પણ બતાવવી નહિ, (૩) મુખ અને વિદ્ય સંતોષિ પુરેનો વાક્યના ગુપ્ત રહસ્યને જાણ્યા શિવાય હાપણુ ડોહોળે છે એથી આચર અપયશ બાજન બને છે માટે વાક્યના રહસ્યને પુર્ણપણે પુર્વાપરના વિચર સંબંધ સાથે મુકાબલો કરી પછી તે ઉપર ઘટનો ખ્યાલ બાંધી ઉપયોગ કરવો, નહિ તે ઉપલક્ષીયા વીચાર સદે ઉત્તર આપવા સારો નહારો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરવા આગળ પડી મુખ શેખર બનવું (૪) કદરદાન બુખાણો પોતાના વિશ્વાસ સલાહકાર કે મિત્ર સંબંધની વિરહ વાર્તા સાંભળી કાચા કાનના ન થતાં મુખ્ય તાત્પર્ય તરફ ધ્યાન આપી તેની કદર બુજે છે અને વિદ્ય સંતોષિયોને પોતાના બોલ્યા માટેનો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો સમય સાતુકુળ કરી આપે કે જેથી આનંદ તેવા કાર્ય માટે

તેઓ ઉતાવળા થઈ આંખતાં પગલાં બરે નહિ. (૫) સંકટમાં સપ-
ડાતાં કદાચ આપણા ઇશ્ટની અવગણના કરાવવા કોઈ સત્તાધારી
તરફથી દરજ્જા પાડવાનો વખત આવી લાગે તો એવી સરસ ખુ-
બીથી ઉત્તર આપવો કે જેમાં દરજ્જા પાડનારા પશુ તે ઉત્તરથી
પ્રસન્ન થાય અને પોતાના ઇશ્ટની વિશેષ પ્રશંસા તથા દરજ્જા પા-
ડનારી ન્યૂનતા પશુ પ્રદર્શિત થઈ જાય. મતલબમાં એવી વાક્ય
આપુરી વાપરી ઉત્તર આપવો કે જેથી ઘટતી રીતે બંને પક્ષ
પ્રસન્ન થાય એને પોતે સંકટથી મુક્ત થઈ હૃદય સિધ્ધિને પામે.

વારતા બેતાલીશમી.

ન્યાય આપવામાં બારીક તપાસની અવશ્યકતા છે ?

એક દિવસ એક સ્ત્રીએ દરબારમાં આવી એક ફરીયાદ કરી
કે, અમુક મનુષ્યે મારા પર બળાત્કાર ગુજાર્યો. બીરબલે તે ફરી-
યાદ સાંભળી તહોમતદારને બોલાવી મંગાવ્યો અને તેની જુખાની
લીધી તો તેમાં જણાવ્યું કે. “ મરીબપરવર ! આ બાઈ તદ્દન
જુહું બોલે છે. મારે આ બાઈ સાથે કોઈ પ્રકારનો પશુ સંબંધ
નથી તેમ હું એને જોળખતો પશુ નથી એ બાઈ કોણ છે.
બલે એ મને બદનામી આપવા ધારતી હશે, પશુ હજુર આ
વાત એના ચિવાય કોઈ પશુ મારા માટે માની શકે તેમ પશુ નથી.

બીરબલે કહ્યું, “ તમારે કહેવું હીક છે, પશુ નાહક કોઈ
મળે પડે ખરે ? અને આવી ખાનગી વાતમાં શાક્ષી કે દર્શનિક
પૂરાવો પશુ હોતો નથી. તમારા બંનેની વાત સાંભળવા ઉપરથી
એટલું તો સંખેત થાય છે કે તમેએ આ સ્ત્રી ઉપર બળાત્કાર

તો જરૂર મુજબો છે, માટે જો દરેક વાતોપર ધ્યાન આપવામાં આવે તો ધમેને તે દંડ આપવો પશ્ચ બહુ ભારે પડે તેમ છે જેથી રહમ દિલ રાખી દરમાવવામાં આવે છે કે ફક્ત પાંચ રૂપિયા દંડ કરવામાં આવે છે તે આ સ્ત્રીને આપી દે." "

આવો હુકમ થતાં જિયારો નિર્દોષ છતાં પશ્ચ રાજ હુકમ અમાડી લાચાર હતો; કેમકે તેનું ત્યાં શું જોર ચાલે તેમ હતું એથી તરત પાંચ રૂપિયા સ્ત્રીને આપી દીધા. બીરબલે તે સ્ત્રીને વિદાય કરી દીધી. થોડી વાર પછી પેલા પુરૂષને બીરબલે હુકમ કર્યો કે—“ જો સ્ત્રીને પાંચ રૂપિયા આપેલા છે તેના હાથમાંથી ગમે તે પ્રકારે બળજોરી વાપરીને પશ્ચ પાછા પડાવી લાવે. આ કામમાં ગમે તેટલો શ્રમ પડે તોપશ્ચ હરકત નહિ પરંતુ તેના હાથમાંથી રૂપિયા પડાવી લેવા રૂપિયા લઇને તેને જવા દેવી નહીં.

આ પ્રકારનો હુકમ થતા તે પુરૂષ પેલી સ્ત્રીના પછાડી ગયો અને પેલા આપેલા પાંચ રૂપિયા પાછા આપવાની માંગણી કરી, પશ્ચ જો તેણીએ પાછા આપવા સાફ ના કહી, એટલે તો તે પુરૂષે બળજોરી વડે રૂપિયા પડાવી લેવાનો ઉદ્દેશ આશ્ચર્યઃ છતાં પશ્ચ સ્ત્રીના હાથમાંથી રૂપિયા પોતાને કમળે કરી શક્યો નહીં. સ્ત્રી તો ઉલટી અને પકડી પાછી બીરબલ હબ્બુર આવી પહોંચી અને કહેવા લાગી કે “ સાહેબ ! આપે જોરૂપિયા અપાન્યા છે તે પાછા પડાવી લેવા આ તોફાન મચાવે છે. ”

બીરબલે કહ્યું રૂપિયા તેં એને આપી દીધા કે હજી તારી પાસેજ છે; ”

સ્ત્રી બોલી—એણે તો રૂપિયા પડાવી લેવા બહુએ આગ્રહ આગ્રહ કરી; પરંતુ તેની શું મગફૂર છે કે મારી પાસેથી રૂપિયા

પડાવી લઈ બસ, શું હું એના કરતાં પણ નિર્બળ છું કે એને એ રૂપિયા હઈ હઈ ?

બીરબસે તરત કહ્યું કે—“ જ્યારે આ મનુષ્યની મગદુર નથી કે તમારી પાસે રૂપિયા પડાવી લઈ શકે, તો તમારાજ બોલવાથી સાબેત થાય છે કે એ બળાત્કાર ગુન્હારી ઈબ્જત છુટે એટલી એની મગદુર હોયજ ક્યાંથી ! માટે તું જુઠી છે. નાહક એની આખરે પર હુમલો કરવાજ આ ગળે પડવાનો માર્ગ આ-ર્યો છે. રૂપિયા પાછા એને હઈ દે. આ મુન્હેગાર નથી. પણ તું મુન્હેગાર છે માટે શિક્ષાને પાત્ર છું.”

એટલું બોલી રાજ સેવકોને હુકમ કર્યો કે—“ આને પચાસ જેરમંધ મારો કે જેથી આપડે આલું કામ ન કરે.”

હુકમ થતાંજ જેરમંધ પડવા માંડ્યા. માર ચક્રેશ્વર રત્ન છે. માર અંબાડી દેવો પણ ત્રાસ પામી નાશ ભાગ કરવા લાગે છે અને ભલભલા મદોને નમાવી દે છે. તો તે માર બીચારી બેરી શું સાંખી શકે ? તરત સાચી વાત કબૂલ કરી કે—“ મેં નાહક એની આખરે ખરાબ કરવા આ રસ્તો લીધો હતો. માટે હવે મારી કચ્છર માફ કરો. હું આપની ગાય છું. દીન અ-બળા છું, હવે કોઈ દિવસ આવો ધધો નહિજ રહે, ખસ ! આટલી વખત મુન્હે માફ કરો,”

આ પ્રમાણે કરજાળનક વચન સાંભળી જેરમંધનો માર બંધ પડાવી તેને ઘટતી દંડની સજા કરી વિદાય કરી.

વાર્તાનો સાર—જદમાસ એરતોની રીતભાત અને બારીક તપાસ ભર્યો ધનસાફ પ્રગટ કરનારો છે, (હાલના ખ્રીટીશ રાજ્યમાં માત્ર પુરાવા પરજ આધાર હોવાથી આવી બારીક તપાસ થતી નથી એથી કેટલીક વખતે નીરપરાધિ અપરાધી ઠરી શિક્ષાને

પાત્ર થાય છે, પણ જો પુરંવા શિવાય બારીકથી તપાસ કરવામાં આવતો હોય તો એસક નેક ન્યાયને વિશેષ શોભા આપનાર થઈ પડે અને અમલ ન્યાયથી અચળ અમલ પ્રતાપે આસા છે કે અમારી માયાળુ નેકન્યાયી ગવર્નમેન્ટ તે તરફ અવશ્ય લક્ષ આપશેજ !

વાર્તા ત્રેતાલીશમી.

અતિહોલ એજ પાપનું મુળ છે.

એક સમયની એવી વાત છે કે—દિલ્લી શહેરમાં એક મખીલસુય વસતો હતો. કે જે પુષ્કળ ધનવાન છતાં પણ પેટને પીડા આપનારો હતો. ‘ચમડી તુટે પણ દમડી ન છુટે’ એ કહેવતને તેણે સાચી પાડી હતી. પોતે તો પાછ વાપરે તેવો ન હતો પણ જો કોઈ બીજાને કંઈ ખર્ચ કરતા કે દાન દેતો જોતો તો તેનું સવાશેર લોહી બળી જતું હતું. એ વિચયમાં કોઈ કવિએ કહ્યું છે કે—કોઈ કંજુસની સ્ત્રી પોતાના પતીને પુછવા લાગી કે—સુમની પુછે સુમસે, ક્યું હૈ મુંહ મહીન ? કહાં ગાંઠસે ગીર પર્યે કે કાહકું દીન ? સુમે ઉતર આપ્યો કે—ન કહુ ગાંઠસેગીર-પર્યે, ન કહુ કાહુકું દીન; કેતાં દેખ્યો આર કાં, તાતે મુંહ મહીન.

કવિ અંગતું પણ કંજુસ વિશે કથન છે કે—છપો.

સુમ કવિત સાંભળી, શીશી પટકાવાને રોવા;

આવત દીઠા ભાટ, ભગંદર ધરમે સોવા;

કામળી પુછે કંત કહા હ પીર તુમહારે;

હલવે બોલ ચેવાર, ભાટ ઉભા છે બાર;

બાપે દીધ દાદે ન દીધ, હમ ન દીધ સુપને.

કવી અમ કહે સુણ કરે; સુમ કવિત કેસે મુને ?

શ્રીપતે તો કંજુસ માટે આવું કશું છે કે, (મનદર)
 સુમ કહે પતનીસે સુપનેથી બાત અકક કહાની કહું હારોથો. ચાં-
 દીસે ખરોથો જોર જોર કે કરોથો ગાડજ તીમે' ધરોથો ૧૬૨.
 હાથસે નીકસોથો; કહે શ્રીપત કવી અથોષ તાલીક સમે' થવી ત-
 નકે સમે થવી તનકે સુનવેગે અંસોં અનુસારોથો, હોતો ફલ દાંધા
 ખડે જોઇનકો ભાગઝેરી ન પડતો ઝેરી રપથો દેડી રાયા.

આ બધા લક્ષણોથી સંપન્ન કંજુસ હતો, તેણે અપાર ધન
 દોલત એકઠી કરી હતી; કેમકે આવક અપાર હતી અને ખર્ચમાં
 નહીં જેવું ખર્ચ હતું કરકસર એ લક્ષ્મીવાન થવામાં માતા
 તુલ્ય મદદ આપે છે, પરંતુ તેની પણ મર્યાદા હોવી જોઈએ
 અલગ ફલલ ઉડાઉ ખર્ચ ન રાખવું પણ સંપત્તિ અને વૈભવ
 પ્રમાણે ખર્ચ ન રાખતાં માત્ર દાંમડાના પુજક થઈ પેટને પણ
 વાચદો દેવો એ શું યોગ્ય છે? શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે લક્ષ્મીની
 ત્રણજી અવસ્થા છે. તે એ કે ખાનપાન એશઆરામમાં વપરાય
 કે દાન દેવામાં વપરાય. પણ જો એ એ પ્રકારે ઉપયોગમાં ન
 લે તો છેવટ ત્રીજી અવસ્થા એ થાય છે કે નાશ થઈ જાય છે.
 એટલે કે ચોર, દગ કે રાજા હુડી દગી જાય છોવા કોઈ રકમ
 માલી એળથી જામ કે જંગ અગ્નીના કોપથી નાશ પામી જાય
 છે, ત્યારે આ કંજુસના દાદાની દોલતની ત્રણ અવસ્થા પૈકી
 કય અવસ્થા થઈ? ત્રીજી અવસ્થા નાશ થઈ ગઈ. તે એવી રીતે
 કે એક દિવસે અધિરાત્રીના સમય એચિત્તી જાળામુખી-અગ્નીએ
 પધરામણી કરી, જેથી ક્ષણવારમાં જોત જોતામાં તજામ જગેનો
 પોતાના સ્વરૂપમય બનાવી દીધી. એ જોઈ કંજુસ હાથ વોય ક-
 રતો રડતો છાતી કુટતો જાન બચાવી પ્હેર્યે કપડે ધરમાંથી પો-
 તાની બી બાળ બચ્ચાંને આગળ કરી બહાર આવી પહોંચ્યો.

રૂપું ખાધું અને દાટ્યું કર્યું જ્યાંનું ત્યાં પડ્યું રહ્યું. પોતે ખાધું નહીં તે બીજાને ખાવા દીધું નહીં, એની છેવટે મધમાખીની પેઠે સંપ્રદ કરેલા મધનો નાશ થતાં માથું કુટી દાઢ વસવા જેવો ઘાટ થઇ પડ્યો. જે એક દમડીનો નાશ થતાં જોતો તે તેનો જાન બચી જતો હતો તે અત્યારે સર્વસ્વ બળતું જોઈ રહ્યો હતો તેની કેવી દશા થઈ પડી હતી તેનું વર્ણન કરવું પણ અશક્ય છે. તે તો બીજારો તદ્દન લેવાજામ થઇ ગયો હતો; કેમકે તેનું જીવજીવન જે ધન તે સમુજશું નાશ થતું હતું, પણ કરે શું? નિરપાય હતો જો ધનને બચાવવા જાય તો પોતે અ-જિનું ભોજન થઇ પડે તેમ હતું. માત્ર એટલુંજ આજીજી સહિત જોના તેના મ્હોં સામું જોઇ કહેતો હતો કે—“ભાઈ જો કોઈ પ્રભુને વાસ્તે દયા લાવો તો ફક્ત પેલા ઝોરડામાં પડેલી એક નાની પેટી છે તે જો કોઈબચાવી આપે તો તે જે માગે તે આપું.”

જો કે આ પ્રમાણે તે બોલતો હતો, પણ તેના દેહાર અને દેખાવપરથી જાની પાસે અનર્ગળ ધન હશે એવો કોઈને બરોસોજ આવતો ન હતો; કેમકે કોય દીવસ તેને સાફ કપડું પહેરતાં કે કોઈ વખતે સાફ ભોજન ખરીદતાં પણ જોયો ન હતો. જોતાંજ તે દારિદ્ર્યનો મોટો બાંધવ દેખતો હતો, તેમ તેનું ઘર પણ પુરાણું ને પડવાની દાલતવાળું હતું એથી આ બકે છે એમજ માસતું હતું, પરંતુ વારંવાર તે કંજુસનું ઉપર પ્રમાણે બોલવું થતું હોવાથી એક ક્યારે કર્યું કે—“તમારી પાસે કેટલું ધન છે? કંજુસે જવાબ આપ્યો કે “મારી પાસે લગભગ બે કોડની ફક્ત સોના ઝંઘેરાત રહેલી મતા છે, તે હું જે કદું હું તે પેટીમાંજ છે, માટે જો તે બચાવી આપો તો તમે જે કદો તે પ્રમાણે તમોને ખુશી કરીશ.”

લવારે કહ્યું—“ મોતની નિશાની નજરે પડતાં જતા પડે પેટી બચાવું તો તેમાંથી જે નીકળશે તે પૈકી મને પસંદ પડશે તે તમને આપીશ.

કંબુસે જાણ્યું—“ લાઠ લાઠને કદાચ અડધું તે લાઠ જ અને અડધું મને આપશે બધા, જ્યાં બધું જાય છે ત્યાં અડધા ઢાય લાગે તોપણ શું ખોટું છે? બળતામાંથી જે અડધું તે અવધારે ડહાપણ ડોહાળવા રહીશ તો મુડીમાં પણ ગુમાવી બેસી આ પ્રમાણે વિચારી તેણે લવારના કહેવા પ્રમાણે હા કહી તે લવાર પણ પૈસાની લાલચે પ્રાણની પણ પરવાહ ન રાખત લાગેલી લાલચવાળા ઘરમાં પેટા અને કંબુસે બતાવેલા ઓરડા પેસી પેટી નિશાનીવાળી પેટી ઝટ લાય કરી તરત બહાર નીકળી આવ્યો, કહેવત છે કે આયુષ્ય બળવાન હોય તો આ આદી પ્રાણનારાક સ્થળમાંથી પણ બલી રીતે બચી જવા પાડે છે. જ્યારે તે લવાર પેટી લઈ કંબુસની પાસે આવ્યો અને પેટીમાંથી જોયું તો કંબુસના કહેવા પ્રમાણે બે કરોડનો માલ હોય તેના જોવાથી ત્યાગી મુનિવરોનું પણ મન ચળે છે તો ધન જોવાથી બીયારા લવારનું મન ચળે એમાં તો આશ્ચર્યજનક હતું? લવારે વિચાર્યું કે—“ અમુક આટલો માલ આપવો એ તો કદાર કર્યો નથી તો પછી આ જીવ સાટે ઉગારી કહાડે પેટીમાંનું ધન શું એને આપી દેવું? ” અને જે પસંદ પડે તે છોડી માટે આ પેટી અને પસંદ પડવાથી તને આપું કે એમ કરે તો તેમાં કોણ રોકે તેમ છે? હું બળી મુઝો હોત તો મારા માં બાપનો જાત, એમાં એવું શું જાય તેમ હતું. માં કેરાણે મુઝી મેં કમ ક્યું છે તો તે માલ પણ હુંજ ખાઈ

ખોદે ઉંદર અને ભોગવે ભુજંગ એ પ્રમાણે એણે એકદું કહ્યું, પણ ભોગવનાર હું ભાગ્યશાળી હોવાથી એના હાથથી એક દમડી પણ વીખરાઈ નહીં એ પરથી સંધ્ય થાય છે કે આ બન મારા નસીબનું જ છે ફરી ફરીને આવેલા લાગ ક્યાં મળનાર હતો કંચો નીચો પગ પડ્યા વિના કોણ પસાદાર થયો છે ? અને આમાં ક્યાં ચોરી કે દગાઈ કરવાની છે, મહેનત કરી માલ મેળવ્યો છે, કંઈ વ્યાજના કોઈએ કરેલ નથી. ભુજંગ પ્રપંચ વગેરેના એક વખત જે ભવની આવડ ભાગતી હોય તો ઉપયોગ કરવામાં વિશેષ પાપ નથી અને કદાચ હશે તો તે ખેરાદ કરી પાપને ઘોષ નાખીશ પણ આ માલ તો આપવો નથીજ. ” એમ વિચારી પેટીમાંનો માલ ઠેલવી લઈ ખાલી પેટી શેઠને આપવા માડી. એ જોઈ શેઠ બોલ્યો કે—

“ ભાઈ ! આમ આખું કોહોળું તે શાકમાં જાય ખરું ? જે તમેએ જનના જોખમ સારે માલ બચાવ્યો છે તો અહીં તમે છો અને અહીં મને આપો, પણ આમ છેક અન્યાય કરો એ તો તદ્દન ગેરવ્યાજબીજ ગણાય મારે એમ ન કરતાં અહીં માલ મને આપી તમે ખુશીથી અહીં માલ ઘેર લઈ જઈ મન ચાહે તેમ તેનો ઉપયોગ કરો જ્યારે મને ખાલી ખોખુંજ આપો છો ત્યારે તો એ માલ બચાવ્યો તોય શું અને નાશ પામ્યો હોય તોય શું ? મારે મન તો એ બે વાતો આ પ્રકારથી સમાનજ છે. જરા વિચાર કરો કે જે દમડી મારે અચડી ખરાબ કરાવે એવો જે હું બખીલ તે પણ વચને પગા અહીં ભાગ આપવા તૈયાર છું, અને તમે બોલ્યો બોલ મળતા નથી એ કેટલી બધી ખેદભરી વાર્તા છે. આમ જીવતી માખી

તો નહિ ગળાય. માટે જે ધ્યાનમાં આવે તે લઈ જાણીના કીરસો મને સુપરફ કરી દે.”

આ પ્રમાણે ઘણી ઘણી વાતો કહી, પણ લવારી તો સો તારી રામ દુહાઈ પણ એક મારું ઉઠું. એજ પ્રમાણે બોલતાં તેઓ જન્મે વચ્ચે પુષ્કળ લડવાડ થઈ પણ તેથી કંજુ-સની કરી ધારણા પાર પડી નહિ એટલે લાચાર થઈ કંજુસે ન્યાય મંદીરનું શરણ રવીકાવું. બાદશાહ અગાડી આઘાપાનત હકીકત રોશન કરી એ ધ્યાનમાં લઈ નેનો યોગ્ય નિર્ણય કરવા બીરબલને કેસ સોંપ્યો.

બીરબલે જન્મેની જુથાની લઈ લીધી અને પરસ્પર થયેલો કરાર પણ જન્મેના હસ્તાક્ષરથી લખાવી લીધો. તે પછી બીરબલે પુછ્યું કે—આજે તમે જન્મેએ જે કરાર લખેલ છે તે તમેને કયુલ છે ? ” જન્મે બોલ્યા—“ જી હા. આમારે અમારું લખેલું કયુલ છે. ” બીરબલે લવારને પુછ્યું કે—“ તમને આ પેટી અને માલ એ બેમાંથી શું પસંદ પડે છે ? ” લવારે કહ્યું—“ જી હજુર ! મને માલ પસંદ પડે છે. બીરબલે કહ્યું જે માલ પસંદ પડતો હોય તો એ માલ આ માલધારીને આપી તમે પેટીનું ખોલું લઈ ચાલતા થઈ જાઓ કેમકે તમારા પોતાનાજ કરાર છે કે જે મને પસંદ પડશે તે તને આપીશ. તો તમને માલ પસંદ પડેલ છે માટે માલ આપી દો પેટી તો તમને પસંદ પડેલ નથી માટે તમે લઈ જાઓ. હવે આં કે ચું કરવાની કરી જરૂરતજ નથી. કરાર પ્રમાણે ન પૂળવું હોય તો કોરટને નાહક તરફી આપી કંટાળો આપ્યો અને ન્યાયનું અપમાન કર્યું એમ માની તમેને યોગ્ય શિક્ષા ફરમાવવામાં આવશે. કહો, હવે કયો માર્ગ લેવા ઇચ્છો છો ? ”

આ પ્રમાણે કઠોર કાયદો અમલમાં આવતો જાણી લવારઃ
 મુંગે મ્હોડે તમામ માલ સુંપરદા કરી રસ્તો માપી ગયો, કેમકે
 થેડી કપાસ ખાવા જતાં ગાંઠની ઉન પણ ગુમાવી બેસે
 તેવો ઘાટ થઇ પડ્યો એટલે કરે શું? પોતાના વચનથીજ પોતે
 બંધાઇ ગયો હતો ત્યાં પછી અન્ય ઉપાય શું રહ્યો? લવારના
 ગયા પછી તમામ મીલકત કંજુસને હવાલે કરી તેને સતોષ આપ્યો.

સાર—(૧) ધનવાન પોતાની પાસેના ધનને ખાવા પીવા,
 પહેરવા ઓદવા વગેરેમાં કે દાન દેવામાં ઉપયોગ ન કરે તો તેની
 લક્ષ્મી છેવટ નાશ પામે છે માટે જે કંઈ ધન મળ્યું હોય તો
 પોતાની શક્તિ અનુસાર પોતાના ને પરના ઉપયોગમાં સુકૃત્ય
 કરવાં કે જેથી આ બવને પરભવ આનંદ થાય છે. (૨) અતિ
 લોભ કરવા જતાં સમુજાનો લાભ હાથથી સટકી જાય છે, માટે
 આવતો કે મળતો લાભ જે નાણે તે પાછળથી બહુ પસ્તાય છે.
 (૩) મનુષ્યને બુદ્ધિવળગવડે તેના બોલેથીજ બાંધી લેવો કે જેથી
 એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી શકે નહિ અને તેનાજ બોલેથી તેને
 ઘટતો ઇન્સાફ મળે એવું બુદ્ધિવળ વાપરવું.

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં સારાનાં સારાં અને
સસ્તામાં સસ્તાં પુસ્તકો વેચનાર તેમજ તમામ
જાતનાં પુસ્તકો છપાવનાર બુકસેલર મંગળ-
દાસ જોષીતારામ રીચીરોડ-અમદાવાદ.

હિલ્લી નરેશ—શીરબલ અને બાદશાહ ભાગ ૧—૧૮
અતી મનોરંજક તેમજ એક એકથી ચડીઆતી તેમજ
અમત્કારીક દળદાર પુસ્તક બંધાર પડી ચુક્યું છે આજેજ
મંગાવો કીમત ૦—૮—૦

નરસિંહ મહેતા નોવેલ-જ નરસિંહ નોવેલ કી ૦—૧૨—૦
જસમા મોટી—પ્રતીષ્ઠા સીઓ માટે ખાસ પુસ્ત
કીમત. ૦—૫—૦

ચતુર સુંદર મોટી—એકથી ચોવીસ ભાગ ઉત્તમ કાગળ
અને સફાઈદાર પુકાવાળી બસો આલીસ પાનાનું દળદાર
પુસ્તક તઈયાર છે. કી. ૦—૧૨—૦

હોશલ પદ્મજી—કાઠીઆવાડમાં અતી લોકપ્રીય ચર્ચ પડેલી
અમત્કારી નોવેલ કી. ૦—૧૨—૦

સુડાખોતેરીની વાતો (૭૨) પુરી સામળબટની તઈયાર
છે. કીમત. ૨—૦—૦

